Национальная библиотека Республики Бурятия
г. Улан-Удэ, ул. Ербанова, 4

Эсэгэ ороноо, эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

БУРЯАД ҮНЭН

Бугэдэ арадай сонин

ДҮХЭРИГ

№11 (569)

2008 оной мартын 20 Четверг

№ 30 (21573)

Хабарай дунда хүхэгшэн туулай һарын 14 гарагай 5

1921 оной декабриин 21-һээ гарана

Б.Буряад Республикын Президент - Правительствын Түрүүлэгшэ В.Наговицынай түсэблэлгын зүблөөнэй

ДҮНГҮҮД

Буряадай Президентын пресс-секретарь Александр Дружининай мэдээсэһээр, түсэблэлгын зүблөөндэ Буряад Республикын Президент - Правительствын Түрүүлэгшэ Вячеслав Наговицын Правительствын Түрүүлэгшын Нэгэдэхи орлогшын Москвада захиргаанай шэнэдхэн хубилгалгын болон олон үүргэ дүүргэдэг түбүүдые байгуулгаар зүблөөнүүдтэ хабаадаһан тухай мэдээсэлыень шагнаа. Тиихэдэ инфраструктурые хүгжөөлгөөр Буряадай Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо республикада газ оруулха асуудалнуудые Москвада хэр шиидхэжэ ерэһэн дүнгүүд тухайгаа эндэ мэдээсээ. Улаан-Үдэ хотын мэрэй орлогшо нииислэл хотодо автотранспортые хүгжөөхэ хараа түсэбүүд тухай, хүдөө ажахын болон эдеэ хоолой министр Монгол ошожо ерэһэн дүнгүүд тухай мүн лэ эндэ мэдээсэбэ. Президентын дэргэдэ зүбшэн хэлсэхын тула Наушки һууринда саг зуурын хилэ дабалгын пункт нээхэ, тиихэдэ Монголһоо мал амидыгаар асарха асуудалнуудые шиидхэхэ, албан хоорондын хүдэлмэрилгын бүлэг байгуулха тухай асуудал бэлдэхыень хүдөө ажахын министртэ даалгаа.

Вячеслав Наговицын түсэблэлгын зүблөөндэ хэдэн даалгабринуудые үгэбэ. Республикын гэр бүлын болон хүүгэдэй хэрэгүүдэй талаар агентствын хүтэлбэрилэгшэ агентствын сайт байгуулгаар Красноярск хизаарай дүй дүршэл шудалжа, «Буряад орондо Гэр бүлын жэл» гэһэн тусхай мэдээсэлэй портал зохёохо дурадхалнуудые оруулха болобо.

Буряад Республикын Экономикын министерство, финансын министр, Республикын промышленностиие, олзын хэрэг эрхилэлгые болон инновационно технологинуудые хүгжөөлгөөр агентствын хүтэлбэрилэгшэ булюу шэглэлтэй бизнес-проектнүүдтэ мүнгэ урьһалха талаар олзын хэрэг эрхилэгшэдые лаб дэмжэдэг жасануудые байгуулгаар Пензенскэ областиин дүй дүршэлыень шудалха болоо.

Республикын зөөриин болон газарай харилсаануудай министр, Республикын промышленностиие, олзын хэрэг эрхилэлгые болон инновационно технологинуудые хүгжөөлгөөр агентствын хүтэлбэрилэгшэ Улаан-Үдын промышленна зонодо хаягдаһан үйлэдбэриин байшангуудые, газарай талмайнуудые худалдан абаха гарга боломжо шудалха, бага олзын хэрэг эрхилэлгэдэ хэрэгтэй технопаркнуудые хожомынь байгуулха бодолго хэхэ болоо.

Экономическа хүгжэлтын талаар Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо болон Экономикын министерство Вячеслав Наговицынай даабаряар Буряадай Правительствын дэргэдэ бага олзын хэрэг эрхилэлгые хүгжөөхэ талаар совет болон бага предприятинуудай бэелүүлхэ булюу шэглэлтэй бизнес-проектнүүдые дэмжэхэ талаар Залан хүтэлбэрилгын соведые байгуулгаар дурадхалнуудые оруулха юм.

Инфраструктурые хүгжөөлгөөр Буряадай Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо, республикын барилгын болон гэр байрын-коммунальна комплексые шэнэлэлгын министр манай республикада гэр байрын барилгые үргэн дэлисэтэйгээр эрхилхэ холын хараатай түсэб зохёон хараалха болоо.

Барилгын болон гэр байрын-коммунальна комплексые шэнэлэлгын министр байгаалиин нөөсэнүүдэй министртэй хамта түсэблэлгын зүблөөндэ Президентдэ Галуута-Нуур һууринай ажаһуугшадые эдеэ хоолдо ородог сэбэр уһаар хангаха ямар хэмжээнүүдые абажа байһан тухайгаа мэдээсэхэ юм.

Республикын байгаалиин нөөсэнүүдэй министртэ Яруунын нуурнуудые шудалжа, хэрэг байдалыень һайжаруулха дурадхалнуудые оруулха болоо.

Республикын Зөөриин болон газарай харилсаануудай министерствын хүдэлмэриие газарай хубинуудые үмсэлхэ эрхэнүүдые бүридхэхэ, газарай участогуудые хуули бусаар эзэмдэлгын асуудалнуудые гуримшуулха, зөөри бүридхэлдэ абаха шэглэлээр эдэбхижүүлхэ эрилтэ табиба.

Президентын болон Правительствын захиргаанай гүрэнэй албанай, территориальна хүгжэлтын болон кадрова политикын асуудалнуудаар хүтэлбэрилэгшын орлогшо - гүрэнэй албанай, кадрова политикын болон захиргаанай шэнэдхэн хубилгалгын хорооной түрүүлэгшэ министерствэнүүд болон албан зургаануудай хүтэлбэрилэгшэдтэй хамта шэнэ һунгагдаһан муниципальна байгуулгануудай толгойлогшонорой һуралсал эмхидхэхэ болоо.

Республикын барилгын болон гэр байрын-коммунальна комплексые шэнэлэлгын министр гэр байрын-коммунальна ажахые комплексноор шэнэдхэн хубилгалгын Программада оруулалгатай холбоотой асуудалнуудаар 2008-2009 онуудай дулаасуулгын хаһада бэлдэлгэдэ туһа хүргэхыень Президент даалгаба.

Республикын Правительствын Түрүүлэгшын Нэгэдэхи орлогшодо, экономическа хүгжэлтын талаар Правительствын Түрүүлэгшын орлогшодо, Президентын болон Правительствын Захиргаанай гүрэнэй албанай, территориальна хүгжэлтын болон кадрова политикын асуудалнуудай талаар хүтэлбэрилэгшын орлогшодо - гүрэнэй албанай, кадрова политикын, захиргаанай шэнэдхэн хубилгалгын хорооной түрүүлэгшэдэ ба Президентын болон Правительствын захиргаанай территориальна хүгжэлтын хорооной түрүүлэгшэдэ социально-экономическа хүгжэлтын программануудые зохёон хараалалгада хүдөөгэй байгуулгануудай толгойлогшонорто туһа хүргэхэ хүдэлмэри эмхидхэхыень даалгагдаба.

Буряад Республикын Президентын болон Правительствын хэблэлэй албан.
Эльвира ДАМБАЕВА хэблэлдэ бэлдэбэ.

«СПОРТ-ТАМИРАЙ» ШЭНЭ ДАБААН

Олондо һайшаагдаһан «Спорт-Тамир» сонин 2000 оной мартын 4-дэ хэблэгдэжэ эхилээ бэлэй. Нэн түрүүн энэ сонин «Буряад үнэндэ» бага саарһан дээрэ хэблэгдэдэг болоо һэн. Хоёр жэл болоод, тэрэмнай ёһотой газетын шэнжэтэй болоо, типографида хэблэгдэжэ захалаа.

1999 оной һүүл багаар мэдээжэ һоригшо Валерий Сыдеев манай генеральна директор Ардан Ангархаевта орохоо һууба. Эдэ хоёр суг хамта һургуулида һураһан, бүхы наһаараа нүсэхэжэ ябаһан хүбүүд юм. Тиимэһээ юун тухай хөөрэлдэхэнь эли байгаа. Харин Валерий Манзаракшеевич спорт тухай бэшэдэг газетэ гаргаха гэжэ дурадхал оруулаа. Хэдэн саг болоод, энэ ажалда хэблэлэй байшанай залуу хүдэлмэрилэгшэд Бадмажаб Гындынцыренов, Лопсон Гергенов, Бата-Мүнхэ Балданов гэгшэд хамсыгаа шуун оробо. Дээрэ нэрлэгдэһэн хүнүүдэй хабаадалгатайгаар «Спорт-Тамир» газетэ мүндэлөө бэлэй.

Тэрэ гэһээр манай республикын ажаһуугшад суббото бүхэндэ гарадаг «Спорт-Тамир» уншажа, спортын байдалтай танилсана. Теэд бүхы мүрысөөнүүд амаралтын үдэрнүүдтэ болодог ха юм. Эдээниие шүүмжэлһэн һонинуудые түхэреэн долоон хоног болоод хэблэхэдэмнай, «хуушарһан уняартай» болошоно гэжэ ходо һанадаг байгаабди.

Ерэхэ долоон хоногһоо манай «Спорт-Тамир» газетэмнай средагай үдэр хэблэгдэдэг болохонь. Энэ хадаа манай үшөө нэгэ дабаан гээшэ. Хүн зондоо спортын һонинуудые үшөө түргөөр дуулгахаа оролдохобди. Тиимэһээ маанадайнгаа ажал сэгнэжэ, «Спорт-Тамир» сониноо уншажа байгыт даа!

Борис БАЛДАНОВ.

ГҮРЭНҺӨӨ МҮНГӨӨР ТЭДХЭГДЭХЭ

2008 ондо шубуу болон бодо мал амидын шэгнүүрээр үйлэдбэрилгэ 330 мянган тонноор дээшэлхэ гэхэ гү, али 9 миллион тоннодо хүрэхэ байна. Һү үйлэдбэрилгэ 33 миллион тонно хүрэтэр дээшэлхэ гэхэ гү, али үнгэрһэн жэлэйхидэ орходоо, 780 мянган тонноор ехэ болохо. Россин Федерациин Хүдөө ажахын министерство хүдөө ажахые хүгжөөхэ гүрэнэй программые дүүргэнгээ, байгша ондо иимэ дүнгүүд туйлагдаха гэжэ тогтообо.

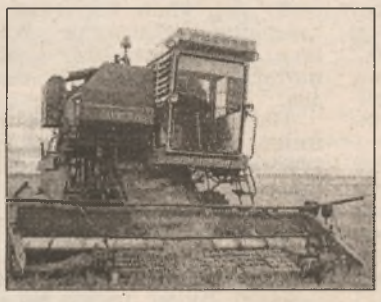

Һайн үүлтэрэй залуу мал худалдалга 15 процентээр дээшэлхэ, үсхэбэрилэгдэжэ байһан малай тоо толгойн 8,3 процентнь болоно. Федеральна бюджедһээ энэ зорилгодо 2,7 миллиард түхэриг һомологдохо юм. Тиихэдэ лизингын аргаар 50 мянган толгой үүлтэртэ мал, оньһон хэрэгсэлнүүд худалдан абтахаар түсэблэгдэнхэй.

Хойто зүгтэ хандагайнуудые үсхэбэрилгэдэ субсидинууд үгтэхэ болонхой. Энээнһээ гадна адуун һүрэг үдхэлгэдэ, хонин ажал эрхилэлгэдэ баһал субсидиин гуримаар федеральна һан жасаһаа мүнгэн үгтэхэ болонхой. Дүн хамта энэ хэрэгтэ 890 миллион түхэриг һомологдохол хаш.

2008 ондо һайн сортын үрэһөөр тарилга хэдэг талмай хадаа элдүүрилэгдэдэг газарай 8 процентыень эзэлхэ байна. Нёдондонойхидо орходоо, нэгэ бага үргэдхэгдэхэнь гээшэ. Федеральна бюджедһээ энээндэ 477 миллион түхэриг хараалагданхай.

Заха холын хойто зүгэй аймагуудта үбһэ тэжээл элбэгээр бэлэдхэлгэдэ 400 миллион түхэригэй субсиди олгогдохо болоо. Энэ мүнгэнһөө үшөө ороохото ургамалнуудые тариха үрэһэн худалдагдажа абтаха байна. Министрэй хэлэһээр, хүдөө нютагуудта фермерэй, таряашанай, хубиин хамһабариин ажахынуудай гүрэнһөө урьһаламжа абалгые хүнгэдхэхэ хүдэлмэри ябуулагдаха юм байна. 2008 ондо 279 миллиард түхэригэй урьһаламжа гүрэнһөө абтахаар хараалагданхай. Тэрэ тоодо богонихон болзороор абажа хаахаар 120 миллиард түхэриг үгтэхэ юм. Гадна инвестицинүүдэй гуримаар 129 миллиард түхэриг һомологдохо, харин ажахы эрхилэлгын бага түхэлнүүдтэ 30 миллиард түхэриг үгтэхэ ёһотой. Урьһаламжануудта субсиди олголгодо федеральна бюджедһээ 31 миллиард түхэриг үгтэхэ.

Байгша онһоо эхилжэ, хүдөө нютагта хангалгануудай һалбариие, хүдөө ажахыгаар аяншалгын хэрэг болон бусад арадай уран бүтээлэй үйлэдбэринүүдые хүгжөөлгэдэ, тайгын баян хэшэг нөөсэлжэ буйлуулгада абтаһан урьһаламжануудта субсидинууд олгогдодог болохонь.

2008 ондо хүдөө ажахын техникын паркые шэнэлхын тула 23 мянган тракторнууд, 8 мянга шахуу ороохо хуряадаг комбайнууд, тиихэдэ 3 мянган тэжээлэй ургамалнуудые хуряадаг комбайнууд худалдажа абтаха ёһотой. Энээнһээ гадна акционернэ «Росагролизинг» бүлгэмэй уставной капиталые дээшэлүүлгэдэ 8 миллиард түхэриг хэмжээндэ гүрэнэй программаар мүнгэн хараалагданхай.

Байгша ондо гүрэнэй программые бэелүүлгэдэ федеральна бюджедһээ 76,3 миллиард түхэриг үгтэхэ гэжэ Россин Хүдөө ажахын министерствын хэблэлэй албанһаа мэдээсэбэ.

ТОБШОХОНООР

Хүдэлжэ байһан хүдөөгэй зондо али бүхы дэмжэлгэ үзүүлэгдэхэ гэжэ республикын Президент Вячеслав Наговицын һаяхан үнгэргэгдэһэн пресс-конференцидэ тэмдэглээ.

«Буряад Республикада 2008 ондо хүдөө ажахые хүгжөөхэ, хүдөө ажахын продукциин дэлгүүр үргэдхэхэ тухай» программа зохёон хараалагданхай. Тэрэнэй ёһоор, хүдөөгэй ажалшадта үрэһэ, түлишэ-тоһодолгын хэрэгсэлнүүдые худалдажа абалгада мүнгэнэй туһаламжа үзүүлэгдэхэ.

* * *

Түмэр харгыгаар ябадаг зоной зариманиинь хүнгэлэлтэтэйгөөр билет худалдажа абаха аргатай болохонь. Энээн тухай Правительствын тогтоол абтаа. Тэрэ тоодо наһанайнгаа амаралтада гараһан пенсионернүүд саад, огородой ажалай эхилхэдэ гэхэ гү, али апрелиин 1-һээ октябриин 31 хүрэтэр түмэр харгыгаар хүнгэлэлтэтэйгөөр ябаха юм.

* * *

Республикын Правительствын Президиумэй зүблөөн үнгэрэгшэ долоон хоногто үнгэргэгдөө. Эндэ хэдэн асуудалнуудаар тогтоолнууд абтаа. Жэшээлхэдэ, 2007 оной дүрбэдэхи кварталай сэнгүүдээр хүн зоной ажаһуудалай эгээл бага хэмжээн нэгэ хүнэй тоогоор баталагдаба. Тиин нэгэ хүнэй ажаһуудалай эгээл бага хэмжээн 4148 түхэригтэ, ажал хэдэг хүнүүдэй - 4432 түхэригтэ, пенсионернүүдэй - 3256, хүүгэдэй - 3965 түхэригтэ хүргэгдэбэ.

* * *

Хабар боложо, гал түймэрһөө һэргылхэ хаһа орохонь гээшэ. Эртээнһээ эхилжэ, һэргылэмжын болон бэлэдхэлэй хэмжээ ябуулганууд түсэблэгдэнхэй.

* * *

2008 оной республикын бюджет дутагдалтайгаар түсэблэгдэнхэй гэжэ республикын Президент Вячеслав Наговицын баталан хэлэбэ. Хэды тиигэбэшье, февраль һарада гүрэнэй эмхи зургаануудай хүдэлмэрилэгшэдэй дээшэлүүлэгдэһэн салин түлэхэ мүнгэн бии гэжэ Президент һаяхан үнгэргэгдэһэн пресс-конференцидэ хэлэбэ. Дээшэлүүлэгдэһэн салингай мүнгэн март һараһаа түлэгдэжэ эхилхэ байна.

Буряад Республикын Президентын болон Правительствын хэблэлэй албанай материалнуудаар Эльвира ДАМБАЕВА хэблэлдэ бэлдэбэ.

«АПК-е хүгжөөлгэ» гэһэн Үндэһэн проект бэелүүлэн

ЭДЕЭ ХООЛНАЙ ЯМАР БАЙХАБ?

Колхоз, совхозууд байхадаа, Буряад ороноймнай бүхы газар дайдын 7 процентынь шахуу гэхэ гү, али 2,7 миллион гектарынь хүдөө ажахыгаар ашаглагдадаг байһан гээшэ. Эхэ байгаалиин үршөөһэн ногоон тала дайдын, адууһа малай хүсөөр 1 миллион ажаһуугшадай 60 мянга шахуушье эдеэ хоолой зүйлнүүдээр хангаха аргатай байгаа бшуу. Тэрэ үеэр хоолтой эдеэнһээ хилээмэ, макароной зүйлнүүдые 55-60 процент хүрэтэр, тиихэдэ хартаабха буришьеехээр хэрэглэдэг байһан байна. Мүнөөнэй сагаар болоходоо, хүн зомнай ганса талха, гурил ехээр хэрэглэнэ. Тэрэнь аяар 65 процентдэ хүрэнэ. Нэгэ бага бараг байдалтай хүнүүд хилээмэ, талха болон бусад талханай зүйлнүүдые 50 шахуу процент хэрэглэнэ. Харин олзо багатай гэр бүлэнүүд гансал талха хилээмээрээ хооллоно юм ааб даа. Гэхэ зуура хилээмэ баридаг, хурабшаадхын бусад зүйлнүүдые үйлэдбэрилдэг талханаймнай 99 үлүүтэй процентнь холоһоо асарагдана ха юм.

Энээнһээ гадна хүдөө ажахыгаар хэрэглэгдэдэг газар таряалангай байдал һүүлэй 15-17 жилнүүдэй туршада ехэ хубилаа. Бэлшээриин талмай үргэдхэгдөө, ашаг шэмэншье 2,3 дахин дээшэлээ. Тиихэдэнь хахалагдаһан газарай талмай 5 дахин доошолһон байна. Нуга сабшалангай, газар таряалангай ехээр хоохорхонь, нурахань үшөө үзэгдөөгүй.

Хэдэн заяанһаа хойшо Буряад ороной тала дайдаар 0,5 миллион хонид, 0,5 миллион эбэртэ бодо мал, 0,2 миллион адуу һүрэг бэлшэжэ ябадаг байгаа. Гарза багатайгаар, оршон байгаалида гамтайгаар мал ажал эрхилдэг байһан гээшэ.

Мүнөө үедэ мяха, һү ехээр үйлэдбэрилхэ гэжэ зүб хөөрэлдөөн болоно, түсэбшье табигдана, гансал энэнь юрэнхы шэнжэтэй, бэлээр бэелүүлэгдэхээр бэшэ байна гэжэ һанагдана. Байгаалиин эрхэ байдал хараада абажа, тодорхойгоор энэ асуудал шиидхэхэ хэрэгтэй. Тиихын тула юу хэхэ болонобибди?

Мяха, һү үйлэдбэрилжэ, олзо оршо ехээр оруулха гээшэмнай түрүүшын гол зорилго болоно. Тиихын тула хэды шэнээн, ямар үүлтэрэй мал барихаб гэжэ тодолхо хэрэгтэй. Байгаалиин эрхэ байдалһаа уламжалбал, манай эндэ бэлшээри, нуга сабшалан ехэтэй һэн хойноо 500 мянган хонидые, 500 мянган эбэртэ бодо мал, 60-100 мянган моридые үсхэбэрилхэ аргатай байнабди.

Малай үүлтэр тухай хэлэхэдэ, иимэ байна. Гол түлэб шэрүүбтэр ба шэрүүн ноохотой хонидые барибал, һайн гэжэ һанагдана. Иимэ үүлтэрэй хонидые барижа, мүнөө үедэ тоолгдожо байһан 200 мянган хонидые 500 мянга болгохо арга байна гээшэ. Тэрэ тоодо 200 мянган толгойниинь нарин ноохото хонид байха юм ааб даа. Юуб гэхэдэ, нарин ноохото хонидые барихада, ноохониинь мяхандаа орходоо һураггүй бага олзотой. Забайкалиин нарин ноохото нэгэ хонинһоо амидын шэгнүүрээр 8-12 килограмм мяхан абтадаг байгаа. Харин 1982 ондо Буряад орондо Монголой шэрүүбтэр бүдүүлиг ноохотой хонидые асаржа үсхэбэрилхэдэнь, 28-29 килограмм мяха үгэдэг байгаа. Монгол хонидой түл зунай сагта нарин ноохото хонидой хурьгадта орходоо 3 дахин ехэ нэмэлтэ шэгнүүри үгэдэг байна. Республикын Президент В.Наговицын түрүүтэй манай делегаци Монгол орон ошожо, мал ажал хурдаар хүгжөөхэ хэлсээ баталжа ерээ. Энэ хэлсээнэй ёһоор, тэндэһээ 5 мянган толгой хонидые болоод, 20 мянган толгой эбэртэ бодо мал худалдажа абаха болоо. 1988 ондо республикын хэмжээндэ үнгэргэгдэһэн суглаанда 1 миллион 200 мянган хонидой орондо 600 мянган толгой үсхэбэрилхэ, тэрэ тоодо 200 мянганиинь бүдүүлиг шэрүүн ноохотой байгаа һаа, һайн байгаа гэжэ хэлээд, эндэ сугларагшадые гайхуулһан хүм. 20 жэл үнгэрөөд юуншье хэгдээгүй, мал ажал тэрэл тухамдаа байнал даа.

Республикын аймагуудһаа Зэдэдэ малай бэлшэхэ газар шэмэ ехэтэй. 1976 ондо Зэдын аймагаар 351 мянган хонидые үсхэбэрилдэг байгаа. Эндэ ерээдүйдэ 80-100 мянган толгой үсхэбэрилхөөр гэжэ һанагдана. Манай республикада хониной мяхан ехэ дутана. Агаһаа нэгэ толгой хони асархадаа, 3,5 мянган түхэриг түлэнэбди.

Һү үйлэдбэрилгөөр баһал ашаг шэмэ туйлагданагүй. Дунда зэргээр 1000-1500 килограмм һүн һаагдана. Һүнэй һаам 3000 килограммда хүргэхын тула ехэ ажал хэхэ хэрэгтэй. Симментал үүлтэрэй үхэр барихада, 3000-5000 килограмм һү үгэдэг, гансал гуримтайгаар эдеэлүүлхэ хэрэгтэй. Холоһоо һайн үүлтэрэй һүлиг мал асархада, ашаг шэмэтэй байха гэжэ һанагдадаг, үнэн дээрээ ганса гарза хохидол ушаруулна. Тэдэниие худалдажа абахын тула ямар ехэ мүнгэн гаргашалагдана гээшэб. Тэдээндэ онсо харуулһан хэрэгтэй. Байһан газарайнь байгаалиин эрхэ байдалшье хараада абажа, манай эндэ нютагжуулха хэрэгтэй байна ха юм даа.

Наяад онуудай тэнгээр манай сониндо республикын ямар нютагуудаар, ямар үүлтэрэй мал барихаб гэһэн минии статья хэблэгдээ һэн. Симментал үүлтэрые манай эндэ һайжаруулхын тула остфризско үүлтэрэй бухануудай үрэһэ асарха хэрэггэй гэжэ энэ статья соогоо би ажаглаһан байгааб. Һүлиг шэглэлтэй мал ажалай мэргэжэлтэд, эрдэмтэд энэ хэлээшыемни дэмжээгүй юм. Сагай ошоходо, симментал үхэрнүүдэй һаамшье доошолоо, түл түрэсэншье ехээр гарзалдаг болоо. Саг соонь хэмжээ абаа һаа, иимэ юумэн болохогүй һааб даа.

Далаад онуудаар США, Дани, Голланди гүрэнүүдээр һүтэй малайнгаа тоо толгойе үсөөрүүлбэшье, һаамынь 6000-8000 килограммда хүргэһэн байна. Манай республикада ядахын сагта 3000 килограммда хүргэхэ байгаабди. Эбэртэ бодо малай тоо толгой 500 мянганда хүргэхэ гээ һаа, мяхалиг шэглэлтэй мал олоор үсхэбэрилхэ болонобди даа.

Буряад орондо ондоо тээһээ мяха асаржа байһаниинь ехэ эшхэбтэр байна. Бидэ өөһэдөө ондоо нютагуудта мяханай продукци эльгээжэ байха ёһотой байгаабди. Өөһэдыгөөшье хямда сэнтэй, илангаяа хониной мяхаар элбэгээр хангадаг болохо шухала. Бүдүүлиг шэрүүн ноохотой буряад хониной мяхан хурса, шэмэ ехэтэйшье байдаг. Тэрээндэ нарин ноохотой хониной мяхан хүрэхэгүй. Мүнөө үедэ хониной мяхан ехэ хэрэглэгдэнэ гэжэ бодото байдалнай харуулна.

Мал ажал үсхэбэрилгэдэ шэнэ бодолтойгоор, ухаатайгаар мүнөө үедэ хандаха хэрэгтэй болоод байна. Хүдөө ажахые дүрбэн тэгшэ хүгжөөхэ программые хүдөө ажахын министерствын заабари доро бэшэ, харин тэрэнэй хабаадалгатайгаар зохёохо хэрэгтэй. Министерство хадаа мэдээнүүдые үгэжэ, һайн арга боломжонуудыень олон тоото мэргэжэлтэдээрээ тооложо гаргахыень хэн болино гэнэб. Энэ хэрэгтэ шэнэ сагай шэнэ эрилтын ёһоор хандажа, мал ажал хүгжөөхэ һайн эдэбхи үүсхэл гаргаха, һайн һанамжануудые оруулха хэрэгтэй.

Холын орон нютагуудһаа һүлиг шэглэлтэй мал асарха гэжэ мүнөөшье түсэблэжэ байна гээшэ ааб даа. Жэшээлхэдэ, Красноярска хизааһаа иимэ мал асарха хараатай. Холоһоо мал асархадаа харуулһалха, тэжээхэ ямар арга хэрэглэнэб гэжэ һонирхонгүйгөөр, тэрэниие нэбтэрүүлхэ гэжэ оролдонгүйгөөр байжа болохогүй. Юуб гэхэдэ, үнэтэй сэнтэйгээр асарһан һайн үүлтэрэй малнай саашадаа үрэ үгэнэгүй.

Дээрэ хэлэгдэһэн комплексно программые зохёохын тула саг зуура мэргэжэлтэдһээ, эрдэмтэдһээ бүридэһэн коллектив байгуулха хэрэгтэй. Саашадаа эдеэ хоол элбэгжүүлхэ программые харгалзалха зүблэл байгуулха юм ааб даа. Суглааннаа суглаанда хэлсээд дүүрэшэхэдэ, энэ хөөрэлдөөнһөө ямар үрэ гарахаб даа.

Манай республикада хүдөө ажахын эрилтэ хэрэглэмжэнүүдые ойлгохо, эдэ зорилгонуудые шиидхэжэ шадаха һургуули, эрдэм мэдэсэ ехэтэй эрдэмтэд олон. Эрхүү болон Шэтэ хотонуудайхида орходоо манай эндэхи эрдэмтэд арга боломжо ехэтэй байна. Зүгөөр хүдөө ажахын үйлэдбэрилэгшэд эрдэм ухаанай туйлалтануудаар хэр угһаа багаар һонирходог зантай гээшэ. Шэнэ туйлалтануудые хүдөө ажахын министерствээр, обкомоор, Министрнүүдэй Советдээр хашуулжа, нэбтэрүүлдэг саг байгаа. Мүнөө томо ажахынуудай һалан һандаршоод байһан үедэ эрдэмэй туйлалтануудаар бүришье һонирхохоёо болёод байһан саг гээшэ. Хэды тиигэбэшье, холын хараатайгаар хүдэлхэ хэрэгтэй.

Буряад оромнай ондоо тээһээ эдеэ хоолой зүйлнүүдые зөөжэ, холын орон нютагуудһаа дулдыданги байдалтай байнхалаар, мяхаяашье ехээр үйлэдбэрилжэ, ороһоор андалдадаг аргатай болохо байгаал даа. Эдеэ хоолой зүйлнүүдээр өөһэдыгөө хүсэд хангажа шадахагүй байха гээшэ мал ажал үсхэбэрилхэдэ байгаалиин үршөөһэн ехэ нөөсэтэй, арга боломжотой баян дайдада эшхэбтэр лэ даа.

Юрий УБЕЕВ,
хүдөө ажахын эрдэмэй кандидат.
Эльвира ДАМБАЕВА
хэблэлдэ бэлдэбэ.

Буряад Республикын Президентын шанда хүртэхын түлөө

сүлөотэ барилдаагаар уласхоорондын мүрысөөн 13-дахияа үнгэргэгдэхэнь. Барилдааанда дуратайшуул эрхим тамиршадые мартын 28-30-най үдэрнүүдтэ шэртэхэ аргатай.

Энэ мүрысөөн 1996 ондо түрүүшынхиеэ болоо һэн. Эндэ ганса эдиршүүл хабаадаа. Тэрэ гэһээр энэ мүрысөөндэ хүн зон аргагүй дуратай болоо, «А» классай уласхоорондын мүрысөөн болотор ургаа. Дэлхэйн түрүү абарга бүхэшүүл Улаан-Үдэ ерэдэг болонхой. Буряадай мүрысөөнүүд Америкын, Кубын, Казахстанай, Киргизиин, Узбекистанай, Украинын, Белоруссиин , Монголой, Корейн, Японой тамиршад хабаадана.

2007 онһоо хойшо илагшадта «Уласхоорондын классай спортын мастер» гэһэн хүндэтэ нэрэ зэргэ олгогдоно. Һүүлэй байдалаар, Росси дотор ороһдоол 4 иимэ мүрысөөн бии бшуу. Калининград, Махачкала, Владикавказ болон Улаан-Үдэ болоно. Харин Красноярскда үнгэрдэг Иван Ярыгинай дурасхаалда мүрысөөн бүри үндэр шанартай.

Нёдондо жэлдэ мүрысөөнэй түсэбтэ эхэнэрнүүдэй барилдаан анха түрүүшынхиеэ оруулагдаа. Юуб гэхэдэ, уласхоорондын хорооной гуримаар «А» классай мүрысөөнүүдтэ ганса эрэшүүл бэшэ, мүн эхэнэрнүүд заал һаа хабаадаха ёһотой.

Булта барилдаанда дуратайшуулые мартын 28-30-най үдэрнүүдтэ уринабди.

Борис БАЛДАНОВ.

«БАЙГАЛ-2008»
ЭРХИМ ТАМИРШАДЫЕ ЭЛИРҮҮЛХЭ

«БАЙКАЛ-2008» гэһэн таэквондогоор уласхоорондын мүрысөөн Улаан-Үдэдэ ерэхэ амаралтын үдэрнүүдтэ болохоор хараалагдана. Энэ хадаа 4-дэхи иимэ мүрысөөн болоно гээшэ.

- 2005 ондо Улаан-Үдэдөө томо мүрысөө үнгэргэжэ эхилээбди. 2009 онһоо манай мүрысөөнэй үүргэ ехэ болохонь. Юуб гэхэдэ, Сибириин регионуудта үнгэрдэг 3 томо мүрысөөн бүхэроссин таэквондогой федерациин түсэбтэ оруулагдаха юм. Новосибирск, Красноярск тамиршад ошоод гү, али Улаан-Үдэ ерээд һайнаар хабаадажа, амжалта туйлабал, спортын мастер болохо юм, - гээд Буряад Республикын ахамад тренер Эрдэни Жамбалов хөөрэнэ.

Буряадай таэквондистнууд өөрынгөө мүрысөөндэ хэр бэлэдхэлтэй байһанаа хоёр мүрысөөндэ шалгаба. Мартын эхеэр Улаан-Үдэдэ республиканска мүрысөөн болоо. Эндэ манай түрүүшүүл һайн бэлэдхэлтэй байһанаа харуулаа. Эрхимүүдынь уласхоорондын мүрысөөнүүдтэ хабаадаха эрхэдэ хүртөө.

Мүн тиихэдэ манай тамиршад Улаан-Баатар ошожо, уласхоорондын мүрысөөндэ амжалтатайгаар хабаадажа ерэбэ. Тус мүрысөөндэ Буряадай суглуулагдамал командын бүридэлдэ 12 тамиршад оруулагдаа. Тэндэһээ манайхин 7 медальтайгаар гэртээ бусаба.

26-дахи лицейн шаби Дулма Одоева эхэнэрнүүдэй дунда 57 килограмм хүрэтэр шэгнүүртэ түрүүлжэ гараа, мүн «туль» гэһэн программада хүрэл медальда хүртөө.

Эндэ манай Саян Арамхиев болон Дашанима Балюев гэгшэд мүн лэ алтан медальда хүртөө. Мүнгэн медальнуудые Бато Одоев ба Сергей Биликтуев гэгшэд абаа. Үшөө нэгэ хүрэл медаляар Баир Баторов шагнагдаа. Командна бүридэлөөр Буряадай команда 3-дахи һуури эзэлээ.

Иигэжэ манай тамиршад хүндэтэ айлшадые һайнаар уттахаа байһанаа гэршэлээ. Монголой болон Казахстанай, Россин хэдэн регионуудай түлөөлэгшэд Буряад орондомнай айлшаар буухань.

Борис БАЛДАНОВ.
Р-Н.БАЗАРОВАЙ фото-зураг.

Мартын 15 - Бүхэдэлхэйн эд хэрэглэгшэдэй эрхын үдэр

ЭРХИМ НАЙМААШАД ЭЛИРҮҮЛЭГДЭЭ

Тус үдэрые уттуулан, Буряадай эд хэрэглэгшэдэй эблэл республиканска "2007 оной эрхим хангалга" гэһэн акци үнгэргэбэ.Энэ хэмжээ ябуулгын аша туһаар арад зомнай хаана, ямар аргаар али нэгэн хангалга һайнаар, шанартайгаар үзүүлхэ байнаб гэжэ мэдэхэ ёһотой.

Тиигэжэ энэ акцида 100 гаран мэдүүлгэнүүд хотын предприятинуудай, эмхи зургаануудай зүгһөө ороо юм. Тэдэнэй дурадхаһан хангалганууд Россин Федерациин "Эд хэрэглэгшэдэй эрхэ хамгаалха тухай" гэһэн хуулиин ёһоор табигдаһан эрилтэнүүдтэ таараха байгаа.

Эгээл түрүүн арад зондо ямар нэгэн эд дурадхахадаа, тэрээн тухай гүйсэд мэдээсэл үгэхэ, хэн, хаана тус продукци үйлэдбэрилһэн байнаб гэжэ дүүрэн дуулгаха ёһотой. Наймаашан худалдажа байһан эд бараа тухайгаа тон лэ тодорхой мэдээнүүдые үгэхэ уялгатай. Гадна хүн зоной һанамжануудыг баһал нүлөө үзүүлхэ байгаа.

Тиин энэ акциин дүнгөөр "2007 оной эрхим хангалга " гэһэн шагналда Улаан-Удын 30 предприяти хүртөө. Тэдэнэй тоодо худалдаа наймаанай 21 предприяти, эдеэ хоол дурадхадаг 6 эмхи, зочид буудалай олзын хэрэг эрхилдэг хоер предприяти, нэгэ фитнес-клуб.

Энэ акциин урмашуулгын шангуудта эгээл оло дахин "Титан" фирмэ хүртэбэ. Лауреадай нэрэ зэргэдэ "Мега Титан", тэрэнэй фитнес-клуб, "Мега техника", ресторан "Ковбой" мүн лэ хүртөө. "Россин эрхим алташадһаа гоё һайхан шэмэг" гэһэн номинацида "Роман", "Сапфир" магазинууд эрхимлээ.

Хоёр дахин "Барис" худалдаа наймаанай Байшан элүүрые хамгаалгын талаар хүн зониие гүйсэд хангадаг байжа, шанда хүртэбэ. Гэр байраяа шэмэглэн гоёохо сагта "Уют в доме", "Мир уюта" гэхэ мэтэ магазинуудта саг үргэлжэ зон хандадаг байна. Тэдэнэй хангалга тон лэ һайн гэжэ элирүүлэгдээ. Гадна эдеэ хоолоор хангадаг эмхинүүдэй предприятинуудай дундаһаа "Будамшуу", "Асмик", "Бурятская кухня" болон бусад шангуудта хүртөө.

Зочид буудалай газарнуудай "Сибирь" отель, "Гэсэр" ГТК тус акцида эрхимлээ.

Людмила ВАСИЛЬЕВА.

Гал чулаана
Буряад үнэн
20.03.2008
№ 11(569)
Дүхэриг
№30 (21573)

Мүнөөдэрэй шухала асуудал

БУРЯАД ОРОМНАЙ ЯМАР НЮУР ШАРАЙТАЙ БОЛОХОБ?

Буряад Республикын Президентын дэргэдэ Буряад орондоо онсо өөрын түхэл шарай олгохо (имидж) талаар совет байгуулха тухай зүблөөн үнгэргэгдэбэ.

Республикын Президент - Правительствын Түрүүлэгшэ **В.В.Наговицын** оролто үгэ хэлэхэдээ, мүнөө үедэ энэ шэглэлээр хүдэлмэри шангаханаар ябуулха саг тулаа, ушар юуб гэбэл, ажахын, соёлой - алишье һалбарида булюу һайн, дура буляама талыемнай ойлгоогүй, мэдээгүй сагтаа ямаршье инвесторнүүд манда анхаралаа хандуулхагүй гэбэ. Байгалай хажууда үзэмжэ үзэсхэлэн хизаар шотагта ажаһуудагшье һаа, энээнээ дэлхэйн зондо харуулжа шаданагүйбди. Экономическа найдамтай бата таланнуудаа тусхай зорилгото ёһоор харуулжа биранагүйбди. Ушар иимэһээ ямар эрид шууд хэмжээнүүдые абажа, шата шатаар бэелүүлбэл, аша үрэтэй байхаб гэһэн зорилготойгоор тус совет байгуулха гэһэн шиидхэбэри абтаа бшуу.

"Буряад Республикада онсо өөрын түхэл шарай олголго хадаа инвестици хабаадуулха тусгаар арганнуудай нэгэн мүн" гэһэн мэдээсэл республикын Инвестициин агентствын хүтэлбэрилэгшэ **С.А.Мещеряков** хэбэ. Инвестор нэн түрүүн ямар юумэндэ анхаржа, мүнгээ оруулха гэжэ шиидэхэ гээшэб? Энэмнай ажабайдалай алишье һалбарида хабаатай, гэбэшье соёлой, эрдэмэй, аяншалгын, үндэһэн архитектурын, эдеэ хоолой талаар үзүүлэгдэхэ туһаламжанууд эгээл түрүүн һанаа сэдьхэлынь дайрадаг, хараада абтадаг шуу гээд С.А.Мещеряков онсолбо. Хитад, Корей, Япондо, Европын гүрэнүүдтэ, США-да Буряадһаа урган гараһан бэрхэ мэргэжэлтэд хүдэлдэг, тэдэнийе худалдаа наймаанай, экономическа харилсаанай талаар түлөөлэгшэд болгоо һаа, зохисотой бэлэй.

Яармагай-выставочнэ комплекс үнинэй байгуулхаар болоо. Хариһаа ерэһэн зондо республикаяа нэрэ түрэтэйгөөр харуулха арга мүн шуу. Гадна уласхоорондын болон федеральна выставкэ, форумуудта зоноо эдэбхитэйгээр эльгээжэ байха хэрэгтэй.

Буряад Республикада мүнгээ оруулжа боломоор гээшэ гү, найдамтай гү, тааруу хуулинууд абтадаг гү, хүтэлбэрилэгшэдынь «ногоон үүдэ» нээхэ гү, али һаад тойбо үзүүлхэ гү - иимэ асуудалнуудта харюусама албан ёһоной дээдын шанартай мэдээсэлнүүд дэлгэрүүлэгдэхэ зэргэтэй.

Рейтинг гээшэ тон удха шанартай. Энэ талаар "Эксперт" гэһэн журнал мүнөө эгээл мэдээжэ. Эндэ хоёр ойлгосо хэрэглэгдэдэг юм: инвестиционно нөөсэ болон инвестиционно риск.

Нэгэдэхи ойлгосодонь байгаалиин нөөсэнүүдэй, ажалай, үйлэдбэриин, инвестиционно, мүнгэн һангай, аяншалгын, худалдан абаха шадабариин, инфраструктурын; хоёрдохидонь - хуули зохёон табилгын, социальна, экологическа, хүтэлбэрилгын, мүнгэн һангай арганнуд ороно.

2006-2007 онуудай үедэ инвестиционно риск гэһэн ойлгосын талаар республика Россин 85 регионһоо 48-дахи һуурида байгаа. Хуули зохёон табилгын талаар - нёдондо 13-дахи һуурида байһанаа 8-дахида оробо. Экономическа риск гэһэн ойлгосодо: 72-дохи һууриһаа 61-дэхи һуурида ороо. Байдалай бага зэргэ найжарһанай гэршэ мүн. Аяншалгын талаар Буряад орон 2006 ондо 45-дахи һуурида байһанаа мүнөө 27-дохи һуурида оронхой. Ажалай нөөсэнүүдэй талаар бирагүйшэг - 2006 оной 43-дахи һууриһаа 62-дохидо ороодби. Энэ хадаа инвестиционно хүгжэлтэдэ һаад боломо зүйл мүн.

Сибириин федеральна округто Красноярска хизаар, Кемеровскэ, Эрхүүгэй областнууд инвестиционно нөөсын талаар түрүүшын гурбан һууринуудые эзэлнэ. Хакаси, Томско, Кемеровскэ областнууд инвестиционно риск гэһэн сэгнэлтээр түрүүлнэ.

Шанар һайнтай олондо мэдээсэлэй хэрэгсэлнүүдтэ республикын нэрэ түрэ тухай бэшэжэ, харуулжа байбал, ёһотой ашатай бэлэй. Министерствэнүүд болон албан зургаануудай, эрдэм һуралсалай эмхинүүдэй түлөөлэгшэд болон бусадшье гүрэнэй албатад өөһэд өөһэдынгөө һалбари тухай бэшэжэ, тусгаар конкурсдо хабаадаг лэ гэһэн дурадхал оруулаа һэмди.

А.Н.Ковалев

И.В.Смоляк

А.С.Скосырская

Е.Е.Дамбуева

Гурбадахи арга гэхэдэ, республика соогоо өөһэдөө хэр хүдэлжэ шаданабибди: гүрэнэй албатад бизнестэ харгы хэр гарганаб, бизнес-документаци уласхоорондын хэмжээндэ хүрэнэ гү, уласхоорондын хэмжээгээр мүнгэн һангай тоосоо бэлдэхэ шадалтай гүбди гэхэ мэтээр олон даа, асуудалнууд. Инвестиционно олон проектнүүд аймагуудта бэелүүлэгдэхэ. Ушар иимэһээ аймагуудай муниципальна бүридэлнүүдые бизнес-проект бэлдэжэ, инвесторнүүдтэй харилсажа һургаха хэрэгтэй гээд С.А.Мещеряков үгээ түгэсхэбэ.

Удаадахи мэдээсэл аяншалгын талаар республиканска агентствын хүтэлбэрилэгшын орлогшо **Е.Е.Дамбуева** хэбэ. Аяншалгын рекламно-мэдээсэлэй хангалгын гол шэглэлнүүд гэбэл: выставочнэ, хэблэлэй ажал ябуулга, мэдээсэлэй-танилсуулгын турнууд, Интернет-ресурс байгуулга болон дэмжэлгэ мүн. Манай агентство жэл бүри Россин, уласхоорондын выставкэнүүдтэ хабаадана, республикадамнай аяншалан ерэгшэдэй тоо олошорһоор. 2004 онһоо "Аяншалга болон амаралта Буряад орондо" гэһэн республиканска выставкэ-яармаг үнгэргэдэг болонхойбди. 2007 ондо Эрхүүгэй, Шэтын областнуудһаа, Монголһоо, Хитадһаа, Германиһаа турбизнесэй 80 экспонентнүүд, заочноор 20 экспонент хабаадаһан байна.

Буряадай нөөсэнүүд тухай жэл бүри букледүүд, каталогууд, аянай зам харуулха дэбтэрнүүд хэблэгдэнэ, тэрэ тоодо - англи хэлэн дээрэ. Мүн лэ СД-диск гаргагдаа.

Мэдээсэлэй-танилсуулгын турнууд ашаг үрэтэй. 2006 ондо федеральна агентствын үүсхэлээр национально-аяншалгын офисуудай түлөөлэгшэдтэ Байгалай оршоноор тур үнгэргэгдөө һэн. 16 ороной түлөөлэгшэд хабаадаа.

2007 ондо Уласхоорондын аяншалгын проектээр "Восточное кольцо" гэһэн рекламна тур эмхидхэгдээ. Интернет-сетьдэ тусгаар сайт, Интернет-ресурс нэгэдхэбэл гү, али ниитэлэгдэһэн портал байгуулбал, аятай.

Буряад Республикын соёлой министрэй орлогшо **С.А.Добрынин** зүбшэгдэжэ байһан асуудалаар Соёлой министерствын ажал ябуулга тухай хөөрэхэдөө, мүнөөдэр удха түгэлдэр үйлэ хэрэг боложо байна гэбэ. Фестиваль, конкурснуудай, музейн хэрэгэй удха шанарта тогтобо. Тиихэдээ хэблэлдэ толилолгонуудай үүргые тэмдэглээд, түбэй сонинуудта эльгээхэ материалнуудай медиа-түсэбэй дурадхагдаһан тухай онсолбо.

- Гүрэнэй федеральна хэмжээндэ медиа-түсэб үгы. Буряад ороние ямараар харахые хүсэнэбибди? - иимэ гаршагтай дискусси - зүбшэн хэлсэлгэ газетэ, журналнуудта үүсхэхэ ёһотойбди гээд Буряад Республикын Эрдэм һуралсалай министерствын хэблэлэй албанай хүтэлбэрилэгшэ **Б.Т.Жигмытов** гол бодолоо элирхэйлээ.

"Мегафон в Бурятии" сетиин менеджер **Андрей Бородин** гоё һайхан, үнэтэ шэмэглэлтэй эрдэм дэлгэрүүлгын журнал ("Вокруг света" журналтай адлишуу), гаргаха гэһэн дурадхал оруулба. Буряад Республикын Президентын болон Правительствын захиргаанай мэдээсэлэй-аналитическэ комитедэй түрүүлэгшэ **И.В.Смоляк** энэ шухала хэрэгые бэелүүлгэ эрдэмтэд-экспертнүүдэй, консультантнуудай хабаадалгагүйгөөр бүтээхын аргагүй, соведэй бүридэл тогтооходоо, устав, гурим дүрим гэхэ мэтыень һайса зүбшэн баталха зэргэтэй гэбэ.

- Шэнэ юумэ үүсхэжэ зоболтогүй, бренд гээшэмнай дэлхэйдэ үнинэй мэдээжэ, тусгаар технологи зохёогдонхой, энэ талаар Россин баруун, урда зүгтэ бодото жэшээнүүд бии, - гэжэ республикын Президентын захиргаанай хүтэлбэрилэгшэ **А.Н.Ковалев** хэлэбэ.

Түгэсхэлдэнь В.В.Наговицын тобшолол хэхэдээ, бренд гэһэн ойлгосомнай имагтал Буряад орондоо онсо өөрын түхэл шарай олгохо хэрэгтэ шухала арга нүхэсэл болохо гэбэ. Гарай табан хургые бүхы тээшэнь һалаатуулһанай хэрэг үгы, эгээл үзэмжэтэй, эгээл дура буляама түхэлыень олохын түлөө оролдоё гээд тобшолһон байна.

Галина ДАШЕЕВА.
Р-Н.БАЗАРОВАЙ фото.

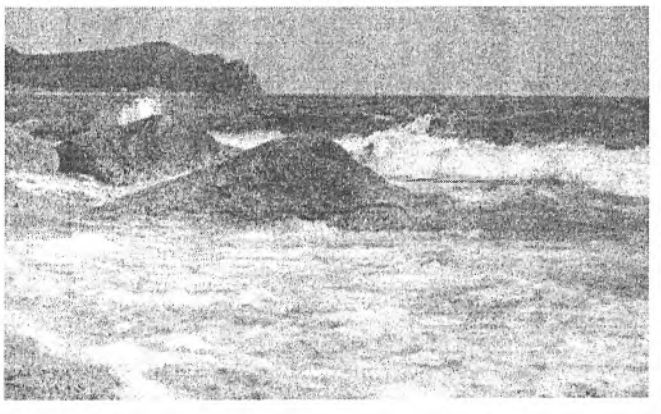

Имидж (анг. image от лат. imago - изображение, образ) - целенаправленно формируемый образ (какого-л. лица, явления, предмета), призванный оказать эмоционально-психологическое воздействие на кого-л. в целях популяризации, рекламы и т.п. (ср. стереотип)

(Из экономического словаря)

"Ребрендинг" - обновление имиджа Бурятии в самом широком смысле слова. Ведь при примерно равных экономических условиях инвестор пойдет в тот регион, о котором он больше наслышан в положительном ключе - и неважно, что информация к его сфере деятельности непосредственно не относится.

Ребрендинг должен коснуться всех сфер жизни Бурятии - как ее делового имиджа, так и имиджа интересного, запоминающегося региона с точки зрения культуры, науки, туризма и так далее. Важно, чтобы Бурятия выделялась и национальным стилем в архитектуре, и качеством туристических услуг, общепита, и прочими характеристиками, которые лишь на первый взгляд, кажется, не касаются прямо ее инвестиционной привлекательности, но на деле и формируют тот первичный, эмоциональный имидж, который может сыграть роль катализатора дальнейших деловых связей.

(Из выступления С.А.Мещерякова).

Первые три места по инвестиционному потенциалу в Сибирском федеральном округе занимают: Красноярский край, Кемеровская и Иркутская области.

Первые три места по минимальному интегральному инвестиционному риску в СФО по результатам рейтинга заняли: Хакасия, Томская и Кемеровская области.

Республикын Хүн зониие социальна талаар хамгаалгын министерствын үргэдхэгдэмэл коллеги тээмэндэ боложо үнгэрөө һэн. Эндэ тус һалбариин 2007 оной хүдэлмэриин дүнгүүд согсологдоо, ерээдүйн зорилгонууд зүбшэн хэлсэгдээ. Энэ зүблөөндэ министр Наталья Николаевна ХАМАГАНОВАГАЙ хэһэн элидхэлһээ гол шухала баримтануудыень толилхомнай.

министр Наталья Хамаганова:

"УРДАМНАЙ ЕХЭ ХҮДЭЛМЭРИ ХҮЛЕЭНЭ"

Хүн зониие социальна талаар хамгаалгын министерствын зорилгонууд, эрхэ түлөөлэлгэнүүд гуримшуулагданхай гээшэ. Энэмнай хадаа гүйсэдхэхы засагай зургаан гэжэ тодорхойлогдонхой. Хүн зониие социальна талаар хамгаалгада ниитэ гүрэнэй политика бэелүүлнэ, энэ хүдэлмэри хуули ёһонуудаар гуримшуулагданхай. Хуулинуудар лаб хангагдаһан социальна хүнгэлэлтэнүүд республикымнай пенсионернүүдэй 61 процентнь олгогдоно; социальна хамгаалгын зургаануудһаа хүүгэдэй 57 процентнь пособи абана; республикын бүхы гэр бүлэнүүдэй 11,4 процентнь гэр байрын-коммунальна хангалгануудта субсиди абадаг байна. Гэр байрын болон коммунальна хангалгануудай түлбэри түлэхэ талаар 153 мянган эрхэтэдтэ гүрэнэй талаһаа тэдхэмжэ үзүүлэгдэнэ. Тиихэдэ 31,4 гэр бүлэнүүдтэ гэр-байрын коммунальна хангалгануудые түлэхэ, түлишэ худалдажа абаха хэрэгтэнь баһал субсиди олгогдоно. Үнгэрһэн жэлдэ эдэ зорилгонуудта республикын болон федеральна бюджедүүдһээ 1,7 миллиард түхэриг гаргашалагдаа. Бүхыдөө республика дотор абажа харахада, субсиди абадаг гэр бүлэнүүд Россин дунда зэргын хэмжээндэ тухана.

Дала мянга гаран ветерануд, ара талын ажалшад политическэ хашалганда орожо хохидогшод, нэрэнүүдынь сагааруулагдаһан хүнүүд һара бүри гүрэнһөө мүнгэнэй тэдхэмжэ абадаг.

Ажаһуудалай эгээл бага хэмжээнһээ ехэ бэшэ олзо оршотой гэр бүлэнүүд хүүгэдэй пособинуудые һара бүри абаа: байгша оной январиин 1-һээ 60 мянга шахуу хүнүүд 88 мянган үри хүүгэдтээ гүрэнһөө тэдхэмжэ абаа гэжэ тоо, баримтануд харуулна.

Олон хүүгэдтэй гэр бүлэнүүдтэ баһал тэдхэмжэ үзүүлнэбди. 2008 оной эхиндэ 11 мянга гаран олон хүүгэдтэй гэр бүлэнүүдтэ һара бүхэндэ 33 мянган хүүгэдэй тоогоор мүнгэнэй тэдхэмжэ нэмэжэ үзүүлэгдээ.

Үнгэрһэн жэлэй январиин 1-һээ Хүн зониие социальна талаар хамгаалгын зургаануд хүдэлдэггүй эрхэтэдтэ үхибүүдэй хойноһоо харууһалһанай түлөө тэдхэмжэ үзүүлхэ зорилго даалгаданхай. Эдэ эрхэтэднай уялгата социальна страхованида ородогшьегүй һаа, бодото дээрээ үхибүүдэйнгээ хойноһоо харана ха юм: 11мянга 900 иимэ хүнүүд 12 мянга гаран үри бэедээ пособи абана.

Ветерануудта, эрэмдэг бэетэйшүүлдэ, эрэмдэг бэетэй хүүгэдтэй гэр бүлэнүүдтэ байра үгэхэ асуудал шиидхэгдэнэ. Үнгэрһэн жэлдэ федеральна бюджедһээ энэ зорилго бэелүүлгэдэ 44 миллион шахуу түхэриг үгтэһэн байна. Тиихэдэ республикын бюджедһээ баһал эды шэнээн шахуу мүнгэн һомологдоо һэн.

2006 ондо 142 хүн, тиихэдэ 2007 ондо - 260 хүн гэр байрын субсиди абаа һэн. Гэбэшье 3 мянга шахуу хүнүүд ажаһуудалайнгаа эрхэ байдал һайжаруулха ээлжээндэ байдаг, энэ ээлжээниинь нэгэ бага доошолно гэхэдэ болохо. Мүнөө үедэ Россин Правительство хадаа Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай бүхы ветерануудые Илалтын туйлагдаһаар 65 жэлэй ойе тэмдэглэхэ болотор гэр байраар хангаха зорилготой.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай ветерануудта, тэдээндэ адлидхагдаһан нюурнуудта "Ока" автомобильнуудые үгэхэ тухай асуудал хурсаар табигдаһан зандаа. Манай республикада январь һарада 21 автомобиль абтагдаһан байна. Нэгэдэхи кварталай дүүрэтэр үшөө 50 машина үгэхөөр түсэблэнхэйбди. 2003 оной апрель-май һарада автотранспортаар хангагдаха гэжэ тоо бүридхэлдэ абтаһан эрхэтэд эдэ машинануудта хүртэхэ юм. Мүнөө үедэ "Ока" машинын ээлжээндэ

675 дайнай ветерануд болон инвалидууд байна. Энэ асуудал федеральна түбэй хамааралгатайгаар шиидхэгдэдэг. Тиимэһээ тэрэниие яаража шиидхэхэ гэжэ оролдохо ёһотойбди.

Социальна түлбэринүүдые түлэлгые эмхидхэһээ гадна хүн зониие социальна талаар хангадаг стационарна болон стационарна бэшэ эмхи зургаануудай ажал ябуулгые хүсэдөөр хангаха эрхэ түлөөлэлгэнүүд манай министерствэдэ олгогдонхой.

Наһажаал зониие болон эрэмдэг бэетэйшүүлые байра байлгажа харадаг манай 20 эмхи зургаануудта 2230 хүн тоологдоно. Үнгэрһэн жэлдэ үшөө 352 хүн байраар тиишэ оронхой. Манай налбариин эмхи зургаануудта ажаһуугшад республикын дунда эзргын хэмжээндэ орходоо һураггүй ута наһа эдлэнэ. Эрэшүүл 67 хүрэнэ, эхэнэрнүүд 75 гарана. Наһатай зоной ехэнхиниинь өөһэдыгөө хангадаг, шадал соогоо интернат-байшангуудай дэргэдэхи участогуудта ажал хэдэг, урладаг байна.

Республикын бюджедһээ үгтэһэн мүнгэ зөөреэр 11,7 мянган эрхэтэд түлөөһэгүйгөөр санатори болон курортнуудта амараа, медицинын эмхи зургаануудта бэеэ аргалуулаа. Республикын геронтологиин түбтэ 1,6 мянга шахуу хүн бэе махабадаа элүүржүүлээ. Шэнэ-Хэжэнгэдэ инвалидуудые элүүржүүлдэг түбтэ 900 хүн амараа. Тиихэдэ дайнай ветерануудай республиканска клиническэ госпитальдо 8 мянга шахуу хүн эмшэлүүлээ.

Манай эмхи зургаануудай ябуулдаг ажал хүдэлмэри мүнөө сагта ехэ хэрэгтэй. Тэдэнэй материально-техническэ үндэһэ һууришье бэхижүүлэгдэнэ. Жэшээлхэдэ, үнгэрһэн жэлдэ энэ хэрэгтэ 98 миллион шахуу түхэриг һомологдоо, тэрэ тоодо федеральна бюджедһээ 11 миллион түхэриг үгтэһэн байна. Загарайда наһажаал зоной болон инвалидуудай 75 һууритай интернат-байшан нээгдэнхэй. Гусиноозерск хотодо интернат-байшан һэльбэн шэнэлэгдэнэ, Бабушкин хотодо болон Мухар-Шэбэртэ психоневрологическа интернадуудай корпусууд баригдажа байнхай. Дайнай ветерануудай республиканска госпитальдо заһабарилга хэжэ дүүргэгдээ. Улаан-Удын интерант-байшан, тиихэдэ республикын геронтологиин түбэй Захааминай филиалда заһабарилгын хүдэлмэри үргэлжэлүүлэгдэнээр. 2006-2007 онуудта бэелүүлэгдэхэ элшэ хүсэ арьбалалгын программаар наһажаал зоной болон инвалидуудай дүрбэн эмхи зургаан, тиихэдэ хүүгэдые социальна талаар элүүржүүлдэг гурбан түб наранай элшэ хүсэ хэрэглэжэ хүдэлхэ хэрэгсэлнүүдээр хангагданхай. Иимэ нэгэ түхеэрэлгын ашаар 200 мянган түхэриг алмагдана. Энээнһээ гадна иимэ эмхи зургаануд таһалгаряагүйгөөр халуун уһаар хангагдана.

Юһэн хамһабариин ажахынуудта 200 тонно гаран хартаабха, зуун тонно элдэб янзын овощ, тиихэдэ 326 тонно ороohото ургамалнууд ургуулагдаа. Үнгэрһэн жэлэйхитэй сасуулхада, малай тоо толгой олошорно, хамһабариин ажахынуудай хүсөөр интернат-байшангууд 62 процент хэмжээндэ эдеэ хоолой зүйлнүүдээр хангагдана. Тиигэдшье интернат-байшангуудта байһан хүнүүд ажал хэжэ, бэеэ элүүржүүлнэ гээшэ ааб даа.

Манай эмхи зургаануудта гал түймэрэй болохогүйн тула ехэ һэргылдэг гээшэбди. Тэдэ пожарна сигнализациин оньһон хэрэгсэлнүүдэй дохёо үгэхэ зүйлнүүдээр түймэр сараха хэрэгсэлнүүдээр хүсэд хангагданхай.

Хүн зондо социальна дэмжэлгэ гээшые һайн шанартайгаар үзүүлэгдэ гол анхаралаа хандуулнабди. Хүн зониие социальна талаар дэмжэдэг бүхы территориальна түбүүдтэ оньһожоруулагдамал аргаар хүдэлдэг клиентнүүдэй албануудые нээжэ, дээрэ хэлэгдэһэн зорилгые шиидхэхэ хүсэлтэйбди. Февраль һарада Гусиноозерск хотодо иимэ албан нээгдээ һэн. Мүнөө сагай эрилтэнүүдтэ харюусана, болбосон түхэлтэй эрхэ байдалда эрхэтэд социальна хангалгануудые абана.

Һүүлэй жэлнүүдтэ манай эмхи зургаануудта байрлаһан наһажаал хүнүүдтэ, ветерануудта социально-ажаһуудалай болон медицинын хангалга һайн шанартайгаар үзүүлэгдэнэ. Манай республикада хүнүүд өөһэдөө социальна хангалгануудые стационарна эрхэ байдалда түлөөд абаха аргатай болонхой гэжэ тэмдэглэхэ шухала. Улаан-Удын наһажаал зоной болон инвалидуудай интерант-байшанда 32 һууринуудые иимэ хүнүүдтэ зохидоор түхеэрхэ түсэбтэйбди.

Мүнөө сагта хүн зониие гэр байрадань социальна талаар хангалгые хүүгжөөхэ шухала гэжэ һананаб. Тиигэбэл, социальна хангалгануудай түлбэриньшье һураггүй хямда болохо һэн. Жэшээнь, стационарна эмхи зургаанда нэгэ хүниие үдэр соо хангалгада 342 түхэриг гаргашалагдана. Хэрбээ тэрэл хүндэ гэртэнь хангалга үзүүлбэл, 50 түхэригтэ болохо байна.

2007 ондо социальна хангалгын 64 таһагуудта болон медико-социальна хангалгын 19 таһагуудта 69-83 хүнүүд харууһалагдаа. Жэл бүри республикын ажаһуугшадай дунда наһажаал зоной тоо 950 хүнөөр дээшэлнэ гэжэ ажаглагдана. Тиимэһээ жэл ерэхэ бүри социальна хангалга үзүүлхэ зоной тоо олошорно гээшэ.

Энэ талаар шэнэ арга манай хүдэлмэридэ хэрэглэхэ бодол бии. Наһажаал зониие, инвалидуудые гэр бүлэдэ харуулха хэрэг шиидхэхэ хэрэгтэй. "Хүн зониие социальна талаар дэмжэдэг түб" гэһэн республикын эмхи зургаанай Баунтын аймагай филиалда энэ хэрэг туршажа эхилхэ һанаатайбди. Манай республикада 37 гэр бүлэ наһатай зониие хаража байна. Хүн зоной дунда энэ арга үргэнөөр нэбтэрүүлхын тула ойлгуулламжын ехэ хүдэлмэри ябуулха хэрэгтэй. "Буряад Республикада хүн зониие социальна талаар хангалга тухай" гэһэн хуули хадаа социальна хангалгые дэмжэхэ ёһотой. Энэ проектые манай министерство бэлдээд байна.

Инвалидуудые ажалда хабаадуулха, мэргэжэлтэй болгохо хэрэгтэ шухала хуули абтагданхай, гэбэшье тэрэниие үшөөл нарижуулха хэрэгтэй гэжэ һанагдана.

Манай һалбаряар кадрнуудтай хүдэлмэридэ гол анхаралаа хандуулха хэрэгтэй. Мүнөө үедэ хүн зониие социальна талаар хангадаг һалбарида 4,8 мянган хүн ажаллана. Тэдэнэй хүдэлмэриин ашаг үрэ дээшэлүүлхын тула манай һалбарида салин түлэлгын өөрын гурим хэрэглэгдэнэ. Хүдэлдэг зоной мэргэжэлынь, стажынь, һургуулинь хараада абтана. Социальна түлбэринүүдые түлэхэ ажал ябуулгын бүхы шэглэлнүүдээр үндэр хэмжээндэ хүдэлмэри эмхидхэгдэнхэй. Жэшээлхэдэ, "Хүн зониие социальна талаар дэмжэдэг түб" республикын гүрэнэй эмхи зургаанай Тарбагатайн аймагай филиалда (хүтэлбэрилэгшэнь - Светлана Алексеевна Ошуркова) энэ хүдэлмэри һайнаар эмхидхэнэ. Энээнһээ гадна Баунтын (Ольга Павловна Барбашина), Сэлэнгын (Любовь Анатольевна Синюшкина), Северобайкальск хотын (Татьяна Витальевна Колесник) ба Улаан-Удэ хотын (Эльвира Григорьевна Эрдыниева) филиалнууд жэшээтэ ёһоор хүдэлнэ.

"Хүн зониие социальна талаар дэмжэдэг түб" гэһэн республикын гүрэнэй эмхи зургаанай Бэшүүрэй, Захааминай, Хойто-Байгалай, Түнхэнэй, Муяын аймагуудай филиалнууд тэдээндэ хүрэжэ хүдэлнэгүй. Тиихэдэ дээрэ нэрлэгдэһэн түбэй Муяын аймагай филиалда социальна түлбэринүүдэй хойноһоо ёһото хинаалта бэелүүлэгдэнэгүй гэжэ тоолоноб. Нэрлэгдэгшэ филиалда социальна түлбэринүүдые үлүү, дутуу түлэхэ ушарнууд дайралдана. Иигэжэ энэ талаар хуулиин эрилтэнүүд бүдүүлигээр эбдэгдэнэ.

Хүн зониие социальна талаар хангадаг стационарна эмхи зургаануудай дунда республикын хэмжээндэ үнгэргэгдэһэн мүрысөөнүүдэй дүнгүүд согсологдоо. 100-һаа дээшэ һууритай эмхи зургаануудай дунда Хяагтын (Н.А.Семенова), Мухар-Шэбэрэй (С.Н.Снегирев), Баргажанай (Г.А.Юрьев) психоневрологическа интернадууд илаһанда тоологдоо.

Тиихэдэ зуу хүрэтэр хүнүүдэй байрладаг Захааминай наһажаал зоной интернат-байшан (хүтэлбэрилэгшэнь - С.Ц.Норбоева), Бэшүүрэй наһажаал зоной болоп инвалидуудай интернат-байшан (П.А.Павлова), инвалидуудые элүүржүүлгын республиканска түб (С.В.Недорезов) эрхимлээ.

Дайнай ветерануудай республиканска госпиталиин хүдэлмэри онсо тэмдэглэхэ байнаб. Аха үеын хүнүүдтэ медицинын талаар туһаламжа үзүүлдэг түрүү эмхи зургаануудай нэгэн болоно. Энэ госпитальдо бэрхэ мэргэжэлтэд хүдэлнэ. Эндэ аргалуулһан ветерануд тэдээн тухай гансал һайн үгэнүүдые хэлэдэг, аргыеншье магтадаг.

Манай һалбариин мэргэжэлтэд хадаа 2008-2010 онуудай болон 2017 он хүрэтэрхи Буряад Республикын социально-экономическа хүгжэлтын программаар табигдаһан зорилгонуудые дүүргэн хүдэлхэ аргатай гэжэ бата этигэнэб. Урдамнай ехэ хүдэлмэри хүлеэнэ.

Эльвира ДАМБАЕВА
хэблэлдэ бэлдэбэ.

5
Гал чулама
Буряад үнэн
Дүхэриг
20.03.2008
№11 (569)
№30 (21573)

«Ариг Ус» ТЕЛЕКОМПАНИИН АШАТА ҮҮСХЭЛ

«Түүхын хүрдэ»

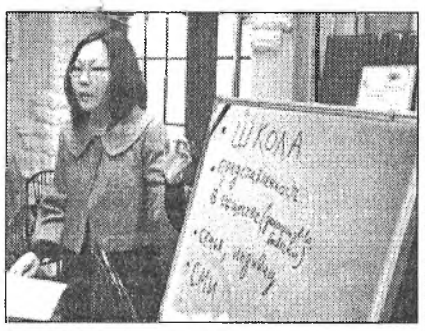

Буряад хэлэнэй гүрэнэй зиндаатай болгогдоhоор, 16-17 жэл үнгэршэбэ. "Хэлэн тухай" үнөөхи хуулида тайлбарилагдаhан бүхы зүйлнүүдэй бэелшоо гээшэ hаань, түрэл хэлэмнай хүгжэн hалбаржа үрдеэд байха зэргэтэй hааб даа. Теэд бодото дээрээ байдалынь улам доройтоо: эхэ хэлэеэ мэдэдэг буряадуудай тоо hүүлэй гурбахан лэ жэл соо аяар 8 мянган хүнөөр доошолоо. Иимэрхүү сошордомо мэдээнүүдые согсолоод, ушар шалтагаанииень элирүүлжэ, хэсүү энэ байдалhаа гарахын тула ямар юумэ үүсхэлтэйб гэhэн асуудалтайгаар Буряадай залуу эрдэмтэд олониитэдэ хандана.

Жэл бүри февралиин 21-дэ түрэлхи хэлэнэй уласхоорондын үдэр тэмдэглэгдэдэг. ЮНЕСКО-гой соносхоhон энэ hайндэрэй уряа доро Буряад орондо тусхай хэмжээ ябуулга үнгэргэгдөө hэн. Тэрээндэ хабаадагты гэhэн урилганууд Буряадай Правительствын гэшүүдhээ эхилээд, уран зохёолшод, сэтгүүлшэд, багшанар болон олониитын эмхинүүдэй түлөөлэгшэдтэшье ябуулагдаhан байха. Тиигэжэ түрэл хэлэнэйнгээ түлөө hанаагаа зободог олохон зон сугларaа, зүгөөр засаг баряашадай нэгэниинь шье эндэ хабаадаха хүсэлгүй байшоо.

- Тон хүсэлгүй гэжэрхихэдэ, баhа буруу гээшэ аабза. Республикын Правительствын дэмжэлгээр түрэл хэлэндэмнай хабаатай хэдэн интернет-сайт ажаллажа байна. Гадна буряад хэлэн дээрэ номуудые үсөөхэнөөршье hаань гаргажа байдаг "Бэлиг" хэблэл засаг баряашадай тэдхэмжэгүйгөөр ажалаа ябуулжа шадахагүй байгаа. Тиимэhээ хэлэ хүгжөөлгэдэ анхаралаа огто хандуулнагүй гэжэ тэдээн тухай хэлэжэ болохогүй, - гэжэ энэ "дүхэриг шэрээ" эмхидхэгшэдэй нэгэн **Жаргал Бадагаров** тоолоно.

Залуу эрдэмтэдэй урилга тогтоонгүй орхиhон ушарhаань юм гү, али ондоо шалтагаанhаа гү, зүгөөр засаг баряашад тухай хөөрэлдөөн "дүхэриг шэрээ" дээрэ эрхэ бэшэ гарашоо. Буряадай Президент Вячеслав Наговицынай табиhан эрилтын ёноор, албанай алибаа зургаанда ажалтай болохые хүсэhэн хүн заабол англи хэлэ мэдэхэ зэргэтэй.

- Энээн дээрэнь буряад хэлэ оруулая гэжэ дурадхаха hанаатайбди. Тиигэхыштээ урда хүнэй мэдэсэ шалгаха системэ зохёохо хэрэгтэй. "Эрхим hайн", "дунда зэргэ", "муу" мэдэсэтэй гэхэ мэтэ питаануудта хубаажа, асуудалнуудые бүридхэхэ. Тиигэжэ дунда шатыень дабажа гараhан хүн лэ гүрэнэй алба хааха эрхэтэй болохо. Удаань 3-4 жэлэй үнгэрхэдэ, энэ шалгаллыншаа удаадахи шата дабажа гараха зэргэтэй. Иимэрхүү юумэ нэбтэрүүлээ hаа, hайн байгаа гэжэ hанагдана, - гээд, "дүхэриг шэрээдэ" хабаадагшад hанамжалба.

Нээрээшье, энэнь буряад хэлэ үзэлгэдэ бодото түлхисэ болохо байгаа бэшэ гү? Иимэрхүү хэмжээнүүдые үүсхэжэ, түрэл хэлээ хүгжөөхэ талаар тодорхой ажал ябуулаагүйдэ, байдалынь муудажал байна...

2002 ондо хүн зоной тоо бүридхэлгын дүнгүүдээр, Буряад Республикада ажаhуугшадай 89 процент буряадые түрэлхи хэлэмнай гэжэ тооложо, тэрээн дээрэ хөөрэлдэхэ шадалтайгаа эмирхэйлhэн байгаа. Хүлеэгдээгүй hайн эдэ дүнгүүдыень шалгаха зорилготойгоор **www.buryatia.org** сайт асуулга үнгэргөөд, тад ондоо гоонуудые гаргажархёо. Тэрээндэ хабаадажа, дуугаа үгэгшэдэй 40-өөдхэн лэ процент буряад хэлэн дээрээ дуугарха шадалтай байшоо.

1991 ондо баталагдаhан хуулиин ёноор, Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ ород, буряад хэлэнүүд тон адли, тэгшэ эрхэтэй гэжэ тунхаглагдаа hэн. Энээнэйнь ёноор, ородтоо тулюур хүн буряадаараа дуугархын хажуугаар, саарhа дансануудыешье түрэл хэлэн дээрэ бүридхэхэ аргатай. Харин үнэн дээрээ ямархан байдалай тогтоhые - ородтоо мохоо зоной одоошье зободогые булта мэдэнэбди. Буряад хэлэнэй эрхын хаhагдаhанай жэшээ тоолохо болоо hаа, тон олон. Теэд тооложо сагаа барангүй, саб гэмэ хэмжээнүүдые үүсхэе, хүгжэнги гүрэнүүдэй түрүү дүршэл халажа, өөрынгөө оршондо нэбтэрүүлэе! Түхэреэн хопогой туршада буряад хэлэн дээрэ гаража байдаг телевидени, FM-радиотой болоёл гэжэ уряалхадаа, энэ талаар ажал ябуулхаар бэлэмди, ябуулжа эхилэнхэйшьебди гээд, залуу эрдэмтэд мэдүүлнэ. **Түрэл хэлээ түбэгтэй байдалhаа гаргалсаха гээ hаа, мартын 20-до үдэрэй 10 сагта ВАРК-ын зүблөонэй танхим соо болохо "дүхэриг шэрээдэ" хабаадалсагты гэжэ уринабди.**

«Угалза»

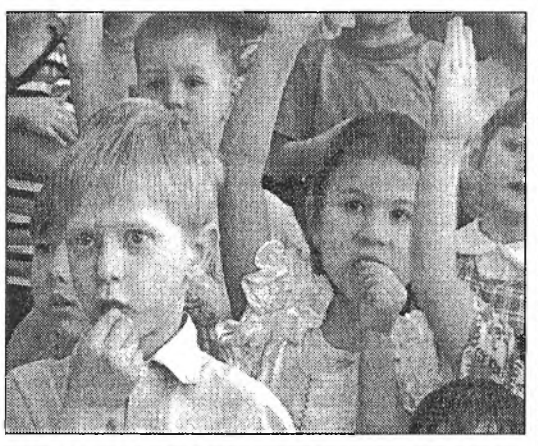

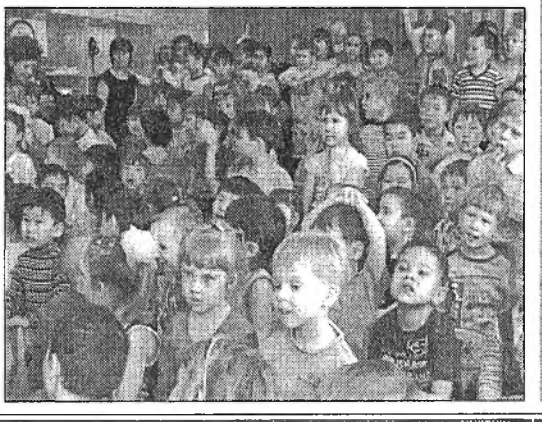

Илангаяа хотодо түрэhэн, ород оршондо үндыhэн үхибүүдые буряадаар дуугаржа hургаха талаар ехэхэн хүдэлмэри ябуулха хэрэгтэй. Hургуулиин программада буряад хэлэ, литературын хэшээлнүүд оруулагданхай, зааха багшанаршье яhала олон, зүгөөр хэлэнэймнай байдал урданайхяараал уруугаа. Теэд хэшээлхэнээрээл ажалаа хизаарлаад, онобшотой ондоо онол арганууды хэрэглээгүйдэ юун хубилшахаб даа? Гадна буряад шэглэлтэй хүүгэдэй сэсэрлиг, hургуулинуудшье үсөөн. Оройдоол нэгэ сэсэрлиг, мүн ори гансахан hургуули Улаан-Үдэдэ ажаhуудаг буряад **үхибүүдые бултыень hургаха hанаатайшье hаа, диилэхэгүй** гээд мэдээжэ. Гэхэ зуура энэмнай муу, тэрэмнайшье hайн бэшэ даа гээд, уйдаад, гашуудаад, гараа халаahандаа хабшаад hуудаггүй зотой байhандаал бахархаха ёнотойбди.

Хүүхэлдэйн "Үльгэр" театрай артистнууд эдир үетэниие буряадаар дуугаржа hургаха зорилготойгоор зүжэглэмэл тусхай наадануудые найруулан табина. Хотын сэсэрлигүүдэй урилга тогтоожо, үхибүүдтэ айлшаар буухадаа, ёнотой hайндэр эмхидхэhэниинь эли юм ааб даа.

"Үльгэр" театрай артистнууд Эржена Будажанаева, Даши Рабданов, Дымбрыл Улзытуев гэгшэд гол мэргэжэлэйнгээ хажуугаар, багшын ажалтай болоо гэхээр. "Хулганын уршагта ябадалнууд" гэhэн зүжэгтэ Сагаан үбгэн, Миисгэй болон бусадай роль гүйсэдхэгшөө, Улаан-Удын 67-дохи сэсэрлигтэ "Гэрэй амитад" болон "Жэлэй дүрбэн саг" гэhэн темээр зүжэглэмэл хэшээл үнгэргэбэ.

Энэ сэсэрлигтэ хүмүүжүүлэгдэжэ байhан буряад, ород, мүн бусадшье яhанай эдиршүүл бултадаа буряад хэлэ үзэдэг. Hургуулиин наhа гүйсөөгүйшүүлэй программаар энэнь баталагданхай ха юм. Гэхэ зуура буряад хэлэн хэрэггүй, тэрэниие үзүүлжэ, үхибүүдые зобоohоной үлүү гэлсэхэ гэртэхин олдохо юм байна. Эхэ, эсэгынгээ эсэргүү ябадал гаргаашье hаа, үхибүүд буряад хэлэ шудалха дуратай, илангаяа ородууд hайн мэдэсэтэй болошодог юм ха.

67-дохи сэсэрлигэй буряад хэлэнэй багша Баярма Будаевагай хэлэhээр, сэсэрлигтэ багшалдаг хүнүүдтэ методическа заабари, туhаламжа үгэжэ байдаг лабораториин хаагдашаhаниинь харамтай. Багшанарай ажал ябуулгые хинаха, зүбшэл, заабари үгэхэ зон үсөөн болоohой.

Хүүгэдэй сэсэрлигүүдтэ, мүн эхин классуудташье буряад хэлэ заадаг багшанарта туhалжа, үхибүүдтэй наадахын аргаар, энэ-тэрэ мэдэсэтэй болгохо гол зорилготойгоор "Үльгэр" театрай артистнууд hүүлэй хоёр жэлэй туршада тусхай зүжэгүүдые найруулан табижа, ёнотой туhаламжа хүргэнэ бшуу.

Юртэмсын хүн түрэлтэндэ түрэлхи хэлэнhээ ондоо мүнхын аршаан үгы гээд, хэн нэгэн хэлэhэн байдаг. Үнэхөөрөөл, тиимэ. Хэлээ алдаа hаа, хэнби гэжэ өөрыгөө тоолохо болонобиб? Ород гэжэрхёо hаа, гэхэдэш... Ородоор хөөрэлдэхэhөө ондоо тэдээндэ хамааршаха юуншье олдохогүй. Тиимэhээл булагай уhандал арюухан тунгалаг буряад хэлээ хүгжөөн hалбаруулхын түлөө булта бүгэдөөрөө оролдоёл даа.

Даша-Доржо БӨЛОТОВ, «Мүнгэн сэргэ» дамжуулгын редактор.
Р-Н.БАЗАРОВАЙ фото.

Харагшадай анхаралда

ЩУКАРЬ... ПЕТУУХА... ШЭНЭ hАМГАН...

"...Үбэл. Хүбэн саhан хөөрэн, эрьелдэн унана. hэеы гэрhээ утаан гарана. Энэ гэрhээ саашаа, тэнгэри газар хоёрой ниилэhэн зүйдэл хүрэтэр, олон шэнэ hэеы гэрнүүд харагдана... hаял мүндэлhэн хүүгэнэй уйлаха дуулдана..."

(Г. Башкуев).

Амгалан ажабайдал аяарханаа иигээд лэ ябажал байдаг ха юм даа. Дэлхэй дээрэ тон лэ иимэ hаань, яабашье хүнүүд жаргалтайл даа гээд хэлэмээр, теэд...

Хубилган шэнэдхэлгын үе. Тэрэ үеые нюдөөрөө хараhан, арhан дээрээ мэдэрhэн хүн бүхэн hанаха байха — зоболон гээшэ энэ дэлхэйн эзэн болонхой, хүнүүд үглөөдэр юунэй болохые мэдэхээ болинхой ябаhан ушар манай түүхэдэ байгаа ха юм даа. Зоной зоболон дээгүүр жаргалаа бэдэрээшэд олон байгаа. Иимэ сагай газаа орожо ерээд байхада, амитан зон ажамидарха арга хургаяа али болохоор бэдэрээл бэд даа. Эндэ энеэжэ байхаар юумэ юун байгаа юм? Гэтэр, драматург Геннадий Башкуев эгээл тэрэ үеын худөөгэй нэгэ тосхоной ажабайдал харуулhан зүжэгөө танай анхаралда, танай үзэмжэдэ дурадхаба.

Уйлажа дурсахаар тэрэ сагые энеэдэ нааданай хоорондуур харуулжа шадаха уран зохёолшын үшөө нэгэ арга бии юм байн...

Залхуу hамган. Тэрэ мүртөө гэмэргэн. Зүжэгэй гол нюур болохо Галдан гэдэг, гэрэй эзэн аад лэ, гэр соогоо, бусад олые тоололтошьегүй, тамхишье татаха эрхэгүй.., хашартай болошоhон гэргэнhээнь халташье hаа амарха зорилготой, хорёо соогоо шэнэ hэеы гэр табиха гэжэ шиидэнэ.., тиигээд лэ, бүхы болодог юумэниинь, эндэhээл эхилбэл даа!..

Урдандаа буряадууд ямар ушарнуудта шэнэ гэр табидаг байгааб? Зүб даа, гэртэй болохо олон тоото шалтагаануудай нэгэн — hамга абалга (шэнэ айл мүндэлнэ ха юм).

Юундэ, заал hаа, hэеы гэр юм бэ?

"hэеы гэр — юртэмсын бишыхан хэб. Гайхамшагта түхеэрэлгэ. Манай элинсэгүүд hэеы гэрые ажабайдалай, бүхы юртэмсын байгуулгын түб гэжэ тоолодог байгаа. Энээхэн бишыхан юртэмсэ соо бүхы юумэн хараалагданхай. Бурхан тахилай, эрэ хүнэй, эхэнэр хүнэй тала, ажабайдалай бүхы хэрэгсэлнүүдэй өөрын hуури байра, сагай байдал... Имагтал hэеы гэрэй түхэл маягаар байгуулагдадаг тон өөрын доторой уларил.

Гуламта. Гуламта гээшэ hэеы гэрэй гол hуурида зохёогдонхой. Гуламта — үнгэрhэн ба ерээдүй үенүүдые нэгэдхэhэн үе. Гуламтын hүнэхэ гээшэ гэр бүлын hандарал, уг гарбалай үеын таhалдал. Тиимэhээ буряадууд гуламтаяа нангин сахижа, үргэлжэ hэргээжэ, үргэлжэ бадараажа байха, үеhөө үедэ дамжуулжа байха нангин уялгатай.

Мүнөө үедэ газар дэлхэй дээрэ айхабтар ехэ хубилалтануудай боложо байха үедэ, хүн түрэлтэнэй бүхы түүхынгээ туршада олоhон эгээл сэнтэй hайн таланууд гээлтэдэ орожо байна. Энээниие hэргээхэ нэгэл

ехэ хүсэн бии — бүхы хүн түрэлтэндэ шэнгэhэн арадай, үндэhэтэнэй соёлые тон гүнзэгыгөөр ойлгосо. Эд зөөриин хойноhоо шунахайрангүй, хоорондынгоо харилсаануудай эгээл сэбэр таланнуудые, өөртэйгөө болон байгаалитай тэнсүүриеэ hэргээлгэ гээшэл хүнүүдтэ хэрэгтэй гэжэл бодомоор үе саг ерээд байнал даа. Дэлхэй юртэмсэ хүнүүдэйл харилсаануудэ дээрэ, тиихэдээ гол түлэб эрэ эхэнэрэйл харилсаануудэ дээрэ үндэhэлдэг гээд хэлэбэл хэн арсахаб даа? Энэл даа, минии энэ зүжэг дээрэ худэлхэ гэжэ урдаа табиhан гол зорилгомни...", — гэжэ энэ зураг дээрэ танай хаража байhан Зүүн Сибириин соёлой болон искусствын академиин 5-дахи курсын оюутан Гэрэл Балданова хэлээд, нүгэлгүй сэлмэгхэн нюдэхэнүүдээрээ нам тээшэ, юун гэдэг юм ааб гэhэндэл, хараад hууна...

Юун гэхэбши, харагшымнай ухаан бодолдо яашье ороогүй, гансал таамаг үгэнүүдээр хэлэгдээд үлэшэhэн, Геннадий Башкуевай бэшэhэн энээхэн зүжэгые найруулан табиhан Гэрэл Балданова Буряад драмын академическэ театрай тайзан дээрэ хэдэн олон жэлнүүд соо ажалллажа гараhан, Буряад Республикын арадай артист Жан Балдановай басаган, тиихэдээ соёлой академиин оюутан гээд мэдэхэ болобо бэзэт.

Гэрэл эхэ эсэгынгээ ажалай хажууда, хаяа хадхажа байдаг хотын 1-дэхи дунда hургуули дүүргээд, тэрэл жэлдээ манай Соёлой академидэ hурахаяа ороно. Академиингээ хоёрдохи курсда hуража байхадань, багшань — Т.Б.Бадагаева (доро үшөө нэрлэхэбди) хүүхэлдэйн "Үльгэр" театрта Агууехэ Илалтын 60 жэлэй ойдо зорюулагдаhан В.Быковэй "Пойти и не вернуться" гэжэ зүжэг табиhан, тэрэ зүжэгтэнь Гэрэл Зосиин гол рольдо наадаhан байгаа...

Гэрэл багадаа балерина болохо бодолдо абтана.., тиин эмшэншье болоод үзэхэ зорилго табиhан аад.., мүнөө болоод байхада, театрта ажалтай эхэ эсэгэеэ хара багаhаа дахажа эрэ болоhон, нарайhаань түрэл театр соогоо ерэшэнхэй байнал даа...

"Оройдоол оюутан басаганай найруулhан зүжэг ха юм даа", — гээд (энэ Гэрэлэй дипломно худэлмэри) ухаандаа оруулаад байхадаа, "мүнөө үеын залуушуулай ажабайдалда хандасые мэдээжэ зүжэгшын худэлмэри яажа hонирхуулба гээшэб?", — гэhэн бодол таанарые манай театрай танхим руу татахал байха гэhэн бата найдал минии толгойдо оронхой, тиихэдэ энэ басаганай найруулгын талаар хүтэлбэрилэгшэнь таанартамнай хэдэн олон hонирхол үүсхэмэ, гайхалтай гүнзэгы зүжэгүүдээрээ (жэшээ болгожо хэлэбэл Б-М. Пурбуевай гурбан хубиhаа бүридэhэн "Эрьехэ наран") үнинэй танил болонхой, Зүүн Сибириин соёлой академиин найруулагшадай кафедрын доцент Туяна Баяртуевна Бадагаева.

Г. Башкуевай "Шэнэ hамган" гэжэ энеэдэтэй, шогтой зүжэгые буряад хэлэн дээрэ Россин габьяата артист Олег Бабуев оршуулжа, энэ зүжэгтэ Россин арадай артист Людмила Дугарова, Россин габьяата артистнар Марта Зориктуева, Доржи Сультимов, Олег Бабуев, Содном Хажитов, Буряадай арадай артистнар Дарима Батомункуева, Суранзан Жаргалова, Туяна Бальжанова, Зорикто Ринчинов, Буряадай габьяата артистнар Любовь Цыдыпова, Дабацу Юндунова, Баяр Бадмаев, Биликто Дамбаев, Саян Аюшеев, Дарима Гылыкова, артистнар Галина Галсанова, Бадарма Аюшеева, өөрөө найруулагша Гэрэл Балданова гэгшэд, бэе бэеэ hэлгэлдэн барин, наадахаар бэлдэжэ байнхай.

Зүжэг соомнай дээрэ хэлэгдэhэн, амгалан ажабайдалда тон дуратай Галдан, тэрэнэй hамган, бэеэ зобоонгүй hайханаар ажаhууха дуратай Гыма, үйлэ бүхэнэй тэгэн дунда үргэлжэ хожомдонгүй оролсоhон лэ байдаг, шогто дуратай, юугээрээб даа, Щукарь үбгэниие hануулhан Согто үбгэн, ажамидарха аргаяа үе сагтаа тааруулжа олоhон Катя-Катанка, архинша, хүхюухэн ажабайдалда дуратай Чингис, хорхойдо хориггүйхэн, ажалша, hаhан үргэлжэ тэрээхэн петухаяал бэдэржэ ябадаг Пэлжэд хүгшэн, 11-дэхи классай hурагша, хээлитэй болошоhон Туяна, журамдаа шанга милиционер Батор, Оноре де Бальзагай хэлэhээр "...үнгэрhэншье саг, ерээдүйшье — хамаагүй, нэгэл ехэ шунахай хүсэл" — Инаг Дуран — Любовь Аюшеевна, багша, тиихэдэ үшөө хоёр эхэнэрнүүд... энэ hарын 29, 30-най үдэрнүүдтэ, үдэшын 18 сагта драматург Геннадий Башкуевай "Шэнэ hамган" гэжэ хүхюутэй, энеэдэтэй, хүгжэмтэй, дуутай комедидэ Олег Бабуевай оршуулгаар, Гэрэл Балдановагай найруулгаар дээрэ нэрлэгдэhэн хабаадаха нюурнуудтай ерэжэ уулзыт гэжэ таанар олон харагшадаа Гүрэнэй Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын академическэ театр урижа байна.

Манай театрта харагшадтаа гэжэ иимэ нэгэ хандалга, уряа байдаг: "Энеэхэеэ hанаа hаа, ерээрэйт!".

Тиигээд лэ "Шэнэ hамганда"..., hамганайда.., hамгантай.., hамгадтай?.. уулзатараа, хүндэтэ харагшаднай!

PS: *"Шэнэ hамгамнай" 16 наhанhаа доошо хаража болохогүй, хорюултай бшуу даа...*

Николай ШАБАЕВ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Гэрэл Балданова.

«Пастушонок у юрты» гэжэ нэрлэгдэhэн уран зурааша Анатолий ЦЫДЕНОВЭЙ анха түрүүшын выставкэ Улаан-Үдэ хотын музейн зал соо нээгдэhэн байна. «Монгол зураг» гэhэн үндэhэн зурагай үрэ нүлөө олонхи бүтээлнүүдтэнь ажаглахаар байна. Тиимэhээ хуушанай, урданай буряад зурагай маягтай. Монгол арадуудай үльгэр түүхэ, домогуудай темэнүүдтэ удхаараа зорюулагданхай.

АНАТОЛИЙ ЦЫДЕНОВЭЙ БАЯН СЭДЬХЭЛ

Дундадахи зуун жэлэй Монголой элитэ скульптор, уран зурааша байhан Дзанабазарай анхан байгуулhан Ургын hургуулиин ёhо заншалнуудые Анатолий Цыденов хэрэглэдэг байна. Сүлөө, өөрынгөө дуратай темээр бүтээhэн зурагууд соонь XX зуун жэлэй мэдээжэ мастер байhан Марзан Шарава, hайн дуранай уран зурааша Лубсан Доржиевай, Цырен-Намжил Очировай аша нүлөө ажаглахаар юм. Зүүн зүгэй маягые эли тодоор харуулhан түхэлнүүд А.Цыденовэй зохёохы ажалые гэршэлнэ. Тэрэшэлэн Европын hургуулиин зурагай түхэл шэнжэнүүд уран бүтээлнүүдынь шэмэглэнэ. Арадай байдалда зорюулагдаhан зурагуудынь образуудаа ехэдүүлжэ харуулhан, шогтой зугаа дэлгэhэн байха юм.

Мал ажахы анханhаа хүгжөөдэг байhан түрэл арадаймнай ажабайдалhаа, бага наhанайнь дурсалгаhаа авторай хэлэhээр энэ выставкэ **«hэеы гэрэй хажууда үхэршэн хүбүүн»** гэжэ нэрлэгдэhэн байна. Гэрэй амитадые харадаг, адуулдаг байhан ушарнууд, газаагаа эмхидхэдэг нааданууудынь хүнүүдые ан амитадта hайн хандасатай, оршон тойронхи байгаалияа аршалан хамгаалха уялгатай байхыень уряална бшуу.

1964 ондо Анатолий Цыденов Хурамхаанай аймагай Арзгуун нютагта түрэhэн юм. «Бэлигтэй хүн юрэ түрэдэггүй. Хэшэгтэ Ринчинович эсэгэнь - совхозой бригадир сүлөө сагтаа модоор дархалдаг, гэрэй гоё мебель бүтээдэг hэн. Мэдэгма Будаевна эжынь карандашаар сааphанhаа наланггүй ан амитадые, хүнүүдые зурадаг байгаа» гэжэ выставкын нээлгэдэ Гааргын нютагаархидай нэгэдэлэй түрүүлэгшэ, биологиин эрдэмэй доктор, профессор Цыдып Доржиев хэлээ hэн.

1991 ондо Улаан-Үдын багшанарай 1-дэхи училищиин уран зурагай-графическа таhаг дүүргэhэнэй удаа 1994 он хүрэтэр Улаан-Баатарта (Монгол) «Соёл» гэhэн уран зурагай училищиин «Монгол зураг» гэhэн таhагта hураа. Харин 1994-1996 онуудта ВАРК-ын дэргэдэ Россин арадай уран зурааша Д-Н.Д.Дугаровай хуушанай, урданай зурагай курсада hуража гараа.

1995 ондо Буддын шажанай танка зураха лүндэ Еши Лодой Римбүүшэ багшаhаа хүртэжэ, минеральна шэрэ будагаар Манзаштриин бурхан бүтээhэн юм. 2006 ондо баhал Монголоо бусажа, 8 жэлдэ амжалтатай ажаллаа. Монголдо Россин посольствын hургуулида худэлхэ үедөө олон выставкэнүүдтэ ошоо, музейнүүдтэ худэлөө. Тэрэшэлэн ВСГАКИ-да hураhан байна.

Академиеэ түгэсэжэ, эндээл оюутадые хуушанай буряад уран зурагта (шэмэглэн гоёолгын, арадай уран бэлигэй кафедрада) hургаа. Тиихэдэ мүнөө үедэ Анатолий Хышектуевич «Традиционная бурятская живопись» гэжэ нэрлэгдэhэн факультативай курсануудые оюутадта багшанарай колледждо заана. Мартын 26 хүрэтэр үргэлжэлхэ ехэ hонин выставкэдэ уринабди.

С.НИМАЕВА,
Улаан-Үдэ хотын түүхын музейн мэргэжэлтэ.
Бэлигма ОРБОДОЕВА хэблэлдэ бэлдэбэ.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: Анатолий Цыденов; «Лимбэшэн» (2008 он).

Думла БАТОРОВАГАЙ фото.

7
Уран үгэ
Буряад үнэн
20.03.2008
№11 (569)
Дүхэриг
№30 (21573)

Буряадай мэдээжэ уран зохёолшо С.Н.НОРЖИМАЕВАЙ 80 наһанай ойдо

СЭЛМЭХЭ ТЭНГЭРИИН ХАЯА СЭЭЖЭ ЗҮРХЫЕМНАЙ ХҮМЭРЮУЛЭЭ

Гансаһаа газар дүүрэхэ гэжэ буряад зон хэлсэдэг гэшэ. Самбу хүбүүн 1928 оной августын 1-дэ Агын округой Могойтын районой Урта нютагта түрэһэн намгартай. Дабаагай Ринчин эсэгэнь сельсоведэй түрүүлэгшэ байжа, удаань Агадаа «Улаан Одон» «Ажалшан» гэһэн хоёр колхоз байгуулһан мүртөө 1933 ондо «арадай дайсан» гүүлэжэ, 1933 ондо хардалган хашалгын үедэ тушаагдаа һэн.

1927 ондо түрэһэн буянтай Цэрэнэй Норжима эжынь 2000 ондо аяар 103 хүрэжэ, бурханай орондо мордоо бэлэй. Хүбүүнэйнгээ һайхан ерээдүйе хараһан, «арадай дайсан» гүүлэхэгүй гэжэ сэдьхэһэн хайрата эхэнь хүбүүгээ нэрэдээ оруулжа, Норжимаев Самбу Норжимаевич гэжэ нэрлэһэн юм. Харин үлдэхэ даарахые бэе дээрээ үзэһэн Самбу хүбүүн һургуулидаа түрүүн Ринчинов обоггой хүбүүн, ондоо обогто орожо, бэеэ хамгаалһан байха юм.

- Нэгэтэ булгайр арһан хубсаһатай 3 хүн - ород яһатан ерэжэ, наһажаал байһан Дэлгэрэй Дабаа хүгшэн абыемнай тушаагаа һан. Гэртээ бусахадам, гэрнай суургатай байгаа, арайшье гэжэ гэртэһээ һэеы гэрэйнгээ уняа абажа байжа, һуралсалайнгаа номуудые абаа һэмби. Һайн сэдьхэлтэй тогоошон эхэнэр дайралдажа, нюусаар хойто үүдээр орожо, эдеэлдэг һэмби. Ори ганса дэгэлээрээ хушаад лэ орон дээрээ унтажа, һуралсалаа үргэлжэлүүлээ бэлэйб. Нэгэтэ хамтын таһалгануудаарнай милиционернүүд ябажа, намайе хараад, «үтэр энэ хүбүүндэ унтаха орон бэлдэгты, хэрэгтэй унтари бэлдэгты» гэжэ нэгэ сэдьхэл баян милиционерынь хэлэжэ һуугаа бэлэй, - гэжэ мэдээжэ уран зохёолшо Самбу Норжимаевич тэрэ үеые дурсан, дулааханаар хөөрэнэ.

Абынгаа түрэһэн ахада - Жамсаранай Раднада 8-дахи үхибүүниинь боложо, аргал суглуулжа ажамидаржа байтарынь Норжима эжынь ерэжэ, 1937 ондо хүбүүгээ һөөргөө бусаагаа юм. Агын дунда һургуулиһаа 8 класс дүүргээ гэһэн сааһатай болоһон Самбу военнэ училищида Владивостогто орохон, удаань Благовещенск шэглүүлэгдэһэн юм. Арбан жэл сэрэгэй албанда ябажа, майор болоһон байна. Тиигэжэ албанайнгаа үедэ дунда һургуули дүүргэһэн габьяатай С.Н.Норжимаев БГПИ-гэй буряад факультет 1958 ондо дүүргэжэ, зохёохы ульһатай бэлигээ хүгжөөһэн юм.

Удаань 5 жэлдэ түүхын факультедтэ һураһан Самбу Норжимаевич гэр бүлэтэй, һамгатай, үхибүүдтэй боложо, наһанайнгаа жаргал эдлээ һэн. Библиотекын уншалгын залда хүдэлһэндөө мүнгэ олодог байһан С.Н.Норжимаев бэлигтэй поэт

Георгий Дашабыловые дэмжээ, һуралсалһаань таһалдуулаагүй, өөрынгөө ажал даалгаа, мүнгэ абаха уншалгын дарга болгоо бэлэй.

1944-1948 онуудта Монголдо, удаань Агадаа, БГПИ-дэ, телевиденидэ хүдэлһэн урагшаа һанаатай, ухаан бодол элбэгтэй, һүбэлгэн хурса Самбу Норжимаевичые Агын окружкомой түрүүлэгшэ Б.Ц.Цыренов урижа, ахамад экономистаар пенси хүрэтэр хүдэлхыень дурадхаһан, уриһан байна.

Табан хүүгэдые гарыень ганзагада, хүлыень дүрөөдэ хүргэһэн Самбу аба нютагаархидтаа, республикын олониитэдэ тон хүндэтэй хүн юм. Юуб гэхэдэ, үхибүүдынь хододоо нэрыень нэрлүүлжэ, үгынь үргэжэ ябадаг: **Цыремжит** гэжэ ехэ басаганиинь - худалдаа наймаанай хүдэлмэрилэгшэ; **Ханда** басаганиинь - врач; **Дашинима** хүбүүниинь - жолоошон; **Бальжинима** хүбүүниинь милицидэ хүдэлһэн, мүнөө пенсионер; **Бэлигма** одхон басаганиинь Москвада ажаһуудаг.

1988 онһоо пенсидэ гараһан С.Н.Норжимаев бэлиг талаангаа улам арьбадхан, элдэб жанрай номуудые бэшэдэг болонхой. Гурбан номынь эндэ, харин 4-ниинь (2 томо суглуулбари) Агада хэблэгдэнэн юм. «Бэлиг» хэблэлээр гараһан «Сэлмэхэ тэнгэриин хаяа» гэһэн түүхэтэ романиинь олоной һонирхол татана. Тиихэдэ «Зугадагшад» гээд бэшэһэн романай түрүүшын боти, бусад туужа, рассказ, зохёолнуудынь олон даа. «Үнгэрһэн наһан зүүдэншүү» (өөрынь намтараар) гэһэн туужа, гурбан хубиһаа бүридэһэн гурбалжан роман «Гурбан һогоон» («Зугадагшад», «Сэлмэхэ тэнгэриин хаяа», «Тэмсэлэй дүлэн соогуур») хэблэгдээ һэн. Д.Цэдэбэй «Уржин Гармаев», Ц.Доржиной «Наян-Нава», «Эрдэни Чойжид дангина Эрлигэй орондо» гэһэн номуудые оршуулһан габьяатай.

Буряадайнгаа, Россин бүхы дэлхэйнгээ түүхэ, соёл, ёһо заншалаа һайн мэдэхэ, залуушуулые дэмжэдэг С.Н.Норжимаевай бэшэһэн роман, туужанууд, рассказууд, баснинууд уншагшадые тон ехээр һонирхуулна, түрэл арадаймнай түүхэ һэргээһэн номуудайнь удхань сээжэ зүрхыемнай хүмэрюулнэ, хүлгүүлнэ, үнгэрһэн сагые һэргээнэ.

Уужам сэдьхэлтэй, урма зоригтой Самбу Норжимаевич «Буряад үнэн» газетэдэ 35 жэл соо хүдэлһэн **Надежда (Сэсэгма) Михайловна Баторова** нүхэртээ хүүгэдтээ туһалжа, аша зээнэрээ үргэлсэжэ, ан-бун, эбтэй эетэй ажаһуудаг, ерэһэн айлшадаа, түрэлхидөө улаан шарахан сайгаараа, амтан эдеэгээрээ угтажа, урма баяр түрүүлжэ байдаг һайхан заншалтай юм.

Буряадаараа 80-ай дабаа дабаһан С.Н.Норжимаевта (нажартаа ойн баяраа тэмдэглэхэ), гэр бүлэдэнь Сагаан һара соо, Хулгана жэлдэ бурхантай буянтай, элүүр энхэ ябахыень хүсэе!

Бэлигма ОРБОДОЕВА,
журналист,
Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ.

ТАЛЫН ТҮЙМЭР ЗАЛИРШАГҮЙ

Самбу НОРЖИМАЕВ

Үргөө ошохо замдаа Магсар Сайн ноён хаанай байра Сэсэрлиг һуурин хүрэжэ, засаг Намнансүрэнтэй золгоод, тэрээнтэй ерээдүйн ажал ябуулганууудай бүхы асуудалнуудые зүбшэн хэлсэжэ, саашадаа нэгэн һаналтайгаар хүдэлхэ түсэбтэй болохо гэжэ бодоод ябана бшуу.

Хүбүүнһээ Долгормаа болон тэрэнэй гэртэхин тухай хуруу хухадгүй һуража, Түүрэнгэ нютагай һонин ба арба гаран жэлэй саанахи байдалынь зүгөөргүй эли болотор мэдэжэ абахадаа, Магсарай зүрхэ сээжэнь ехэ уужам тэнюун болонхой. Гэбэшье гансал Долгормаатаяа ниилэжэ, хамта һууха аргагүй байһандаа тэрээнэй сэдьхэлынь гажарна. Мүн Магсар өөрынгөө ээлжээндэ хүбүүндээ энэ үнгэрһэн сагайнгаа байдал тухай дутуу хөөрэлдэһэн юумэеэ, одоо сүлөөтэйгөөр, дэлгэрэнгыгээр ярижа, хэлэжэл ябана. Баатар эсэгынгээ нюдөөрөө үзэһэн, бэеэрээ туршаһан элдэбын уршагта ябадалнууд тухай ехэ анхаралтайгаар һонирхон шагнажа, нэгэшье үгэ дуулангүй үлэшэхэгүйн тула дүрөөгөөшье нэшэхэеэ болишонхой гэшхүүлнэ.

Гэбэшье һүүлшын үедэ Дотор Монголоор, Хитадаар ябажа, юу хэхээ хэлсэһэнээ Магсар үшөө хэлээдүй, дотороо дараад, арадай сүлөөрэлгын тэмсэл үүдхэлсэн хабаадаха тухайгаа хэлэхэ болихоёо аагажа, хүбүүмни наһаар үшөө бага, арайл гүлмэрдүү гэжэ тоолоод, тээлмэрдэн ябана. Магсарай бүлэгэй һанаа амархан хушуу тойрожо ябатарнь, урда тээнь буугай хэдэн дахин һүрэхэ абяан гэнтэ соностошобо. Тэдэнэр дары буунуудаа һуга татан абажа һомолоод, ондого сондого гүбээгэй оройдо гүйлгэлдэн гаража, иишэ тиишээ һэмээхэн ажаглахадань, үсөөхэн бүлэг зоной доро бооридо бөөгнэрэлдэн обооролдожо, исалан байхань харагдаба. Энэ бүлэг зоной хоорондо лаб һайн юумэн болоногүй гэжэ ойлгомсоороо, Магсар дахуулһан нэгэ салаа харуул сэрэгээ һэлмыень нугалуулан бэлэдхээд, тойрохон сэлтэ нүхэдтээ хамта монсогороороо хадые уруу гүйлгэлдэн, тэдээн дээрэ буужа ерэбэ. Гэнтэ дээрээ ортохон тэрэ бүлэг зон хажуу тээшээ алхажашье үрдингүй, зогсохон газартаа байжа үгөө һэн. Тэндэнь буутай хэдэн монголнууд арбаад хитад сэрэгшэдые үбдэг дээрэнь жэрылгэн зэргэсүүлжэ һуулганхай, арахаань духа руунь буудахаар бэлдэжэ байба. Хажуудань алуулшаһан сэрэгэй дарга хубсаһатай гурбан хүн хэбтэнэ. Буутай монголнуудһаа бэшэниинь холоһоо ябагаар туулгаһан зон гэжэ мэдэхээр, тэдэнэй дунда зобоһон тулиһан, дохолон һэхэлэн болотороо хүлөө холгоохон, шулга нюлга шулуунда адаһаниинь харагдана.

- Зогсогты, энэ юун боложо байна гээшэб? - гэжэ Магсар шангаар һүхирөөд, буудахаяа байгшадые болюулжархиба. Буутайшуулай дундаһаа нэгэниинь Магсарые гэнтэ танижа, сэрэгшэ мэтэ бэеэ сэхэлэн зогсоод:

- Магсар жанжан аа, энэ хитадууд манай нютагай хэдэн хүниие хүсөөр хамажа хуряагаад, Уляһатын амбанда абаашажа, саазалхыень саазалха, бэшыень шорондо хаахаяа туугаад ябатарнь бидэ, түрэлхидынь, нютагаархидынь, сугларжа, хойноһоонь намнажа хүсөөд, эдээниие өөһэдыень саазалхаяа байнабди, - гэжэ омогорхон харюусаа һэн.

- Ямар шалтагаанһаа хүсэрхэхэ болооб, эдэ булимтарагшад?

- Хоохорхон ядуу эдэ зон хитад наймаашадта һүүлшынгээ һааха үнеэ үриингөө түлөө буляалгахадаа, наймаагайнь гэр бараа эбдээ, һандаргаа юм бэшэ аал, - гэжэ тэрэ хүн дурата дурагүйгөөр харюусаба.

Тиихэдэнь Магсар хитад сэрэгшэдтэ хандажа:

- Даргатнай хэн бэ, хэлэгты! - гээд зандаргатайгаар захирба ха.

- Манай дарганар тэдэ хэбтэнэ, эдэ зоной добтолходо, бидэниие урдаһаань буудагты гэжэ захираад, тэдэниие буудажа эхилхэдэнь, бидэ дам өөһэдыень буудажа унагаагаад, эдэ зондо бэеэ тушааһамнай, харин маанадые алажа, баярынь харюулхаяа байнал, амиемнай абарыт, - гэжэ нэгэ сэрэгшэнь уйлаганан, хоолойгоо шэшэрүүлэн үгүүлнэ ха.

- Таанад сэрэгшэд аад, юундэ дарганараа алаха болоо зомта? - гэжэ Магсар бага намдуугаар асууба.

- Дарганар гэдэгтнай хуу манжынхид, бидэ хитадуудбди, эдэш манда дурагүй, хашадаг хабшадаг, халтад гэбэл доромжолон баһадаг, бидэ эдээндэш баһа дам дурагүйбди, маанадые дарлагшад ха юм, - гэжэ үнөөхи сэрэгшэ сээжэдээ нэгэ бага найдал түрүүлэн, хоолойгоо һалгануулхаяа болёод, һарюу мурюугаар монгол хэлэн дээрэ харюусана.

- Магсар дарга аа, хорооел саашань эдэ дээрмэшэдые, хитад сэрэгэй хоол, хубсаһанай түлөө маанадһаа түлбэри нэхэжэ, бухы мал адууһыемнай манай хооһо нойтон үлэтэр буляажа абаад, үгырүүлээд орхидог лэ. Эдээниие алахадамнай, хитад сэрэгэй арбан табан аманиинь хорожо, арад зондо бага хүнгэржэ үгэхэл, юуень дайсадые хайралха юм, - гээд буудахаяа бэлэн байгшадай нэгэн шэрүүлхэн һүхирнэ ха.

- Эдэшни зуураа манай Дандар баабайе буудажа алаа, юундэ эдээниие гамнаха юм бэ, туулга залгюулхал ёһотой, - гэжэ хитад сэрэгшэдтэ туулгаад ябагшадай дундаһаа улагүй болоһон үрөөһэн гуталтай аад, нэгэ хүлөө орёолтоор боохон наһажаал хүн баһа һүхирбэ.

- Тэрэ хүниистнай алагша манай даргын тусалагша тэрэ хэбтэнэ тэрьедэбэ гээд буудаа һэн, - гэжэ үнөөхи хитад сэрэгшэ бэшэнээ аршалан мэдээсэнэ ха.

- Хэнэйнь Дандарые буудаһые хэн мэдэнэб? - гэжэ Магсар хоолойгоо шангадхан асууба.

- Үнэндөө, нээрээл энэ үхөөд хэбтэгшэ алаа һэн, - гээд туулгагшадай нэгэн гэршэлжэ үгэбэ.

- Зай, тиигэбэл соносогты, өөһэдөө заргынь шиидхэжэ, хуулигүйгөөр эдээниие саазалхаяа болигты, эдэтнай маанадые дарлаһан манжынхид бэшэ, хитад зон гээшэ, үшөө таанадай урдаһаа буудалдаагүй, бэеэ тушаагаа ха юм. Тиимэ зониие алахаһаа байтагай, хэнээлтэшье үзүүлжэ болохогүй бшуу, бултыень табигты, - гээд Магсар захиралта үгэбэ.

Тиихэдэнь арайл буудажа үрдеэгүй монголнууд хитадуудаа дурата дурагүй бодхообо. Үхэл хараад амиды үлэһэн тэдэ сэрэгшэдэй нюур шарайнь дары баярааб гэрэлтэжэ, амяа абаруулһандаа морин дээрээ байһан Магсарта оло дахин доро дохижо, баярые хүргэнэд ха.

- Таанад гэртээ ошохо дуратай гүт? - гээд Магсар тэдээндэ бүри зөөлэхэнөөр хандаа һэн.

- Дуратай, табяа һаатнай энэ дороо нютагаа бусахабди, - гэлдэн, тэдэнь ехэ баяртайгаар булта нэгэн доро харюусабад.

- Таанадай Үргөө орожо, өөһэдынхидтээ ниилэнгүй, сэхэ гэр тээшээ зорихо һаатнай табихабди, харин буунуудтнай дахин танай гарта үгтэхэгүй, эдэ зоной олзо болоо гээшэ. Дахин буу барижа, манай урдаһаа тэмсэхэ болболтнай, таанадые хэншье үшөө хүлисэжэ, амиды үлөөхэгүй, ойлгоно гүт?

- Тиимэ, тиимэ, өөһэдынхидтээ ошоо һаа, бидэ манжа дарганартаа хюдуулхабди. Тиимэһээ маанадые табиит, бидэ эндэһээ сэхэ нютагаа харихабди, - гэлдэн, хитад сэрэгшэд толгойгоо дохин байжа гуйнад ха.

- Ябагты! - гээд Магсарай тэдэниие бултыень табижархихадань, зариманиинь үнэншэнгүй, ардаһаамнай гэнтэ буудуужаг гэжэ айһандаа һөөргөө хаража ябаад, шогшолдоһоор түргэн далда орошоод бэлэй.

- Зай, нүхэд, таанад иигээд лэ гэр гэртээ бусана бэзэт, бидэ өөһэдынгөө замаар ябахамнай, баяртай, - гээд Магсар нүхэдтээ замаа үргэлжэлүүлбэ.

- Аба аа, эдэ алуурша, дээрмэшэн хитадуудые юундэ табюулбат, зон яатараа дураа гутана гээшэб? - гэжэ Баатар саашалхадаа гайхангяар эсэгэнээ асуугаа һэн.

- Үнэхөөрөөл хитадууд хадань табюулбаб, хитад арад маанадтал манжын дарлалта доро хэдэн зуун жэл байна ха юм. Тиимэнээ эдэ хитад сэрэгшэд манжа дарганууудаа буудаад, монголнуудта бэеэ тушаагаа.

Иигэнээр бидэнэйшье манжынхидаар тэмсэхэ саг ойртоо, - гэхэ зуураа Магсар Баатар тухайгаа энэмни бодохо толгойтой, бисалгаха ухаатай хүн боложо ябаа ёһотой гэжэ сэдьхээд, нюуса ажалайнгаа ябуулганууудые тэрээндээ сүм дуулгаха ба хэлэжэ ойлгуулхаар шиидэбэ бшуу.

- Хүбүүн аа, - гээд тэрэ Баатартаа зөөлэхэнөөр хандана. - Мүнөө юундэ сэрэгэйнгээ байра иимэ яаралтайгаар орхёод, Үргөө хото орожо ябаһанаа мэдэнэ гүш?

- Хүсэд ойлгоошьегүй ябанал хаб!

- Зай, тиигэбэл шагна. Ши бүдүүн хүн болоо гээшэш, шамһаа нюуха юумэн намда байхагүй, - гэжэ Магсар эхилээд, саашань халха, барга, буряад мэтын монгол угсаатанай мүнөөнэй байдал ба тэдэнэй хариин дарлалтаһаа сүлөөрхэ эрмэлзэл тухай тайлбарилжа, Баатартаа ойлгуулаад, монголнуудай хоорондо ямар хүдэлөөнэй үүсхэгдэжэ захалһыень, юундэ Халхада сэрэг олоор бэлэдхэгдэнэб, яажа хитад арадтай хамта жолоогоо холбуулан, манжын мэдэл, дарлалта дорохоо мултарха болоод, Үбэр Монголойхидоор ямар хэлсээ хээд ерэһэнээ дуулһан хөөрэжэ үгэбэ ха. Баатар хүбүүниинь эсэгынгээ хөөрөөнһөө манжынхидһаа нюуса далдаар ямар ехэ ажалай хэгдэжэ, бүтээгдэжэ байһан тухай, эсэгынгээ Бата нүхэртээ энэ харюусалгатай, аюултайшье хүндэ хүшэр ажал эмхидхэхэ, үүсхэхэ талаар түрүүшүүлэй нэгэн байһыень хүсэд мэдэжэ абахадаа, эсэгээ бүри ехээр зүбшөөрэн һайшаажа, тэрээндээ тон оролдосотойгоор хамһалсаха ба монгол угсаатанайнгаа хамтаран нэгэдэжэ, хариин дарлалтаһаа мултарха тэмсэлдэнь тон эршэмтэйгээр хабаадалсаха уялгатайгаа мэдэрэн ойлгожо, нюур шарайнь гансата хашалангүй һанаа амар үхибүүнэй шарай бэшэ, тад ондоо болон хубилжа, ехэ бодомжотой, томоотой болошоод ябахань эли харагдажа байгаа һэн.

(«Тэмсэлэй дүлэн соогуур» гэһэн номһоо хэһэг).

«МҮНГЭН ХҮН ШУБУУЕ» МҮНХЭРҮҮЛhЭН МҮНӨӨ ҮЕЫН ДУУНУУД hАЙХАН ДАА!

(Регионуудхоорондын эстрадна дуунай 1-дэхи конкурсhоо тэмдэглэлнүүд)

Тээмэндэ Х.Намсараевай нэрэмжэтэ буряад драмын академическэ театрай тайзан дээрэ «Мүнгэн хун шубуун» гэhэн регионууд хоорондын эстрадна дуунай 1-дэхи конкурс үндэр хэмжээндэ үнгэргэгдэжэ, шэхэнэй шэмэг, нюдэнэй хужар болоhон аялга дуунай концерт зүрхэ сэдьхэлыемнай баясуулаа, бэлигтэй залуу дуушад талаангаа, уран шадабарияа харуулаа.

«Бүгэдэ буряадай үндэhэн соёл» гэhэн МОД, «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшан, «Ветер Востока» гэhэн продюсерска түб гол эмхидхэн байгуулагшад боложо, эрхим залуу дуушадые шэлээ, түгэсхэлэй шатада, Гала-концертдэ бэлдээ.

Гурбан үдэрэй туршада эмхидхэгдэhэн эстрадна дуунай энэ конкурсые жюрин түрүүлэгшэ, Россин арадай артистка **Нина Гармаевна Токуреновагай** хүтэлбэри доро ВАРК-ын гүйсэдхэхы директор **Е.М.Бильтрикова**, Россин габьяата артистка, республикын Гүрэнэй шангай лауреат **Хажидма Аюржанаева**, «Үетэн» гэhэн мэдээжэ эстрадна бүлэгэй дуушан **Лариса Баяндуева**, олон конкурснуудай лауреат, дуушан **Чингис Хандажапов**, Загарайн аймагай соёлой таhагые даагша **Р.В.Будаев**, «Ветер Востока» гэhэн продюсерска түбэй хүтэлбэрилэгшын орлогшо **Вера Шобосоева** гэгшэд 22 дуушадhаа 15-ень шэлэжэ, түгэсхэлэй концертдэ зуурша лhан, уриhан байна.

hүр жабхаланта хүгжэм зэдэлжэ, театрай хүшэгэнүүдэй нээгдэхэдэнь, элдэб үнгөөр ялаганаhан, тологонохон гэрэл доро буряад зоной hүр hүлдэ болодог хуhан модохонуудаар, одо мүшэдөөр, мүнгэн хун шубуунай зурагаар, үнгэтэ телевизорэй экранаар шэмэглэгдэhэн тайзан дээрэ залуу дуушад гаража тапилсаба. Ехэ hайхан хоолойтой **Виктор Лубсанов** (Хяагта) эгээл түрүүн уригдажа, Наранбаатарай хүгжэм дээрэ Н.Шабаевай «Дуран байхал даа» гэhэн дуу зүрхэ сэдьхэл хүдэлгэмэ гоёор дуулаба. Дуран тухай дуулим hайхан дуунуудаа **Агния Федорова** (Улаан-Үдэ), **Евгения Рейзвих** (Баргажан), **Гэрэлма Гомбоева** (Яруна) жюрин, шагнагшадай анхаралда дурадхаа. Ивалгын **Василий Васильев** мэргэжэлтэ композитор П.Дамираповай олондо мэдээжэ «Захяа дуу» конкурсын түгэсхэлэй концерт дээрэ дуулаба.

«Ландыш серебристый» гэhэн уран hайханай кинофильмhээ дуу **Нина Хабаева** хатаран hагад гүйсэдхөө. Эгээл эдирхэн дуушан, хөөрхэн, зохидхон **Аюна Будаева** (Яруна) ехэ гоё аялга хүгжэмтэй дуунуудые зохёодог бэлигтэй багша, олон дуу бэшэhэн Баир Хамаевай «Гансал шамдаа дуратайлби» гэhэн дуу зохидоор дуулаhан байна. «Найдал» гэhэн уласхоорондын конкурсын дипломдо хүртэhэн hайхан хоолойтой **Дина Сандановагай** «Таагааш минии дурыем» гэhэн Ц.Шойжонимаевай гүйсэдхэхэдэ, «браво», «гоё» гэhэн баярай хашхараан дуулдаа.

ВСГТУ-гай бүдүүн, гоё хоолойтой оюутан **Чингис Осодоев** (Эрхүү) французуу дуу ехэ оролдосотойгоор дуулажа, халуун альга ташалгаар үдэшэгдэбэ. Анхан Улаан-Үдэдэ эмхидхэгдэhэн «Утренняя звезда» гэhэн бүхэроссин конкурсдо, мүн 2005 ондо «Зажги свою звезду» гэhэн уласхоорондын эстрадна дуунай конкурсдо дипломант болоhон **Надежда Нуратдинова** залуушуулда hайшаагдадаг «Сэлгеэл hүни газаа...» гэhэн дуу яhала зохидоор дуулаба. Сагаан гоё хубсаhа үмдэhэн, зохидхон шарайтай, үндэр гоё хүлнүүдтэй **Гэрэлма Рабданова** (Ага) Б.Батодоржиевай бултанда мэдээжэ «Эжыдээ» гэhэн дуу хангюурдаба.

Республиканска, уласхоорондын удхатай, Улаан-Үдэ хотын дуунай конкурснуудта эдэбхитэй хабаададаг **Алина Намсараева** (Улаан-Үдэ) огсом түргэн аялгатай «Звенит январская вьюга...» гэhэн дуу шагнагшадай hонорто зорюулаа.

Табатайhаа дуулажа эхилhэн **Ирина Шагдурова** (Захаамин) мэргэжэлтэ композитор Лариса Санжиевагай зохёоhон «Шэбэртэм» гэhэн дуу бэрхээр гүйсэдхэбэ.

Арhа хэдэрhэн, ангуушанай гэхээр тусхай костюмтай, hайхан хоолойтой, драматическа бэлигталаантай, бэедээ найданги залуу дуушан, 10-дахи классай hурагша **Ринчин Дашицыренов** (Хэжэнгэ) дуунуудые бэшэдэг, өөрөө гоёор дуулада залуу дуушан, олон конкурсын лауреат Алагуй Егоровой «Эжым найдал» гэhэн дуугаараа олондо hайшаагдаба. Энэ концертые **Елена Дашидоржиева, Эдуард Банзатов, Булад Гомбоев** хүтэлөө.

> ***«Серебряный лебедь» – открытие новых имен в молодежной эстраде***

Концертын хоёрдохи хубида залуу дуушад мэдээжэ болоhон дуушадтай хамта дуулажа, бэлигээ гэршэлбэ. Хатархада таарамжатай, огсом хүгжэмтэй, Зүүн зүгэй hэбшээтэй «Восточные сказки» гэhэн мэдээжэ ород дуу **Алина Намсараева Чингис Хандажаповтай** хамта хатаран байжа дуулаа. **Василий Васильев** Россин габьяата артистка **Хажидма Аюржанаеватай** суггаа «Захяа дуу» гоёор дуулажа, халуунаар уттагдаба. Залуу дуушан **Вера Шобосоева** «Минии тоонто» гэhэн дуундаа **Чингис Осодоевые** уриhан байна. «Эжэл гансам ерээрэй» гэhэн мэдээжэ дуу **Гэрэлма Гомбоева Чингис Хандажаповтай** дуулаба. Эгээл эрхим дуэт болоhон **Лариса Баяндуева, Евгения Рейзвих** гэгшэдэй дуран тухай тааран дуулаhан дуун эндэ суглараг шадай hайшаал магтаалда хүртэhэн юм. Шанга hайхан хоолойтой **Виктор Лубсановай, Эдуард Банзатовай** гүйсэдхэhэн хатарай хүгжэмтэй «Эрмэлзэлые» эндэ суглараг шад ехэ зохидшоогоо. Жанна Фрискегэй дуу Вера Шобосоева Нина Хабаеватай суг дуулаа. Концертын түгэсхэлдэ Сагаалганай дуу Дугар Бадмажапов бэлэглэбэ.

Иимэ hонин конкурс, Гала-концерт эмхидхэлгэдэ габьяатай композитор, республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ **Цырен Шойжонимаев** тайзан дээрэ жюрин гарахада, үгэ хэлэхэдээ, спонсор болоhон **«Люкс» ТПК-да, «Байкалфарм»** ОАО-до, «Абсолют» магазинуудта, Соёлой министерствэдэ, Улаан-Үдын соёлой управленидэ, ВАРК-да, «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанда, «Байгал» журналда, Арадай Хуралай депутат З.Н.Гатаповта, «Гала» бизнес-түбтэ, бүхы туhалhан зондо баярые хүргөө. «Бүхы аймагуудые, Эрхүү, Агые хараадаа абажа, бэлигээ, hайн хоолойгоо, актерско талаангаа дүрбэн тэгшэор харуулха гээшэ ехэ хүндэ, харюусалгатай хэрэг. Цырен Шойжонимаев командатаяа ехэ ажал хээ, буряад хэлээрээ зүбөөр дуулаха гэhэн баhал ехэ эрилтэ табигдаа, хүн бүхэндэ анхарал хандуулаабди, сэгнэлтэ, заабари үгөөбди. «Мүнгэн хун шубуунаймнай» дуунуудмүнхэ байг лэ даа» гэhэн амаршалга, үреэл үгэнүүдые Россин арадай артистка, жюрин түрүүлэгшэ **Н.Г.Токуренова** бултанда дамжуулаа.

Оюна Банзаракцаева, Елена Зарбактаева, Дугар Бадмажапов, Эрдэм Галсанов, бусадта дипломуудые, «Улан-Удэнская история» гэhэн шэнэ видеофильмнүүдые «Хунну-фильм» гэhэн арт-студиин хүтэлбэрилэгшэ, поэт **Есугей Сындуев** барюулба. Жюрин тусхай шанда - «Гала» гэhэн бизнес-түбэй шанда **Надежда Нуратдинова** хүртөө. Загарайн аймагhаа шан **Алина Намсараевада** үгтэбэ.

«Лучший дебют» шанда **Василий Васильев**, «Серебряный голос» шанда **Чингис Осодоев**, «Юное дарование» шанда **Аюна Будаева**, «Мисс «Серебряный лебедь» шанда **Евгения Рейзвих** гэгшэд хүртэжэ, тэдэндэ «Байкалфармhаа» швейцарска часы - бэлэгүүд барюулагдаба. «Лучший автор - исполнитель» шанда **Дылгыр Дымбрылов** хүртэжэ, Улаан-Үдэ хотын Соёлой управлени дуушанда DVD плейер бэлэг дамжуулагдаа.

Гурбадахи шатын дипломдо хүртэhэн **Нина Хабаевада** «Байгал» журналhаа DVD плейер, 2-дохи шатын диплом абаhан. **Агния Федоровада** республикын Соёлой министерствэhээ хүгжэмтэ түб үгтэбэ. Нэгэдэхи шатын дипломант болоhон **Дина Сандановада** «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанhаа гэрэй кинотеатр барюулагдаа. «Үнэнэйхидhөө» баярай үгэнүүдые финансова директор **С.Ц.Баторова**, Хэблэлэй түбэй директор **Д.В.Цыбикова** хэлэбэ.

Гурбадахи шатын лауреат **Ирина Шагдуровада** Бүгэдэ Буряадай үндэhэн соёлой эблэлhээ «Самсунг» телевизор, хоёрдохи шатын лауреат **Гэрэлма Гомбоевада** Улаан-Үдэ хотын Соёлой управленихээ гэрэй кинотеатр, нэгэдэхи шатын лауреат **Ринчин Дашицыреновтэ** «Байкалфармhаа» үнэтэ швейцарска часы хүртөө. Гран-при шанда шанга hайхан хоолойтой **Виктор Лубсанов** хүртэжэ, «Люкс» гэhэн худалдаа-наймаанай компаниhаа мүнгэн бэлэг барюулагдаба.

Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшэ, Буддын шажанай заншалта Сангхын дидхамба **М.Р.Чойбонов**, республикын арадай артист **Г-Н.Гунзынов** дуушадые амаршалба. hайхан хоолойтой залуу дуушад «Мүнгэн хун шубуунаймнай» конкурснуудта үшөө олоороо урган гарахань болтогой!

Бэлигма ОРБОДОЕВА.
Радна-Нима БАЗАРОБАЙ фото.

Жюрин түрүүлэгшэ - Россин арадай артистка Н.Г.Токуренова

Виктор Лубсанов

Алина Намсараева

Гэрэлма Гомбоева

Нина Хабаева

Аюна Будаева

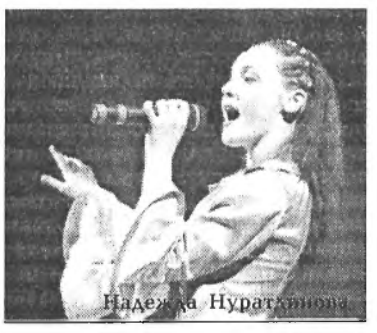
Надежда Нуратдинова

В.Шобосоева, Х.Аюржанаева

Р.В.Будаев амаршална

ХҮН БОЛОХО БАГАhАА...

(«Кукольный театр Бурятии: история продолжается» гэhэн Н.А.Гончиковагай номой презентациин үдэшэhөө тэмдэглэлнүүд)

Н.А.Гончикова

Хүн түрэлтэнэй бии болохо сагhаа хүүгэд бага наhанhаа хүүхэлдэйгээр наадажа ехэ болодог, мүнөө үедэ хүүхэлдэйн, хүүгэдэй театр хаража, зүрхэ сэдьхэлээ баяжуулдаг юм гэжэ hүүдэрэй театрай «удха түгэлдэр хэлээр», хэhэгээр (Адам, Ева тухай) үдэшэеэ нээhэн «Үльгэр» театрай ахамад режиссер, республикын искусствын габьяата ажал ябуулагша **Эрдэни Жалцанов** презентациин үдэшые хүтэлхэдөө, мүнөөдэр **«Кукольный театр Бурятии»: история продолжается»** гэhэн «Үльгэр» театраймнай түүхэ, хэдэн үеын репертуар, эрхим хүтэлбэрилэгшэд, зохёохы ажалтан, режиссернууд, мүнөө үеын уран бэлигтэн тухай хөөрэhэн энэ ном бидэнэй үзэл бодол нэгэдүүлнэ, зүрхэ сэдьхэлыемнай доhолуулна, бодото hайндэр болоно, юуб гэхэдэ, түүхэ мэдэнгүй, ерээдүй тээшэ алхалхада хүндэ бшуу. Бага наhантаймнай, хүүхэлдэйн оронтой холбоhон ном соогоо зохёохы ажалай эхиндэ байhан, олон үеын искусствын ажал ябуулагшадай, артистнуудай ажалда сэгнэлтэ үгэhэн мэдээжэ журналист, номой автор, республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ **Н.А.Гончиковагай («Буряад үнэн» Хэблэлэй байшан)** габьяа ехэ гэжэ Эрдэни Батоочирович тэмдэглээ.

«Та бүгэдэниие, илангаяа илалтануудта асарhан тус театрай директор Надежда Баторовна Шагдыровае, номой автор, бэрхэ журналист Надежда Александровна Гончиковае энэ гайхалтай hонин ном хэблэгдэhээрнь амаршалнаб, энэ хадаа республикын соёлдо ехэ hайхан үйлэ хэрэг болобо гээшэ. Шэнэ зохёохы проектнүүдые бэелүүлхэ түсэбтэй театрайхидта шэнэ ульhатайгаар, зохёохы ёhоор ажаллажа, бишыхан харагшадые hайнаар хүмүүжүүлхын, соел, искусствын дээдын хэмжээнэй үндэр зохёолнуудтай танилсуулхыетнай хүсэе» гэhэн амаршалга хүргэhэн республикын Соелой министерствын искусствын таhагай начальник **Т.Б.Дугарова** онсолоод, синтетическэ жанрай искусство гүүлэдэг театр тухай энэ номдо дүүрэнээр сэгнэлтэ искусство шэнжэлэгшэд, бусад зон үгэхэ байха гэжэ найдуулба.

Театрай түүхэтэ хуудаhануудые харуулhан, бүхы режиссернуудай, артистнуудай бэлиг гэршэлhэн энэ ном хаража, үнэн зүрхэнhөө баярлаhан, бахархаhан тухайгаа Буряадай СТД-гэй түрүүлэгшэ, Россин искусствын габьяата ажал ябуулагша **В.И.Кондратьев** мэдүүлбэ. Тус театрай директор, режиссер ябаhан Баир Эрдынеевэй, мэдээжэ артист, Россин габьяата артист байhан Виктор Шульгинай бэлиг hайн мэдэхэ байгааб. Россин соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ hаяхан болоhон, театраа дүрбэн номинацяар: «Золотая маска» шанда («Небесный аргамак» зүжэг) зууршалhан тус театрайхидта амжалта хүсэе, уран бүтээлнүүдтнай дээшээ дэгжэхэнь, hалбаран мандахань болтогой» гэжэ Владимир Кондратьев хэлээд, бишыхан морин хуур, алтан түлхюур - гарай бэлэгүүдые театрайхидта бариба.

Улаан-Удымнай үйлсөөр hайндэрнүүдтэ багахан нохой үнгэтэ тэргэтэйгээр хүтэлөөд, хүүхэлдэйнүүдые гартаа баринхай ябадаг бэлигтэй режиссер, республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, Карабас-Барабас шэнги hахалтай **В.А. Пестерев** урданай сагые дурдаhан байна. Амаршалгын hайхан үгэнүүдые «Үльгэр» театрайхидта, номой авторта философиин эрдэмэй кандидат **Е.А.Голубев**, Х.Намсараевай нэрэмжэтэ театрай ахамад режиссер, Россин искусствын габьяата ажал ябуулагша **С.Д.Бальжанов**, Россин арадай артистка **Н.Г.Токуренова**, анхан тус театрай бэрхэ директор байhан **М.Б.Хабитуева**, республикын соёлой министрэй орлогшоор хүдэлhэн **А.М.Майорова**, «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшангай зүгhөө «Бурятия» газетын редактор **Н.Д.Бадмаринчинов**, генеральна директорэй орлогшо **Т.В. Самбялова** гэгшэд хүргэжэ, энэ номой үргэлжэлэл болохо үшөө олон номууд хэблэгдэхэ гэжэ тэмдэглэбэ. Тус театрай педагогическа таhагые даагша **С.Д. Матханова**, нэгэ жэлэй туршада литературна таhагые даагшаар хүдэлhэн журналист **Н.Ц.Сультимова** бултанда баярые хүргөө.

Багаhаа хүүгэдые уран бэлигээрээ хүгжөөхэ, hургаха үүргэтэй «Үльгэр» театр тухай анха түрүүшынхеэ бэшэhэн шэнэ номой автор, бэлигтэй журналист **Н.А.Гончикова** ерэhэн зондо баяр баясхалангаа мэдүүлээ.

Бэлигма ОРБОДОЕВА.
Р-Н. БАЗАРОВАЙ фото.

ТЭРЭНГИИН ХАНГАЛТАЙ ТЭЛЭМБЭМНАЙ

Шэнэ дуунай зэдэлээн доро

Ж.Ж.Токтохоев

Гансашье Яруунын аймагай бэшэ, бүхы Буряад ороноймнай эгээл зүүн таладань оршодог, Шэтын тойроогтой хаяа хадхажа hуудаг Тэлэмбэ нютаг өөрын баян дэлгэр түүхэтэй. Аяар 350 жэлэй саана энэ нютаг байгуулагдаhан. Харин «Комсомольское» гэhэн хүдөө ажахы ерэхэ жэлдэ 50 жэлэйнгээ ойе угтахань. hаяхан энэ нютагта зорюулагдаhан шэнэ дуун мүндэлhэн байна. Энэ дуунай авторнууд – Буряад Республикын искусствын габьяата ажал ябуулагша, композитор Пурбэ Дамиранов, республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, поэт Николай Шабаев, энэ дууе гүйсэдхэhэн Россин габьяата артист Дамба-Дугар Бочиктоев, морин-хуур дээрэ наададаг залуу хүгжэмшэн Эрдэм Дымбрылов - бидэ аяар 500 модо гаталжа, энэ нютаг хүрэжэ ерэхэдээ, хүбшэ тайгын оёорто, сэнхир нуурай эрьедэ оршодог, үзэсхэлэн hайхан байгаалитай Тэлэмбэ нютагайхидай анхаралда энэ дуугаа оло дахин зэдэлүүлжэ, халуун альга ташалгаар үгтагдаhан байнабди. Энэ hайндэрэй үнэгэрhэнэй удаа «Комсомольское» гэhэн түрүү ажахые ударидагша Жаргал ТОКТОХОЕВТОЙ уулзажа, иигэжэ хөөрэлдэбэбди.

КОРР: Үнэхоорөө, тала дайдаар, ой тайгаар, сэнхир нуурнуудаар нэмжыhэн танай нютаг тухай аялга hайхан дуунай мүндэлhэнииньь гайхалгүй...

Токтохоев: Манай нютаг эртэ урдын түүхэтэй. Анхандаа эндэмнай эвенк яhатан байдаг байhан. «Зуун хорёод-гушаад жэлэй саана эндэhээ зөөжэ ошоhон» гэжэ хүгшэдүүднай мүнөө хэлсэдэг. Тэдэнэй hүүлээр олон тээhээ буряадууд ерэжэ, энэ нютагтаа түбхинэн hуурижаhан юм. Нютагтамнай мүнөө буряадуудшье, ородуудшье, татаарнуудшье эбтэй эетэй ажаhууна. Бүхыдөө 357 үрхэ, 1260 хүн тоологдоно. Манай ажахыhаа гадна нютагтамнай дунда hургуули, больница байха. Ерэхэ жэлдэ хоёр ехэ ойн баярнуудаа - ажахынгаа 50 жэлэй ойе, Тэлэмбэ нютагайнгаа – 350 жэлэй ойе сугтань тэмдэглэхэ ехэ түсэбтэйбди.

КОРР: «Комсомольское» СПК гээшэмнай hайн үүлтэртэй эбэртэ бодо мал баридаг гэжэ гансашье райондоо, республикадаа бэшэ, мүн холо саагуур үргэнөөр мэдээжэ.

Токтохоев: 1973 онhоо манай ажахымнай федеральна лицензитэй болонхой. Тэрэ гэhэнhээ хойшо бидэ энэ ажалаа алдангүйгөөр ябуулнабди. Үнгэрэгшэ 2007 ондо дахин Москва ошожо, бидэ энэ федеральна лицензиеэ саашань үргэлжэлүүлээбди. Энэ байдалай ёhоор бидэ федеральна бюджедhээ 1 үнеэнэйнгөө түлөө 3 мянган түхэриг абадагбди. Энэ ажалаа hуладуулангүй, малаа олон болгохые, худалдаа наймаа хэжэ, олзо оршотой болохые оролдоно гээшэбди. Иигэжэ мүнгэнэй нэмэритэй боложо, саашаа хүгжэхэ аргатай болонобди. Тиихэдээ гансашье республикын олон аймагуудта худалдахаhаа гадна, Шэтын, Эрхүүгэй областнууд, Красноярска хизаар руу худалдадагбди. Жэшээлхэдэ, нэгэ бухамнай 450 килограмм шэгнүүртэй болоо hаань, килограммынь 100 солхообоор худалдаад, 45 мянган түхэриг сэнтэй болодог юм. Тиигээд лэ бидэ энэ үүлтэртэ малаа hайнаар харууhалжа, саашань hайнаар үдхэжэ, тоо бүридхэл хэжэ, хүдөө ажахын академиин багшануудаар нягта холбоотойгоор хүдэлдэгбди. Тэдэ багшанууднай манай ажахытай хэлсээ баталжа, эндэмнай ерэжэ, малай үүлтэр hайжаруулгын, селекциин горитой ажал ябуулдаг гээшэ. Саашань энэ талаар хэхэ ажалнай ехэ байнал даа.

Корр: Мүноо үбэл хүйтэн, жабартай байба. Хэр энэ үбэлжэлгэ үнгэржэ байнаб?

Токтохоев: Дүшэн долоонайма градус болотор зарим үдэрнүүдтэ хүйтэрөө, гэбэшье яhала гарасалдаабди. Зургаан подсосно, 4 залуу малтай гүүртэнүүдтэйбди. Малшаднай энэ үбэлжэлгэеэ бүхы түсэбүүдээ баримталан, бараг үнгэргэжэ байна. Юундэб гэхэдэ, эдихэ хоолынь нёдондо хуу hайнаар бэлдээ hэмди. Мүнөө үшөө талха эдюулдэг болонхойбди. Тугалнууднай гаража эхилээ. Үнсэднай жэлдээ ээлжээлэн, 4 дахин тугалладаг. Юуб гэхэдэ, энэ ёhоор гарза гаргашанууднай жаа болодог гээшэ. Тиимэhээ малшадаа ехэ hайнаар тэмдэглэхэ аргатайбди. hайн хүдэлhэн малшаднай жэлэй үнгэрhэнэй hүүлээр 10 толгой хүрэтэр үхэр бэлэг абадаг. Энэ үбэлжэлгэеэ hайнаар үнгэргөөд лэ, зуhаланда гарахал hанаатай байна гээшэбди.

Корр: Энэ социальна ажабайдал гэжэ байна ха юм даа. Ганса ажал хэдэг зон бэшэ, харин наhатайшуул, үхибүүд байха. Тэдэ зонойнгоо талыень хайшан гэжэ харадаг, hанаагаа зободог гээшэбта?

Токтохоев: Манай совхоздо ажаллаhан, мүнөө наhанайшгаа амаралтада байhан 66 хүн нютагтаа байдаг юм. Тэдэ хүнүүдтээ юугээр хамhалсанабибди гэхэдэ гү, зунай сагта сабшалан үгэдэгбди. Тиигээд үбhэ юумээ сабшаад байхадань, намартаа, сентябрь hара соо, техникын хэрэгтэй болоходонь, трактораар хамhалсадагбди. Наhажаал зоной hайндэрэй болоходонь, үбгэд хүгшэдөө сайлуулдагбди. Амаршалхаhаа гадна, үхэр гаргажа, тэрэ үхэрөө хубаадагбди. Саашань хэлэхэдэ, дунда hургуулимнай байна гээшэ ааб даа. Энэ hургуулитаяа бидэ ехэ эбтэй, hайн байдагбди. 1995 ондо фермерэй hургуули гэжэ нэрэтэй болоходонь, 25 толгой үхэр бэлэг үгөө hэмди. 2003-2004 онуудта hургуулиингаа нэгэ «УАЗ» машина, нэгэ «Жигули» абахадань, манай ажахы хамhалсажа, 168 мянган түхэриг мүнгэ нэмэжэ үгөө hэмди. Мүнөө hургуулимнай hайн машинатай болонхой. Тэрэ машинаараа район соогоо гү, али республика соо болоhон спортын, соёлой хэмжээ ябуулганууда, олимпиаданууда тэрэ таблетка-машинаараа үхибүүдээ абаашадаг гээшэбди. Больницадаа мүн туhалдагбди. Нёдондо жэл котельныень тодхоожо үгөө hэмди, хуушарhан түмэр хоолой, бусад юумэнуудыень хуу заhаад, үгөө hэмди. Иигэжэл социальна ажабайдалаа харгалзажа, нютагайнгаа хүн зондо туhалдаг гээшэбди.

КОРР: hайнта даа, танай ажахыда, бүхы нютагайтнай хүн зондо амжалтануудые, амгалан байдал хүсэе!

Наталья СУЛЬТИМОВА.

Хэзээдэш Тэлэмбэм налгайхан

Үгэнь Николай Шабаевай
Хүгж. Пурбо Дамирановай

Не спеша ♩= 80

1.Тэн - гэ - рүүн үн - гэ - тэй наа - да - hан Тэ - лэм-бэ нуу-райн - гаа
2.А - дуу - гаа, мал - нуудаа уд - хэ - жэ, Арь - ба - жан ба - я - жаад
3.Уу - ла - хан Баа-байнгаа ма - наан дор Ур - да - най туу - хэ - еэ

эрь - е - дэ Хэн - дэ - еэ зуб - ша - жа туб - хи - нөөд,
бай - нал даа. А - лишь - е са - гууд - та ту - руул - дэг
до - мог - лоод, Ур - гэл - жэ ду - лаа - гаар жэг - нэн - хэй

Хэ - зээ - дэш Тэ - лэм - бэм нал - гай - хан. Аг - лаг - хан тоон - то - доо
А - жал - ша гар - нуу - дынь hай - хан даа. Аг - лаг - хан тоон - то - доо
Ун - жэ - гэн сэль - хэл - тэй дай - дам - ни. Аг - лаг - хан тоон - то - доо

э - жым - ни А - ян - hаа хү - леэ - дэг на - май - гаа.
ну - хэд - ни Ар - га - гуй сэн - тэй юм нам - хан - даа.
и - наг - ни А - ляар - хан сэн - гэ - дэг нам - тай - гаа.

Тэ - лэм-бэ, Тэ - лэм-бэ, Тэ-лэм - бэ Тэ - рэн - гүүн хан - гал - тай ню - таг - ни.

1. Тэнгэриин үнгэтэй наадаhан
Тэлэмбэ нуурайнгаа эрьедэ
Хэндээ зубшажа түбхинөөд,
Хэзээдэш Тэлэмбэм налгайхан.
Аглагхан тоонтодоо эжымни
Аяниhаа хүлеэдэг намайгаа.
Дабталга:
Тэлэмбэ, Тэлэмбэ, Тэлэмбэ -
Тэрэнгиин хангалтай нютагни.

2.Адуугаа, малнуудаа удхэжэ,
Арьбажан баяжаад байнал даа.
Алишье сагуудта түрүүлдэг
Ажалша гарнуудынь hайхан даа.
Аглагхан тоонтодоо нүхэдни
Аргагүй сэнтэй юм намхандаа.
Дабталга:
Тэлэмбэ, Тэлэмбэ, Тэлэмбэ -
Тэрэнгиин хангалтай нютагни.

3. Уулахан Баабайнгаа манаан дор
Урданай түүхэеэ домоглоод,
Үргэлжэ дулаагаар жэгнэнхэй
Үнжэгэн сэдьхэлтэй дайдамни.
Аглагхан тоонтодоо инагни
Аляархан сэнгэдэг намтайгаа.
Дабталга:
Тэлэмбэ, Тэлэмбэ, Тэлэмбэ -
Тэрэнгиин хангалтай нютагни.

ТҮҮХЭДЭЭ ШАЛГАЛТА ХЭДЭГГҮЙ

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь урдахи дугаарнуудта).

«Буряадта 44 дасангууд бии байгаа», - гээд, арадай уран зохёолшо Ц-Ж.А. Жимбиев бэшээ hэн. Харин профессор Ш.Б.Чимитдоржиев «Буряадта 50-яад дасангууд, 20-ёод мянган ламанар байгаа юм» - гээд, нэгэтэ радиогоор хэлээ hэн. Теэд тэдэнэр бултадаа хохидоо гү?

«Репрессиин түлэг эхилhэн 1937 болон 1938 оной 10 hара соо 938 ламанар болон хубарагууд хамалганда ороо юм», - гээд, 1997 оной декабриин 4-дэ «Дүхэриг» сониндо барлагдаhан «Буряты: прошлое и настоящее» статья соогоо эрдэмэй доктор, профессор Б.Б.Батуев бэшээ hэн. Энэ тӧбан процент арай хүрэхэгүй.

Тиибэ-яабашье, энэ ехэ кампаниин үедэ хүниие хоблохо, мүргэхэ, хардаха зүйл дүүрэн байгаа. Энэл шалтагаанаар ямаршье гэмэ зэмэгүй зон сүлэгдэдэг, түрмэ түшэдэ ородог, алуулдаг байhан. Илангаяа хүдөөгэй жиирэй зон ехээр хохидоол даа. Минии нагаса баабай хоёр дүүнэртээ Холхо абынгаа олон малай түлөө нюдарган баяшуул гэжэ гэмнэгдээд, Красноярскын хизаар руу сүлэгдэhэн юм. Дашацырен дүүнь Туруханска хизаарhаа, Базаржабынь Канска районhоо бусаагүй, өөрөө Улаан-Удын түрмэдэ үгы. Минии эсэгэ 1937 ондо хардуулжа, репрессидэ ороо hэн. Теэд мүнөө гомдохо, үhөө нэхэхэ гэжэ яахабши? Тиимэл тэмсэлэй үеын хатуу, дошхон саг байгаа ха юм. Гансал манайхин хохидоо бэшэбди.

Гэхэтэй хамта, 1937 он гансал репресси бэшэ ааб даа. Хоёрдохи табан жэлэй түсэб амжалтатай дүүргэгдэжэ байгаа. А.С.Пушкинэй наhа барахаар 100 жэлэй дурасхаал бүгэдэ арадай фестиваль болоо, Октябриин Хубисхалай 20 жэлэй ой холо ойгуур суурхатаа, СССР-эй Верховно Советэй түрүүшын hунгалтада бүхы арад зон эдэбхитэйгээр хабаадаа, Михаил Шолохов «Номгон Доной» 4-дэхи ботиие хэблүүлээ, Николай Погодин «Человек с ружьём» зүжэгөө табюулаа... Мүнөө энэ мэтые хэлэдэг, дурдадаггүй бшуу.

Москвагай профессор, Эсэгын дайнай ветеран Виктор Кистанов 2006 оной мартын 1-эй «Правда» газетын худаhан дээрэ иигэжэ бэшээ hэн: *«Оценка недоброжелателями знаковых исторических событий в СССР всегда предвзято односторонняя, далекая от объективности. Взять, скажем, героически 20-30-ые годы ушедшего века. Тогда в Советском Союзе шла ожесточенная борьба между приверженцами троцкистско-бухаринской «ситцевой экономики» и сторонниками сталинской мобилизационной индустриализации. В нескончаемых резких спорах бурлила вся страна. Партийная оппозиция была яростно враждебна сталинскому курсу на ускоренную модернизацию страны, отстававшей в 5-10 раз от Запада. Эта враждебность активно проявилась не только на словах, но и в агрессивных делах и требовала решительного противодействия и отпора со стороны государства. Нужно низко поклониться тем руководителям Советского государства и тем честным и преданным долгу стражам государственной безопасности, которые успели до начала войны сорвать пагубный курс внутренней оппозиции и обезвредить зловещие замыслы «Пятой колонны».*

Түүхын зүб баримтануудые мэдэхэ зонhоо hургаал абаха гээшэ манай хамтын зорилго мүн.

ЭХЭ ОРОНОО ЭЛДЭБ ШАНГА ТЭМСЭЛ соогуур хүтэлбэрилжэ гараhан И.В.Сталинай наhа барахаар 54 жэл гүйсөө. Өөрынгөө хуудаhануудые үлүү хүнүүдhээ, хэрэггүй, хүндэгүй нэрэнүүдhээ түргэн сэбэрлэhэн тогтуурригүй манай hаяын түүхэдэ энэ шалгалтын горитой болзор мүн. Энэ үе саг соо совет гүрэнэй олохон ажал ябуулагшад, тэрэ сагай вождыор мартагдаа. Коммунис партиие толгойлhон табан генсегүүд hэлгэлдээ, мүнөө мартагдажа эхилээ. Зүгөөр гансал И.В.Сталин мартагданагүйл! Сагай ябаха бүри энэ хүн тухай үгэ зугаа замханагүй, бүри олон, ордоhотой болоо. Гэбэшье, нэгэтэшье hайн үгөөр дурсагданагүй.

Юундэб гэжэ мэдээжэ болонхой гүбэ. Зүгөөр И.В.Сталиниие өөрынь саг соо табяад хараха ёнотой. 1937 он 2007 он бэшэ. Тэрэ хатуу, дошхон, шэрүүн, тэмсэлэй орьёлжо байhан сагта энэ хүн засагаа, гүрэн түрэеэ алдаагүйл. Гайхалтай юм! Теэд «хатуу хүн засаг бариха, харуу хүн зөөри бариха» - гээд, манай элинсэгүүдэй сэсэн үгэ hанаял даа. Энэ **нэгэдэхеэр. Хоёрдохёор,** энэ ямар хүн байгааб гэжэ hайнаар мэдэхэ гэбэл, элдэб урбагшадай, худал түүхэшэдэй бэшэ, харин тэрэ сагайнь элитэ хүнүүдэй сэгнэлтэнүүдые, хэлэhэн, бэшэhэн үгэнүүдые анхаржа абабал, уншабал туhатай, удхатай байха гэжэл би hанагшаб.

Даагдашагүй hүлдэтэй Дабагдашагүй зоригтой

И.В.Сталинай түрэhөөр 80 жэлэй ойн үдэр Великобританиин Лорднуудай палатада Уинстон Черчиллиин хэлэhэн үгэнүүд мүнөө олондо мэдээжэ. Харин 1941 оной намар капиталист Черчилль иигэжэ хэлэhэн юм ха: *«Дрожишь при одной мысли о том, что могло бы произойти, если бы Красная Армия рухнула под натиском германских войск... Я каждое утро встаю и молюсь Богу, чтобы Сталин был жив и здоров. Только Сталин может спасти мир».*

1917 ондо Россин Премьер-министр байhан, эсер А.Ф.Керенский иигэжэ хэлэhэн юм ха: *«Сталин поднял Россию из пепла. Сделал великой державой. Разгромил Гитлера. Спас Россию и человечество».*

Алдар солото маршал А.М.Василевский: *«Сталин вел жизнь человека целиком занятого государственными делами».*

Арад зондоо тон хүндэтэй, элитэ маршал К.К.Рокоссовский: *«Не могу молчать о том, что Сталин в нужные моменты умел обворожить собеседника, окружить его теплотой и вниманием и заставить надолго запомнить каждую встречу с ним».*

СССР-эй оборонын министр байhан, Советскэ Союзай Маршал Д.Ф.Устинов: *«Сталин обладал уникальной работоспособностью, огромной силой воли, большим организаторским талантом. Свои мысли и решения Сталин формулировал ясно, четко, лаконично с неумолимой логикой. Лишних слов не любил и не говорил их».*

Совет үедэ диссидент ябаhан философ, социолог ба уран зохёолшо Александр Зиновьев: *«И Великую Отечественную войну мы могли выиграть только благодаря коммунистической системе. Я ведь войну с первого дня видел, всю ее прошел, я знаю, что и как было. Если бы не Сталин, не сталинское руководство, разгромили бы нас уже в 1941 году».*

Мэдээжэ уран зохёолшо, суута поэт К.М.Симонов: *«По всем вопросам литературы, даже самым незначительным, Сталин проявлял совершенно потрясшую меня осведомленность».*

Крупный ученый медик и богослов архиепископ Лука: *«Сталин сохранил Россию, показал, что она значит для мира. Поэтому я, как православный христианин и русский патриот, низко кланяюсь Сталину».*

Хүрөө! Эдэ ехэ зоной үгэнүүд дээрэ юу нэмээхэбши?

1997 ондо барлагдаhан Б.Г.Пашковой «Российская империя. Хроника правлений и событий» ном уншахадаа, Россин хаашуулай ямар зон байhые ойлгохоор байнал даа. 300 жэл соо засагай манлайда байhан романовуудай династи гээшэмнай, хүршэнэртээ ходо дай хэжэ, газар уhаяа алдажа, хоорондоо тэмсэжэл байhан зон юм байнал. Тиихэдэ И.В.Сталин 30 жэл соо Россие ямар гүрэн болгоhон гээшэб?

Урдань Россин газар байhан хүрэдэггүй порттой Печенгскэ областиие ниилүүлээ, Ленинградhаа хилэеэ алад саашань зайлуулаа, Прусска милитаризмын плацдарм байhан Зүүн Пруссин хойто хубиие СССР-эй болгоо, Литвада Клайпедскэ областиие ниилүүлээ, Урда Сахалин болон Курилын аралнуудые бусаагаа.

30 жэл соо асари ехэ ажал бүтээжэ, модон анзаhата Россие агууехэ гүрэн болгохын тула И.В.Сталин гүрэнэй ямар хүтэлбэрилхы аппарат байгуулжа шадааб?

Б.Соловьев, В.Суходеев хоёр бэшэнэ: *«Сталину было присуще острое чувство распознания талантливых людей, умелых организаторов, знатоков военного дела. Он мастерски подбирал своих помощников из одаренных и талантливых людей, выращивал их и смело ставил на ответственные посты».*

Россин түүхэдэ түрүүшынхиеэ дворянуудай, мещануудай, баяшуулай, сэрэгэй сагдаанарай үринэрэй дээшээ дэбжүүлэгдэдэг ёhо заншалай усадхагдахада, арадай гүн соohоо гараhан зоригтой, үрүүд hайтай, удамарша, бэрхэ, гүн ухаатай гушаад наhанай хүбүүдэй урагшаа ходо гаража, наркомууд, командармнууд, адмиралнууд болохо саг ерээл. Калужска областиин Стрелковко тосхоной үгытэй таряашанай бүлэдэ түрэhэн Георгий Константинович Жуковhаа эхилээд, Сталинай маршалнууд арадай гүн соohоо гараhан зон лэ даа.

«Кадры решают все!» - энэ далита үгэнүүдые И.В.Сталин тэрэл гушаад онуудта хэлэhэн гүбэ. Тиимэhээл өөрөө залуу кадрнуудые анхардаг, дэбжүүлдэг, ходо хойноhоонь ажаглажа байдаг болонол даа. Теэд ямар кадрнуудые олоhон гээшэб!

31-тэй М.В.Хруничев — сэрэгэй заводой директор /хожомоо союзна министр, СССР-эй Министрнүүдэй Советэй Түрүүлэгшын орлогшо/, Н.С.Патоличев-Ярославска обкомой нэгэдэхи секретарь, 32-той А.П.Завенягин — алдар солото Магниткын директор /hүүлдэ Норильскын комбинат барюулаа/, 33-тай Д.Ф. Устинов — вооруженийн нарком, авиаконструктор А.С.Яковлев — авиапромышленностиин наркомой орлогшо, Н.К.Байбаков — нефтяной промышленностиин нарком, А.А.Громыко — США-да байдаг СССР-эй онсо ба бүрин этигэмжэтэ элшэн сайд /посол/, 34-тэй А.Н.Косыгин — текстильнэ промышленностиин нарком, П.В.Дементьев — авиационно промышленностиин наркомой орлогшо, контр-адмирал А.Г.Головко — Севернэ флодые командалагша, С.Д.Игнатьев — Буряад-Монголой обкомой нэгэдэхи секретарь, 35-тай А.И.Шахурин — авиационно промышленностиин нарком, 37-той Н.Г.Кузнецов — Далайн сэрэгэй флодой нарком, В.А.Малышев — танкова промышленностиин нарком, И.Ф.Тевосян — судна барилгын промышленностиин нарком, 38-тай А.Г.Зверев — СССР-эй мүнгэн сангай нарком, А.Е.Голованов — холын зайда ниидэдэг авиациие командалагша, 39-тэй контр-адмирал В.Ф.Трибуц — Балтиин флодые командалагша, 40-тэй контр-адмирал Ф.С.Октябрьский — Хара далайн флодые командалагша ябаhан зон байнал.

Наhанай охин дунда ябаhан иимэ зон эсэхэ сусаха бэшэ, бэедээшье, хүнүүдтэшье амар заяа үзүүлхэгүй, ажал гээшые амаргүйгөөр ударидаа, хүтэлбэрилөөл гүбэ, ямар гайхал байба гээшэб. Иимэ зондо түшэглэн, Сталин багша тэрэ галта жэлнүүдтэ айхабтар орёо, хүшэр зорилгонуудые амжалтатай шиидхэжэ шадаhан болонол даа.

Фашис Германиие, милитарис Японие даража шадаhан манай Улаан Армиин алдар соло бүхы дэлхэйдэ суурхаха ёhоороо суурхаа. Би 1951 оной эхиндэ сэрэгтэ татагдаад, 3 жэл 7 hара соо албанда ябажа гарааб. Тэрэ сагта арми гээшэмнай амаргүйл гоё hургуули байгаа юмэл даа. Түрүүн 11 hара соо младша командирай hургуулида hурааб. Рото соогоо 12 яhанай хүбүүд ямар эбтэйгээр харилсадаг гээшэ hэмбибди. Ротын командир гвардиин капитан Л.С.Крылов, манай взводой командир гвардиин ахалагша лейтенант Б.П.Строганов хоёр фронтовигууд юм hэн. Амаргүйл командирнууд бэлэй. Ухаансар, шанга эрилтэтэй, эсэгэнэр мэтэ. Мүнөө юун армии болоо агшаб — хүнэй хүбүүдые сохихо, доромжолхо, гэмэлтээхэ? Энээндэ эхи табиhан хүн үнөөхил Н.С.Хрущев дарга мүн. 1955-1956 онуудаар армиие үсөөн болгохом гээд, миллион гурбан зуун мянган фронтовик офицернуудые энэл дарга армиhаа намнаа юм. Орондонь шэнэ, юумэ үзөөгүй, дүй дүршэлгүй офицернүүд ерэжэ, ёhо гурим, заяг жаршам hула табигдаа, арми арюун нэрээ алдажа захалаа.

Тэнгэриhээ табисууртай, наhан соогоо илаха гэжэ түрэhэн Сталин багшые юун гэжэ хэлэдэггүйб. Дайнhаа урдахи жэлнүүдтэ аюул сараха ажал хээгүй, гүрэнэй оборонын хуяг бүрин түгсөөр бэлдээгүй, дайнай жэлнүүдтэ глобус хараад командалаа гэхэ мэтэhээ эхилээд олон ааб даа. Теэд энэ дэмы хоohон, худал хардалган.

Дайнай аюул сарахын тула тэрэ гушаад онуудаар Сталинай, Совет Правительствын гаргаhан ехэ үүсхэл тухай дипломат И.М.Майский дэлгэрэнгыгээр бэшэнэ даа. Гурбанай холбоо баталаад, Гитлерэй урдаhаа саралга хэхэ тухай дипломатическа каналаар Великобританиин, Франциин хүтэлбэритэй олон хэлсээн болоо. Элшэн сайд өөрөөшье Великобританиин премьер-министр Невилл Чемберлен, Франциин премьер-министр Эдуард Даладье гэгшэдтэй хэдэн дахин золгоhон, хэлсэhэн юм байна. Теэд тэдэнэр 1938 ондо Мюнхенскэ хэлсээндэ гараа табихадаал, одоошье үнэн нюураа харуулаа.

Оборонын хуяг бүрин түгсөөр бэлдэхэ хэрэгтэ саг дуталдаа. Артиллериин системэнүүдэй Главна конструктор, техническэ эрдэмэй доктор, инженер генерал-полковник, хоёр удаа Социалис Ажалай Герой, Ленинскэ шангай, табан удаа Сталинска шангай лауреат Василий Гаврилович Грабин мемуар ном соогоо тэрэ сагые дурсахадаа, нэгэ hонин ушар тухай дэлгэрэнгыгээр бэшэнэ.

1935 оной июниин 26-ай үдэр артполигон дээрэ шэнэ зэбсэг харалган болоhон юм ха. Үглөөгүүр И.В.Сталин түрүүтэй Политбюрогой гэшүүн В.М.Молотов, К.Е.Ворошилов, М.И.Калинин, А.А.Жданов гэгшэд ерээ. Элдэб калибрай үхэр буунуудые, миномедуудые хаража дүүргэhэнэй удаа, үдын хойно буудажа туршалган болоо юм ха. Үдэшэлэн тээ бүхы юумэнэй дүүрэhэн хойно, И.В.Сталин бэшэнhээ таhараад, Грабин, Кировскэ заводой конструктор Маханов хоёртой үлөө. Хэлсэhэн асуудалынь — дутуу дунданууд. Хоёр конструктор түгсэхэлдөө хэлээ юм ха: «Саг бии. Бултыень усадхахабди». Харин И.В.Сталин ябаха дээрээ хэлээ: «Время надо экономить. Иначе можем не успеть!» Юугээ хэлэбэ гэжэ тэдэ хоёр гайхалдаа. Имагтал 1941 ондо, дайнай эхилхэдэ, тэрэ хэлэгшыень ойлгоhоноо, гүрэниие толгойлогшын холые харадаг байhаниие мэдэрhэнээ тэрэ дурсанал даа.

Дайнай жэлнүүдтэ И.В.Сталинай хэhэн ажал ябуулгые С.М.Штеменко үргэн дэлисэтэйгээр бэшэнэ. Энэ ном уншаhан хүн бүхэн одоошье үнэниие ойлгохо. Сэрэгэй хүн бэшэ байбашье ямар бэрхээр ударидааб, стратегиин ба тактикын асуудалнуудта ямар тоти мэргэн байгааб, Генштаб ба фронтые командалагша хоёрой хоорондо бии болоhон эрид асуудалнуудые ямар бэрхээр, бүри мүhэн зүб тээшэнь шиидхэдэг байгааб.

Николай ГАЛДАНОВ.

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха).

Кабанскын районой «Байгал» колхозой хэнэрнүүдhээ бүридэhэн загаhашадай бригадын гишүүн баян олзотой гүбшуураа далайhаа гаргажа байнад. 1944 оной сентябрь.

11 №11(569) Зурхай Буряад үнэн 20.03.2008 Дүхэриг №30(21573)

Нёдондо Буряадта Азиатска регионой зурхайшадай уласхоорондын симпозиум боложо үнгэрөө һэн. Энэ симпозиум дээрэ бусад эди шэдитэнэй тоодо аглаг һайхан Ага нютагай түлөөлэгшэ, зурхайн доктор, Чингисхаанай, Өулэн хатанай орденуудаар шагнагдаһан Л.Ц.ЖАЛСАНОВА элидхэл хэһэн юм. Мүнөө Любовь Цыденжаповнагай статья - танай анхаралда.

БӨӨ МҮРГЭЛ

Бөө мүргэлэй эхин хаанаһааб, дэлхэй дээрэ ямар арадуудта иимэ мүргэл дэлгэрһэн гээшэб, ямар зонууд бөө, удаган болодог бэ, энэ мүргэл ямар туһа хүргэнэб гэхэ мэтэ олон асуудалнууд хүн бүхэндэ эли бэшэ гэжэ һанагдана.

Буряад арадай шүтөөн - бөө мүргэл эртэ сагһаа эхитэй гэжэ өгүүдэндэ мэдээжэ. Энэ мүргэлэй изагуур холын сагһаа эхитэй. Хүмүүн түрэлтэнэй энэ дэлхэй дээрэ мүндэлхэһөө эхитэй гээд зарим эрдэмтэд баримталдаг, зарим бүри наагуурһаа эхи абаһан гэдэг байха. Яагаашье хадаа бөө мүргэлдэ манай арад эртээнһээ шүтэһэн, нютаг бүхэндэ шанга, бэрхэ, мэргэн бөөнэр, удагад байһан гэжэ эли болонхой. Ямаршье саг болог, гүрэн түрын хүгжэлтэ дээшэлэг, минии һанахада, энэ шүтөөн орхигдохогүй, эхэ эсэгын абажа ябаһан мүргэлһөө зайсахагүйбди, энээнһээ арсажа шадахагүйбди.

Он жэлнүүдэй һэлгээн соо, гүрэнэй хуулиин хубилаан соо, арад түмэнэй байдалай ба эрдэм ухаанай хүгжөөн соо бөө мүргэл ехэ хубилаагүй, изагуурайнгаа онсо шэнжэтэй гурбадахи мянган жэл дабаба гээшэ.

Һүүлэй жэлнүүдтэ бөө мүргэл хаа - хаанагүй хүгжэлтэ абажа, буряад нютагаар дэлгэржэ эхилээ. Шэрүүн үзэгдэлнүүдтэй сэмүүн сагай үедэ бөө мүргэл хүн зоной сэдьхэлэй, ухаанай нарин гүйсэдэ һайн нүлөө үзүүлдэг, хүнэй хуби заяанай харгы эгшэлдэг, заһадаг.

Бөө, удаган гэһэн үгэнүүд ород хэлэн дээрэ «шаман» гээд хэлэгдэдэг. «Шаман» гэһэн үгэ энэ сагта абтаһан үгэдэ адли болонхой. Энэ эвенк арадай хэлэнһээ гараһан, «ша-маан» гээд үгүүлэгдэдэг. «Мэдэдэг тэрэ хүн» гээд оршуулагдана.

Манай нютаг болон Сибирь шадар бөө мүргэл XVII- XVIII зуун жэлнүүдтэ элитэ болоһон. Бөө мүргэл эхин холын сагһаа изагууртай. Дэлхэйн алибаа орон нютагуудта, булангуудта бөө мүргэлдэ шүтэдэг байһан. Бөөнэр алибаа хэрэг хэдэг байгаа гэжэ эрдэмтэд, шэнжэлэгшэд, археологууд элирүүлһэн байха юм.

Бөө мүргэлэй гол удха хүн бүхэндэ ехэ эли бэшэ, тиимэһээ зарим зон үнэншэдэггүй. Энэншье зүб гэжэ һанагдана. «Бөө, удаган» гэхэдэ, олонхи зон «мэдэлшэн, үзэлшэн» гэһэндэл ойлгодог. Бөө, удаган болоһон зонууд юрын лэ зон, гэхэдээ уг удамай «утхаар» бэеэ хубилгажа, ондоо байдалда орожо шадаха эдитэй зонууд болоно. Хубиһаад байхадаа, дээдэ, доодо, дунда түбиин «нарин» байдалда орохо эдитэй, тэндэһээ алибаа мэдээсэл абаха аргатай зон болоно. Иимээр бэеэ хубилгажа шадаха арга гансата олдодоггүй, хараһан хүн иимэ харгыда ородоггүй.

Бөө мүргэл тухай олон номууд бэшэгдэһэн, научна монографинууд болон эрдэмтэдэй һанамжануд олониитын анхаралда гарадаг. Иимэнүүд ажалнууд соо бөө мүргэл юу баримталнаб, юун тухай дурданаб гэжэ удхалан хэлэһэн зүйлнүүд олон.

Энэ мүргэлэй удха шэнжэлэгшэд, эрдэмтэд хэдэн янзаар тайлбарилдаг, гэбэшье гүнзэгы удхань нэгэл һабагшатай. Антропологууд бөө мүргэлые эртэ урданай шэдитэ һүзэглэлгын «феномен» гэдэг. «Нарин байдалай» онсо оршондо орожо шадаха ехэ шадабари - гол зүйлынь болоно гэжэ тэмдэглэнэ. Зарим шэнжэлэгшэд бөө мүргэлые байгаалиин үзэгдэлэй ба хүнэй психикын онсо байдалһаа эхитэй гээд хэлэдэг байна.

Үргэн ехэ Сибириин, Ураалай, Хойто зүгэй арадуудбөө мүргэлтэй байһан. Эдэ регионуудта ажаһууһан арад бөө мүргэлдэ һүзэглөө бэшэ, харин дэлхэйн олон газарнуудта һууһан арад иимэ мүргэлтэй.

Бөө мүргэлэй гол нюур - бөө, удаган. Эдэнэр юрын зондо орходоо тусхай эди- шэди харуулжа шадаха шадабаритай зон. Нэгэ шэглэлээр шадабарияа хүгжөөжэ, улам хүсэтэй болохо аргатай. Аргалха, баряашалха, мэдэхэ, урдахи - хойнохиие хэлэхэ гэхэ мэтэ үзэгдэлнүүд болоно.

Бөө мүргэлэй дэлгэрсэ үни сагһаа эхитэй, олон арадуудай хоорондо үнинһөө дэлгэрһэн.

Дэлхэйн хубинуудта бэе бэеһээ холо, ямаршье холбоогүй байһан арадуудай мүргэлэйнь арганууд адлирхуу байдаг.

Буряад арадай бөө мүргэлэй изагуур аяар холын сагта тудана. Хүмүүн түрэлтэнэй һаял хүгжэлтэеэ абаха үеэр бөө мүргэл бии болоһон. Тэрэ сагта бүгэдэ сугтаа ажаһуудаг байһан. Агнуури хэхэ, загаһа губшаха, ногоо суглуулха ажалтай байхада байрлаһан, тогтоһон нютагтаа, хада ууладаа, гол мүрэндөө, ой тайгадаа, тэнгэридээ мүргэжэ, олзо омог эридэг гуримһаа бөө мүргэл эхи абаһан гэжэ тоолохоор. Энээниие гэршэлһэн эрдэмтэдэй, археологуудай олоһон олон зүйлнүүд байдаг. Шулуун дээрэ зураһан, һиилэһэн зурагууд, бэшэгүүд ба бэшэшье баримтануд болоно. Тиихэдээ буряад арадай бөө мүргэл бэшэ арадуудай бөө мүргэлһөө ехэ ондоо бэшэ. Ази түбиин арадуудай шүтөөнһөө холодоогүй, холилдоһоор, худхалдаһаар, хүгжэнөөр энэ сагта ерээ.

Зарим арадта үбһэ ногоо, ургамал уһанда бусалгажа, шүүһыень уужа, элшэ хүсыень хэрэглэжэ, бэеэ хубилгаха арга дэлгэрһэн. Ургамалай шүүһэнэй хүсөөр ухаан бодолоороо хубилжа, ондоо байдалда ородог байна.

Ургамал хэрэглэжэ, «онгондоо» орохо арга олон арадуудта байһан гэжэ һанагдана.Тиихэдэ манай региондо урда сагта ажаһууһан арад «мухомор» гэдэг һархяаг хэрэглэдэг байһан. Сибирь шадарай ба Скандинавын арад энэ һархяаг хэрэглэжэ, «онгондоо» ородог байһан.Тиихэдээ энэ тэнгэриин зада үнэтэйдэ тоологдодог, олоор хэрэглэгдэдэг байба. Мүнөө сагта энээниие хэрэглэдэггүй, буйлуулха онсо аргань мэдэгдэнэгүй, төөригдэһэн.

Бөө, удаган гээшэ бүһэтэй, эхэнэр зон болодог. Эдэ зонууд дээдын бурхадта үргэл хэдэг, бурхадые дуудажа шададаг, хүн зоной үбдэхэ, түрэхэдэ үргэл хэжэ, шалтаг заһадаг, бурхадтай харилсаанай хүсөөр хүнэй ерээдүйн хуби заяан тухай хэлэдэг, бурхад хүмүүн түрэлтэн хоёрой хоорондохи хэлэмэршэн, жолоошон гээшэ гээд тайлбарилна. Боонэр, удаганар бурхадай зарлиг, хүнүүдэй гуйлта дүүргэхэ үүргэтэй хүнүүд болоно.

Бурхадай хүн зоной хуби заяанда нүлөө үзүүлжэ, мууе усадхажа, һайн байдал түхеэрэлгэдэ ба хүн түрэлтэнэй сэдьхэлые сэбэр ябуулха талада туһаламжа үзүүлхэһээ эхилэн, боонэр, удаганар бии боложо эхилһэн.

Бөө, удаган болохо хүнэй угайнь «һалаада» дээдэ үедэ заабол ехэ бөө гү, али удаган байһан байдаг. Үе бүхэндэ, үгы гэбэл, 1-2 үе алгадаад, угай жолоо бариха хүн элирдэг. Иимэ хүн бага наһанһаа ондоохон байдаг гэжэ һанамаар. Буряад арадай бөө мүргэлэй түүхэдэ, бэшэгдэһэн монографи, номууд соо уг бариха хүнэй хуби заяан тушаа хөөрэгдэдэг. Буряад арадай байдалһаа абтаһан ушарнууд тухай дурдабал, һонин байна.

Угһаа үгтэһэн энэ «шэди» хэрбээ абаагүй һаа, алтан дэлхэй дээрэ мэндэ ябахань бэрхэтэй.

Угай гарбалай жолоо бариха хүн «би болохом» гээд, болодоггүй гэжэ бултанда мэдээжэ. Иимэ харгыда орохо арга минии һанахада, 3 янза байна: бөө, удаганай уг гарбалтай, тэрэнь үеһөө үедэ дамжан ерэдэг. Бөөгэй харгыда орохо хүниие «бурхад» шэлэдэг.

Харин тиихэдэ һайн дураараа бөө, удаган болохо гэжэ ороолдолго. Түрүүшын харгыгаар угаа бариһан хүнэй шэди, шадабари ехэ хүсэтэй, харин һайн дураараа болохоо һанаһан хүн удаан, олон жэлнүүдэй туршада һургуули хэжэ, нилээн ехэ ороолдолгын хүсөөр зориһон хүсэлөө бэелүүлдэг, гэбэшье тон ехэ шоуса «хүсэнэй» оньһо олохонь бэрхэтэй. Уг бариха хүнэй ажамидаралда элдэб ушар тохёолдодог. Энэнь ухаан бодолдонь нүлөө үзүүлэн, «уг бариха» гэһэн ойлгосонь бүри хүгжэдэг, бэхижэдэг. Минии мэдэһэн ушарнуудта иимэрхүү байдалда орохон зонууд байха.

Ганса буряад арадта уг гарбалай эрилтэ үзэһэн зон дайралдана бэшэ, мүн лэ ондоо арад зондо иимэ ушар үзэгдэдэг.

Уг удамай зан заншал, ёһогурим, үргэл-мүргэл орхижо, «угаа уһанда хаяжа болохогүй» гэжэ манай «дээдэшүүл» хэлэдэг. «Жолоо» бариха хүн эли байдаг. Зарим зонуудай хажуудань уг удамайнь «онгонууд» харагдадаг. Энэ ушарта һайнаар хаража үзэхөөр, дахин-дахин лаблан, дээдэ үеынь «ехэшүүлые» элирүүлбэл, дээрэ. Энэ наадан бэшэ. Ехэнхи зон энээниие ойлгодоггүй, хэрэгсээдэггүй. Иимэ ушарһаа осол аюулда ородог, үбшэн-хабшанда диилдэдэг. Хойнонь гараад, угаа хүндэлхэ гэжэ ороолдодог. Угай хүндэ ехэ хатуугаар, хүндөөр абтадаг, гэбэшье байдалайнь заһаржа, үбдэһэн хүнэйнь һэргэжэ эхилхэдэ, урматай байдаг. Угай жолоо бариха хүн элдэб наһанай байжа болоно. Залуу, хүгшэн, эхэнэр, бүһэтэй, зарим ушарта залуухан зондо тудажа байдаг. Ехэ болоходоо, тэды наһандаа угаа бариха гээд гарадаг. Наһажаал болоһон зон угаа баридаг, гэбэшье, ехэнхидээ залуу зондо тудалдадаг. Наһатай зоной угай барилта гүрэнэй хуулиһаа дулдыдаһан гэжэ һананаб. Саг соогоо «абаха» гэхэдэнь, совет засаг байжа, иимэ хэрэг огтолон хэгдэдэггүй байгаа.

Тиигээдшье шанга бөө, удаганар үгы, шадаха хүн байгаагүй. Тон мэгдэһэн зонууд аргагүй нюусаар һүнеэр хэдэг байһан гэжэ мүнөө болоходо хөөрэлдэдэг юм, һонинуудта бэшэгдэдэг гээшэ. Уг бариха хүн сэсэн һонор ухаатай, шадал шамбай ехэтэй байха. Уг удамай «жолоо» барижа, угые хүтэлхэ гээшэ бэлэн бэшэ. Тиимэһээ угай «жолоошо» ухаан бодолоороо, сэдьхэл һанаагаараа бэлэн, шиидэнги байха ёһотой. Минии хэһэн хэрэгтэ гансата «шанараа хүүлэхэ» гээд хэлүүлһэн хүниие һананагүйб. Түрүүн ехэнхидээ угай хүндэ эридэг.Угай хүндэдэ бууһан «онгонуудынь» дошхоор ерэдэг, хүндын ёһолол удаан хүлеэһэн гомдолоо мэдүүлдэг. Хоёр гурба хүндын ёһолол хээд байхадаа, нэгэ бага юумэниинь һэргэдэг, «онгопуудынь» һуудхардаг.

Угай жолоо барижа, бөө, удаган, баряаша болохо хүнэй байдалда юрэ үнэншэмөөр бэшэ ушарнууд тохёолдоһон байдаг. Нээрээшье, юрын хүнэй ойлгохын аргагүй зүйлнүүд, «юумэнүүд» шодэндэнь харагдаһан, шэхэндэнь дуулдаһан байха. Иимэ аргаар угай «жолоошые» туршадаг, шалгадаг гэжэ һананаб.

Бөө, удаган хэншье боложо болоно, зүгтөө эхын, эсэгын талаһаа бөөгэй уг гарбалтай, урда үедэ бөө, удагатай байһан хүнүүдэй хүн болодог. Иимэ зон буряад арадай дунда олон ааб даа. Заабол эдэ зон бөө, удаган болохо ёһотой бэшэ, харин бэшэшье зон иимэ харгыда гаража болоно.

1. «Бурхадай» зарлигаар:

2. Нэрьеэр ба буудал утхаар. Тэнгэриин буудалһаа гэмтэһэн гү, али сахилгаанда сохюулжа, наһа бараһан хүн уг удамдань байбал, тэрэ хүнэй угһаа бөө, удаган гараха ёһотой. Сахилгаанһаа наһа бараһан хүниие бөө шэнгеэр хүдөөлүүлдэг, аранга дээрэ табидаг гурим байгаа. Энээниие «нэрьер» утха гэнэ.

3. Огторгойһоо унаһан шулуун - метеорой «хүсөөр» бөө болоно. Нэгэ иимэ ушар болоһон ха. Һүнэй архи соо огторгойһоо унаһан шулуунай хэлтэрхэй гааһан байба. Нэгэ хүн тэрэ архи ууба. Шулуунай элшэ архида шэнгэһэн байжа, тэрэ хүн һүүлдэнь бөө болоһон байгаа. Энээниие «буудал» утхатай гэжэ тоолоно. Бөө болохо иимэ 3 янза харгы байна.

ДОМОГ

Энэ багахан элидэхэлээ «Түрүүшын бөө» тухай домогоор дүүргэхэ дуран хүрэнэ.

Анха түрүүн хүмүүн түрэлтэн үгы, тэнгэринэр байһан ха. Баруунай тэнгэринэр номгон, зүүнэй тэнгэринэр дошхон. Баруунай тэнгэринэр хүн түрэлтэниие дэлхэйдэ байгуулба. Хүн зон амар жаргалтай, һайхан байдалтай, үбшэ зоболонгүй, мүнхэ жаргалтай байба ха. Байһаар хүнүүд зүүнэй тэнгэринэрэй уур сухал хүргэбэ. Тиин үбдэжэ, үхэжэ эхилбэ. Тиихэдэнь баруунай тэнгэринэр мэгдэжэ, ехэ суглаа татаба. «Мүшэн дээрэ мэргэн сугларжа, һара дээрэ һайн сугларжа», ехэ хөөрэлдөө татаба. Хүн зондо туһалхын түлөө бөөе эльгээбэ. Энэ бөө бүргэд болон, газарта бууба. Бүргэд хүн зондо туһалхаяа ороолдоо, туһалаа, теэд хүнүүд бүргэдэй хэлые мэдэхэгүй байһан дээрэһээ, тэрэниие тоогоогүй. Бүргэд һөөргөө бусажа, орёо байдал тухай мэдүүлбэ, тиин буряад яһанай хуниие бөө болгохыень дурадхаба, үгы гэбэл, намайе, хүнэй хэлээр хэлэдэг болгогты гэжэ гуйба. Тиихэдэнь бурхад бүргэдые өөрынгөө эди шэди хүндэ дамжуула гэн, дахин дэлхэйдэ буулгаба. Газарта бууһадань, модоной хажууда нэгэ эхэнэр унтажа байба. Бүргэд энэ эхэнэртэй ушаржа, тэрэ эхэнэр хээлитэй болобо. Гэртээ бусажа, үбгэнтэеэ һайн һайхан һуутарнь, зүүнэй тэнгэринэр энээн тушаа мэдээд, һаалта хэхыень шолмосые эльгээбэ. Шолмос гоё һайхан эхэнэр болоод, тэрэ хүнэй һанаа сэдьхэл татажа, хээлитэй һамгаяа үлдэхыень дурадхаба. Бүргэд энэ байдал ойлгожо, тэрэ шолмосые һалхин далайда хаяба. Тэрэ айлайхи эбтэй һайхан һуудаг боложо, һамганиинь хубүү түрэбэ. Бүргэдэй хубүүн түрүүшын бөө боложо тодорбо. «Хара мэргэн» нэрэтэй, балганай буряадуудай түрүүшын бөө болоһон гэһэн домог бии юм.

Бөө мүргэл тухай нэгэ үгөөр хэлэхын, хөөрэхын аргагүй, тиимэһээ багахан тобшолол танай анхаралда дурадхагдаба. Бидэ мүнөө муу байдалда байнагүйбди. Дайн дажар болоногүй ха юм. Тиимэһээ сагаан сэдьхэлтэй, хүндэ мууе һанангүй, хэнгүй, аха захатанаа хүндэлжэ, бурхан шажандаа шүтэжэ, ёһо заншалаа сахижа байбал, һайн. Оршон тойронхи байгаалимнай ажабайдалымнай хододоо хамгаалжа, тэдхэжэ байдаг гээшэ. Тиимэһээ хүн зон Эхэ байгаалидаа хододоо баярые хүргэжэ, һү, сайгаа үргэжэ, наринаар хандажа байбал, һайн. Хэшэг, буян дэлгэрхэ бшуу.

Любовь ЖАЛСАНОВА,
зурхайн доктор,
Чингисхаанай, Өулэн хатанай орденуудаар шагнагдаһан,
эмшэ-удаган.

ПРОГРАММА ТЕЛЕПЕРЕДАЧ

Понедельник, 24

Первый канал

06.00 «Доброе утро»
10.00 Новости
10.05 «Малахов +»
11.20 «Модный приговор»
12.20 «Контрольная закупка»
13.00 Новости
13.20 Т/с «Убойная сила»
14.20 «Детективы»
15.00 Другие новости
15.30 «Понять. Простить»
16.00 Новости
16.20 «Вольф Мессинг. «Я вижу мысли людей»
17.00 Т/с «Огонь любви»
18.00 «Федеральный судья»
19.00 Новости
19.20 Жди меня
20.10 «След»
21.00 Т/с «Принцесса цирка»
22.00 «Время»
22.30 Т/с «И все-таки я люблю...»
23.30 «Западня»
00.30 Ночные новости
00.50 «Одноэтажная Америка»
01.50 Искатели. «Великая финская стена»
02.40 Х/ф «Слезы солнца»
04.30 Х/ф «Не вижу зла»

«Россия»

06.00 «Доброе утро, Россия!»
06.35, 08.35 Вести-Бурятия (на бур. яз.)
07.35, 09.34 Вести-Бурятия
09.55 Х/ф «Девушка с гитарой»
11.45 Вести. Дежурная часть
12.00 Вести
12.25 Вести-Бурятия
12.45 Т/с «Частный детектив»
13.40 Х/ф «Два капитана»
15.00 Вести
15.20 Вести-Бурятия
15.40 Т/с «Мачеха»
16.35 «Суд идет»
17.30 «Кулагин и партнеры»
18.00 Вести
18.30 Вести-Бурятия
18.50 Вести. Дежурная часть
19.05 Т/с «Женщина без прошлого»
20.00 Т/с «Родные люди»
21.00 Вести
21.30 Вести-Бурятия
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 Т/с «Тайны следствия»
23.55 «Мой серебряный шар. Наталья Бессмертнова»
00.50 «Вести+»
01.10 «Честный детектив»
01.40 «Синемания»
02.05 Дорожный патруль

КУЛЬТУРА

08.00 «Евроньюс»
11.00, 20.30, 00.30 Новости культуры
11.20 «В главной роли...»
11.50 Х/ф «Враги»
13.10 Д/ф «Луанг-Прабанг. Древний город королей на Меконге»
13.25 Линия жизни. Валентин Гафт
14.20 Пятое измерение
14.50 Т/ф «Братья и Лиза»
16.25 Д/ф «Хор Жарова»
16.55 «Порядок слов»
17.00 М/с «Вилли Фог-2»
17.25 М/ф «Однажды». «Азбука безопасности»
17.30 «Джунгли всерьез»
17.55 Д/ф «Будда Гаутама»
18.05 Д/с «Путешествие в царство животных»
18.35 «Царская муза в семье Романовых». Николай I
19.00 Д/ф «Замок в Мальборке. Мариенбург. Резиденция тевтонского ордена»
19.15 Достояние республики. Крестовоздвиженский собор (Тутаев)
19.30 «БлокНОТ»
20.00 Ночной полет
20.55 Ступени цивилизации. «Как создавались империи». «Британия: кровь и сталь»
21.40 Д/с «Мир русской усадьбы»
22.10 Т/ф «Страсти по Максиму»
23.05 «Догнать и уничтожить»
23.35 «Тем временем»
00.50 Про арт
01.20 Экология литературы. Северная глава. Торгни Линдгрен
01.45 Д/ф «Реприза»
02.40 «Как создавались империи». «Британия: кровь и сталь»
03.25 Ф.Шопен. Баллада N1. Исполняет Ф.Кемпф
03.35 Д/ф «Замок в Мальборке. Мариенбург. Резиденция тевтонского ордена»

Ариг Ус

08.00 «Проснись!». Погода
08.30 «Такси». «Знаки зодиаки»
09.00 «Улан-Удэ: инструкция по применению». Погода
09.30 Необъяснимо, но факт. Погода
10.30 Т/с «Саша плюс Маша». «Знаки зодиаки»
11.00 Т/с «Счастливы вместе»
12.00 М/с «Губка Боб Квадратные Штаны»
12.30 М/ф «Крутые бобры»
13.00 М/с «Приключения Джимми Нейрона»
13.30 «Победоносный голос верующего»
14.00 М/с «Тоталли Спайс»
14.30 «Любовь и тайны Сансет Бич»
15.20 Х/ф «Банды Нью-Йорка». «Знаки зодиаки»
18.30 «Восточный экспресс». Погода
18.45 «Наша Russia. Избранное». «Знаки зодиаки»
19.00 Т/с «Счастливы вместе»
19.30 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
20.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
20.40 «Cifra»
21.00 Т/с «Счастливы вместе». «Знаки зодиаки»
22.00 «Дом-2. Город любви». «Знаки зодиаки»
23.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
23.40 Х/ф «Девять ярдов»

Тивиком

07.00 «Объектив»
07.40 «Сам себе хозяин»
08.10 «Рекламный облом»
08.35 «Ради смеха»
09.00 «Друзья»
09.30 «Очевидец»: самое смешное
10.30 Новости «24»
11.00 «Очевидец: самое шокирующее»
12.00 «Час суда»
13.00 Д/ф «Три лица Каталонии»
13.30 Новости «24»
14.00 «Званый ужин»
15.00 Х/ф «Наемник»
17.00 Т/с «Сверхъестественное»
18.50 «Рекламный облом»
19.00 Т/с «В час пик»
20.00 «Наш город»
20.30 Новости «24»
21.00 Т/с «Эхо из прошлого»
22.00 «Солдаты-14»
23.00 «Громкое дело»: «Убить донора»
00.00 «Наш город»
00.30 Новости «24»
01.00 «Актуальное чтиво»
01.15 «Три угла с Павлом Астаховым»
02.20 «Наш город»

СТС - «БАЙКАЛ»

06.00 Т/с «Зена - королева воинов»
06.55 М/с «Смешарики»
07.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
07.30 Х/ф «Папины дочки»
08.00 «Кто умнее пятиклассника?»
09.00 Истории в деталях
09.30 Т/с «Кто в доме хозяин?»
10.00 «Галилео»
10.30 Т/с «Моя прекрасная няня»
11.30 Т/с «Одна ночь любви»
12.30 Т/с «Люба, дети и завод»
13.00 М/с «Смешарики»
13.30 М/с «Охотники за привидениями»
14.00 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
14.30 М/с «Приключения Джеки Чана»
15.00 М/с «Чокнутый»
15.30 М/с «Ким Пять-с-плюсом»
16.00 Т/с «Сабрина - маленькая ведьма»
16.30 «Галилео»
17.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
17.30 Т/с «Тайны Смолвиля»
18.30 Истории в деталях
19.00 Т/с «Папины дочки»
20.00 Т/с «Ранетки»
21.00 Т/с «Кто в доме хозяин?»
21.30 Х/ф «Конан-разрушитель»
23.30 «6 кадров»
00.00 Истории в деталях
00.30 Т/с «Тридцатилетние»
01.30 Х/ф «Особенный день»
02.25 Т/с «Щит»
04.10 Т/с «Танцы со звездами»
05.00 Х/ф «Такой разный Фергус Макфайл»

ДТВ

09.00 Удачное утро
09.50 Музыка на ДТВ
09.55 Телемагазин
10.25 М/ф
11.30 «Самое смешное видео»
12.00 Т/с «Агентство «Алиби»
12.30 Судебные страсти
13.30 Х/ф «Один в новогоднюю ночь»
15.30 «Утомленные славой»
16.00 Х/ф «Крутой Уокер»
17.00 Судебные страсти
18.00 Т/с «Безмолвный свидетель»
18.30 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
19.30 Т/с «Диагноз: убийство»
20.30 Судебные страсти
21.30 Чудеса со всего света
22.30 «Каламбур»
23.00 «Самое смешное видео»
23.30 «Самое невероятное видео»
00.30 Т/с «Безмолвный свидетель»
01.00 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
02.00 «Голые и смешные-3»
02.30 Чудеса со всего света
03.25 «Карданный вал +»
03.50 «Голые и смешные-3»
04.20 «Камера смеха»

• ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 • ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

Вторник, 25

Первый канал

06.00 «Доброе утро»
10.00 Новости
10.05 «Малахов +»
11.20 «Модный приговор»
12.20 «Контрольная закупка»
13.00 Новости
13.20 Т/с «Убойная сила»
14.20 «Детективы»
15.00 Другие новости
15.30 «Понять. Простить»
16.00 Новости
16.20 «Генрих Мюллер. Последнее мгновение весны»
17.00 Т/с «Огонь любви»
18.00 «Федеральный судья»
19.00 Новости
19.20 «Пусть говорят»
20.10 «След»
21.00 Т/с «Принцесса цирка»
22.00 «Время»
22.30 Т/с «И все-таки я люблю...»
23.30 «Михаил Ульянов. Последние 24 часа»
00.30 Ночные новости
00.50 «Код жизни». 3 ч.
01.50 Ударная сила. «Сверхзвуковой предел»
02.40 «Доброй ночи»
03.30 Х/ф «Никогда не разговаривай с незнакомцами»
05.00 Т/с «Вдовы»

«Россия»

06.00 «Доброе утро, Россия!»
06.35, 08.35 Вести-Бурятия (на бур. яз.)
07.35, 09.34 Вести-Бурятия
09.55 Бамбаахай
10.10 Спортивная программа «Тамир». Шагдар Хазагаев - учитель мэргэнов
10.30 Тайзан
10.50 «Опера. Хроники убойного отдела»
11.45 Вести. Дежурная часть
12.00 Вести
12.25 Вести-Бурятия
12.45 «Опера. Хроники убойного отдела»
13.40 Х/ф «Два капитана»
15.00 Вести
15.20 Вести-Бурятия
15.40 Т/с «Мачеха»
16.35 «Суд идет»
17.30 «Кулагин и партнеры»
18.00 Вести
18.30 Вести-Бурятия
18.50 Вести. Дежурная часть
19.05 Т/с «Женщина без прошлого»
20.00 Т/с «Родные люди»
21.00 Вести
21.30 Вести-Бурятия
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 Т/с «Тайны следствия»
23.55 «Парадоксы Алексея Петренко»
00.50 «Вести+»
01.10 Х/ф «Дорога на Арлингтон»
03.20 Дорожный патруль

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроньюс»
11.00, 20.30, 00.30 Новости культуры
11.20 «В главной роли...»
11.50 Х/ф «Егор Булычев и другие»
13.15 «Живое дерево ремесел»
13.25 «Тем временем»
14.20 Academia
14.50 Х/ф «Единожды солгав»
16.25 «Догнать и уничтожить»
16.55 «Порядок слов»
17.00 М/с «Вилли Фог-2»
17.25 М/ф «Веселая карусель». «Азбука безопасности»
17.30 Т/с «Собака по имени Снобз»
17.55 Д/ф «Леонид I»
18.05 Д/с «Путешествие в царство животных»
18.35 «Царская муза в семье Романовых». Александр II
19.00 Д/ф «Сеговия. Сцена политических интриг»
19.15 Венок театров. Одесский национальный театр оперы и балета
20.00 Ночной полет
20.55 Ступени цивилизации. «Как создавались империи». «Ацтеки»
21.40 Д/с «Мир русской усадьбы»
22.15 Больше, чем любовь. Эдит Пиаф и Марсель Сердан
22.55 Д/ф «Альберобелло - столица «трулли»
23.15 Кто мы? «Вершины и бездны Серебряного века»
23.45 «Апокриф»
00.50 Х/ф «Прощание»
02.55 «Как создавались империи». «Ацтеки»
03.40 Д/ф «Альберобелло - столица «трулли»

Ариг Ус

07.00 «Восточный экспресс». Погода
07.35 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
08.00 «Проснись!»
08.30 «Такси». «Знаки зодиаки»
08.55 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
09.30 Необъяснимо, но факт. «Знаки зодиаки». Погода
10.30 Т/с «Саша плюс Маша»
11.00 Т/с «Счастливы вместе»
12.00 М/с «Губка Боб Квадратные Штаны»
12.30 М/ф «Крутые бобры»
13.00 М/с «Приключения Джимми Нейрона»
13.30 «Победоносный голос верующего»
14.00 М/с «Тоталли Спайс»
14.30 «Такси»
15.00 Т/с «Саша плюс Маша»
15.30 «Любовь и тайны Сансет Бич»
16.30 Х/ф «Девять ярдов». «Знаки зодиаки»
18.30 «Восточный экспресс». Погода
18.45 «Наша Russia. Избранное». «Знаки зодиаки»
19.00 Т/с «Счастливы вместе»
19.30 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
20.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
20.40 «Будни»
21.00 Т/с «Счастливы вместе». «Знаки зодиаки»
22.00 «Дом-2. Город любви». «Знаки зодиаки»
23.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
23.40 Х/ф «Космические яйца»

Тивиком

07.00 «Наш город»
07.30 «Неформат»
08.05 Т/с «Секретные материалы»
09.05 Т/с «Друзья»
09.30 «Солдаты-14»
10.30 «Наш город»
11.00 Т/с «В час пик»
12.00 «Час суда»
13.00 «Наш город»
13.30 Новости «24»
14.00 «Званый ужин»
15.00 Х/Ф «Лепрекон-4»
17.00 Т/с «Секретные материалы»
18.00 Т/с «Эхо из прошлого»
19.00 Т/с «В час пик»
20.00 «Наш город»
20.30 Новости «24»
21.00 Т/с «Эхо из прошлого»
22.00 «Солдаты-14»
23.00 «Чрезвычайные истории»
00.00 «Наш город»
00.30 Новости «24»
01.00 «Актуальное чтиво»
01.15 Х/ф «Взрыв!»
03.00 «Наш город»

СТС - «БАЙКАЛ»

06.00 Т/с «Зена - королева воинов»
06.55 М/с «Смешарики»
07.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
07.30 Т/с «Папины дочки»
08.00 Т/с «Ранетки»
09.00 Истории в деталях
09.30 Т/с «Кто в доме хозяин?»
10.00 «Галилео»
10.30 Т/с «Моя прекрасная няня»
11.30 Т/с «Одна ночь любви»
12.30 Т/с «Люба, дети и завод»
13.00 М/с «Смешарики»
13.30 М/с «Охотники за привидениями»
14.00 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
14.30 М/с «Приключения Джеки Чана»
15.00 М/с «Чокнутый»
15.30 М/с «Ким Пять-с-плюсом»
16.00 Т/с «Сабрина - маленькая ведьма»
16.30 «Галилео»
17.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
17.30 Т/с «Тайны Смолвиля»
18.30 Истории в деталях
19.00 Т/с «Папины дочки»
20.00 Т/с «Ранетки»
21.00 Т/с «Кто в доме хозяин?»
21.30 Х/ф «Оборотни»
23.20 «6 кадров»
00.00 Истории в деталях
00.30 Т/с «Тридцатилетние»
01.30 Т/с «Талисман любви»
02.25 Т/с «Щит»
04.10 Т/с «Танцы со звездами»
05.00 Х/ф «Такой разный Фергус Макфайл»

ДТВ

09.00 Удачное утро
09.50 Музыка на ДТВ
09.55 Телемагазин
10.25 М/ф
11.30 «Самое смешное видео»
12.00 Т/с «Агентство «Алиби»
12.30 Судебные страсти
13.30 Х/ф «Один в новогоднюю ночь». 2 с.
15.30 «Утомленные славой»
16.00 Х/ф «Крутой Уокер»
17.00 Судебные страсти
18.00 Т/с «Безмолвный свидетель»
18.30 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
19.30 Т/с «Диагноз: убийство»
20.30 Судебные страсти
21.30 Чудеса со всего света
22.30 «Каламбур»
23.00 «Самое смешное видео»
23.30 «Самое невероятное видео»
00.30 Т/с «Безмолвный свидетель»
01.00 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
02.00 «Голые и смешные-3»
02.30 Чудеса со всего света
03.30 «Карданный вал +»
03.55 «Голые и смешные-3»
04.25 «Камера смеха»
04.55 Ночной клуб
06.55 Т/с «Рыцарь дорог»

• ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 • ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

Среда, 26

Первый канал

06.00 «Доброе утро»
10.00 Новости
10.05 «Малахов +»
11.20 «Модный приговор»
12.20 «Контрольная закупка»
13.00 Новости
13.20 Т/с «Убойная сила»
14.20 «Детективы»
15.00 Другие новости
15.30 «Понять. Простить»
16.00 Новости
16.20 «Огненный смерч над Иркутском»
17.00 Т/с «Огонь любви»
18.00 «Федеральный судья»
19.00 Новости
19.20 «Пусть говорят»
20.10 «След»
21.00 Т/с «Принцесса цирка»
22.00 «Время»
22.25 Х/ф «Викинг»
00.00 Х/ф «Мост короля Людовика Святого»
02.00 Футбол. Товарищеский матч.Сборная России - Сборная Румынии
04.00 Х/ф
05.10 Т/с «Вдовы»

«Россия»

06.00 «Доброе утро, Россия!»
06.35, 08.35 Вести-Бурятия (на бур. яз.)
07.35, 09.34 Вести-Бурятия
09.55 «Загадки Андрея Рублева»
10.50 «Опера. Хроники убойного отдела»
11.45 Вести. Дежурная часть
12.00 Вести
12.25 Вести-Бурятия
12.45 «Опера. Хроники убойного отдела»
13.35 Х/ф «Два капитана»
15.00 Вести
15.20 Вести-Бурятия
15.40 Т/с «Мачеха»
16.35 «Суд идет»
17.30 «Кулагин и партнеры»
18.00 Вести
18.30 Вести-Бурятия
18.50 Вести. Дежурная часть
19.05 Т/с «Женщина без прошлого»
20.00 Т/с «Родные люди»
21.00 Вести
21.30 Вести-Бурятия
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 Т/с «Тайны следствия»
23.55 «Исторические хроники». «1964. Суслов»
00.50 «Вести+»
01.10 Х/ф «В городе Сочи темные ночи»
03.40 Дорожный патруль

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроньюс»
11.00, 20.30, 00.30 Новости культуры
11.20 «В главной роли...»
11.50 Х/ф «Дети солнца»
14.40 Экспедиция «ЧИЖ». Мордовия
15.05 Х/ф «Печники»
16.25 Кто мы? «Вершины и бездны Серебряного века»
16.55 «Порядок слов»
17.00 М/с «Вилли Фог-2»
17.25 М/ф «Веселая карусель». «Азбука безопасности»
17.30 Т/с «Собака по имени Снобз»
17.55 Д/ф «Георг Фридрих Гендель»
18.05 Д/с «Путешествие в царство животных»
18.35 «Царская муза в семье Романовых». Александр III
19.00 Д/ф «Ору-Прету. Черное золото Бразилии»
19.15 К 100-летию со дня рождения Владимира Канделаки. «Знакомый незнакомец»
20.00 Ночной полет
20.55 Ступени цивилизации. «Как создавались империи». «Персия»
21.40 Д/с «Мир русской усадьбы»
22.10 Власть факта
22.50 «Большие»
23.45 Д/ф «Алексей Петренко»
00.55 Х/ф «Послушай, не идет ли дождь...»
02.35 Д/ф «Ору-Прету. Черное золото Бразилии»
02.55 «Как создавались империи». «Персия»
03.40 И.С.Бах. Бранденбургский концерт N3

Ариг Ус

07.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
07.35 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
08.00 «Проснись!»
08.30 «Такси». «Знаки зодиаки»
08.55 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
09.30 Необъяснимо, но факт. «Знаки зодиаки». Погода
10.30 Т/с «Саша плюс Маша»
11.00 Т/с «Счастливы вместе»
12.00 М/с «Губка Боб Квадратные Штаны»
12.30 М/ф «Крутые бобры»
13.00 М/с «Приключения Джимми Нейрона»
13.30 «Победоносный голос верующего»
14.00 М/с «Тоталли Спайс»
14.30 «Такси»
15.00 Т/с «Саша плюс Маша»
15.30 «Любовь и тайны Сансет Бич»
16.30 Х/ф «Космические яйца». «Знаки зодиаки»
18.30 «Восточный экспресс». Погода
18.45 «Наша Russia. Избранное». «Знаки зодиаки»
19.00 Т/с «Счастливы вместе»
19.30 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
20.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
20.40 «Будни»
21.00 Т/с «Счастливы вместе». «Знаки зодиаки»
22.00 «Дом-2. Город любви». «Знаки зодиаки»
23.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
23.40 Х/ф «Шанхайский полдень»

Тивиком

07.00 «Наш город»
07.35 М/с «Крокодилы спешат на помощь»
08.05 «Секретные материалы»
09.05 Т/с «Друзья»
09.30 «Солдаты-14»
10.30 «Наш город»
11.00 Т/с «В час пик»
12.00 «Час суда»
13.00 «Наш город»
13.30 «Новости 24»
14.00 «Званый ужин»
15.00 Х/ф «Взрыв!»
17.00 Т/с «Секретные материалы»
18.00 Т/с «Эхо из прошлого»
19.00 Т/с «В час пик»
20.00 «Наш город»
20.30 «Дамские штучки»
21.00 Т/с «Эхо из прошлого»
22.00 «Солдаты-14»
23.00 Детективные истории: «Кража со взломом»
00.00 «Наш город»
00.30 Новости «24»
01.00 «Актуальное чтиво»
01.15 Х/ф «Мистификация»
03.30 «Наш город»

СТС - «БАЙКАЛ»

06.00 Т/с «Зена - королева воинов»
06.55 М/с «Смешарики»
07.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
07.30 Т/с «Папины дочки»
08.00 Т/с «Ранетки»
09.00 Истории в деталях
09.30 Т/с «Кто в доме хозяин?»
10.00 «Галилео»
10.30 Т/с «Моя прекрасная няня»
11.30 Т/с «Одна ночь любви»
12.30 Т/с «Люба, дети и завод»
13.00 М/с «Смешарики»
13.30 М/с «Охотники за привидениями»
14.00 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
14.30 М/с «Приключения Джеки Чана»
15.00 М/с «Чокнутый»
15.30 М/с «Ким Пять-с-плюсом»
16.00 Т/с «Сабрина - маленькая ведьма»
16.30 «Галилео»
17.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
17.30 Т/с «Тайны Смолвиля»
18.30 Истории в деталях
19.00 Т/с «Папины дочки»
20.00 Т/с «Ранетки»
21.00 Т/с «Кто в доме хозяин?»
21.30 Х/ф «Крикуны»
23.30 «6 кадров»
00.00 Истории в деталях
00.30 Т/с «Тридцатилетние»
01.30 Т/с «Талисман любви»
02.25 Т/с «Щит»
04.10 Т/с «Танцы со звездами»
05.00 Х/ф «Такой разный Фергус Макфайл»

ДТВ

09.00 Удачное утро
09.50 Музыка на ДТВ
09.55 Телемагазин
10.25 М/ф
11.30 «Самое смешное видео»
12.00 Т/с «Агентство «Алиби»
12.30 Судебные страсти
13.30 Х/ф «Курьер на восток»
15.30 «Утомленные славой»
16.00 Х/ф «Крутой Уокер»
17.00 Судебные страсти
18.00 Т/с «Безмолвный свидетель»
18.30 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
19.30 Т/с «Диагноз: убийство»
20.30 Судебные страсти
21.30 Чудеса со всего света
22.30 «Каламбур»
23.00 «Самое смешное видео»
23.30 «Самое невероятное видео»
00.30 Т/с «Безмолвный свидетель»
01.00 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
02.00 «Голые и смешные-3»
02.30 Чудеса со всего света
03.30 «Карданный вал +»
03.55 «Голые и смешные-3»
04.25 «Камера смеха»
04.55 Ночной клуб
06.55 Т/с «Рыцарь дорог»

Четверг, 27

• ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 • ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

Первый канал

06.00 «Доброе утро»
10.00 Новости
10.05 «Малахов +»
11.20 «Модный приговор»
12.20 «Контрольная закупка»
13.00 Новости
13.20 Т/с «Убойная сила»
14.20 «Детективы»
15.00 Другие новости
15.30 «Понять. Простить»
16.00 Новости
16.20 «Страсти по сокровищам»
17.00 Т/с «Огонь любви»
18.00 «Федеральный судья»
19.00 Новости
19.20 «Пусть говорят»
20.10 «След»
21.00 Т/с «Принцесса цирка»
22.00 «Время»
22.30 Т/с «И все-таки я люблю...»
[illegible].30 «Человек и закон»
00.30 Ночные новости
00.50 «Судите сами»
01.40 «Доброй ночи»
02.40 Х/ф «Особое мнение»
05.00 «Жизнь до рождения»

«Россия»

06.00 «Доброе утро, Россия!»
06.35, 08.35 Вести-Бурятия (на бур. яз.)
07.35, 09.34 Вести-Бурятия
09.55 «Толи»
10.20 «Буряад орон»
10.50 «Опера. Хроники убойного отдела»
11.45 Вести. Дежурная часть
12.00 Вести
12.25 Вести-Бурятия
12.45 «Опера. Хроники убойного отдела»
13.40 Х/ф «Два капитана»
15.00 Вести
15.20 Вести-Бурятия
15.40 Т/с «Мачеха»
16.35 «Суд идет»
17.30 «Кулагин и партнеры»
18.00 Вести
18.30 Вести-Бурятия
18.50 Вести. Дежурная часть
19.05 Т/с «Женщина без прошлого»
20.00 Т/с «Родные люди»
21.00 Вести
21.30 Вести-Бурятия
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 Т/с «Тайны следствия»
23.55 «Пятая студия» с Сергеем Брилевым
00.25 «Ревизор»
00.55 «Вести+»
01.15 Х/ф «Цельнометаллическая оболочка»
03.35 Дорожный патруль

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроньюс»
11.00, 20.30, 00.30 Новости культуры
11.20 «В главной роли...»
11.50 Т/ф «Мещане»
14.20 Письма из провинции. Рязань
14.50 Х/ф «Дама с попугаем»
16.25 Д/ф «Шестое чувство»
16.55 «Порядок слов»
17.00 М/с «Вилли Фог-2»
17.25 М/ф «Веселая карусель». «Азбука безопасности»
17.30 Т/с «Приключения Мэддиганов»
17.55 Д/ф «Джон Мильтон»
18.05 Д/с «Путешествие в царство животных»
18.35 «Царская муза в семье Романовых». Николай II
19.00 Д/ф «Кафедральный собор в Роскильде»
19.15 «Билет в Большой»
20.00 Ночной полет
20.50 Т/ф «Соло для часов с боем»
22.50 Черные дыры. Белые пятна
23.35 Культурная революция
00.55 Х/ф «Прохиндиада, или Бег на месте»
02.20 А.Скрябин. Концерт для фортепиано с оркестром. Солист В.Крайнев. Дирижер М.Горенштейн
02.55 «Радуга с небес». Сергей Судейкин
03.35 Д/ф «Кафедральный собор в Роскильде»

Ариг Ус

07.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
07.35 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
08.00 «Проснись!»
08.30 «Такси». «Знаки зодиаки»
08.55 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
09.30 Необъяснимо, но факт «Знаки зодиаки». Погода
10.30 Т/с «Саша плюс Маша»
11.00 Т/с «Счастливы вместе»
12.00 М/с «Губка Боб Квадратные Штаны»
12.30 М/ф «Крутые бобры»
13.00 М/с «Приключения Джимми Нейрона»
13.30 «Победоносный голос верующего»
14.00 М/с «Тоталли Спайс»
14.30 «Такси»
15.00 Т/с «Саша плюс Маша»
15.30 «Любовь и тайны Сансет Бич»
16.35 Х/ф «Шанхайский полдень». «Знаки зодиаки»
18.30 «Восточный экспресс». Погода
18.45 «Наша Russia. Избранное». «Знаки зодиаки»
19.00 Т/с «Счастливы вместе»
19.30 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
20.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
20.40 «Будни»
21.00 Т/с «Счастливы вместе». «Знаки зодиаки»
22.00 «Дом-2. Город любви». «Знаки зодиаки»
23.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
23.40 Х/ф «Лохматый спецназ»

Тивиком

07.00 «Наш город»
07.35 «Дамские штучки»
08.05 «Секретные материалы»
09.05 Т/с «Друзья»
09.35 «Солдаты-14»
10.30 «Наш город»
11.00 Т/с «В час пик»
12.00 «Час суда»
13.00 «Наш город»
13.30 Новости «24»
14.00 «Званый ужин»
15.00 Х/ф «Мистификация»
17.00 Т/с «Секретные материалы»
18.00 Т/с «Эхо из прошлого»
19.00 Т/с «В час пик»
20.00 «Наш город»
20.25 «Радар-спорт»
21.00 Т/с «Эхо из прошлого»
22.00 «Солдаты-14»
23.00 «Секретные истории»: «Охота за царским золотом»
00.00 «Наш город»
00.30 Новости «24»
01.00 «Актуальное чтиво»
01.15 Х/ф «Секта»
03.00 «Наш город»

СТС - «БАЙКАЛ»

06.00 Т/с «Зена - королева воинов»
06.55 М/с «Смешарики»
07.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
07.30 Х/ф «Папины дочки»
08.00 Т/с «Ранетки»
09.00 Истории в деталях
09.30 Т/с «Кто в доме хозяин?»
10.00 «Галилео»
10.30 Т/с «Моя прекрасная няня»
11.30 Т/с «Одна ночь любви»
12.30 Т/с «Люба, дети и завод»
13.00 М/с «Смешарики»
13.30 М/с «Охотники за привидениями»
14.00 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
14.30 М/с «Приключения Джеки Чана»
15.00 М/с «Чокнутый»
15.30 М/с «Ким Пять-с-плюсом»
16.00 Т/с «Сабрина - маленькая ведьма»
16.30 «Галилео»
17.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
17.30 Т/с «Тайны Смолвиля»
18.30 Истории в деталях
19.00 Х/ф «Папины дочки»
20.00 Т/с «Ранетки»
21.00 Т/с «Кто в доме хозяин?»
21.30 Х/ф «Сайлент-Хилл»
23.50 «6 кадров»
00.00 Истории в деталях
00.30 «Кино в деталях»
01.30 Т/с «Талисман любви»
02.25 Т/с «Щит»
04.10 Т/с «Танцы со звездами»
05.00 Х/ф «Такой разный Фергус Макфайл»

ДТВ

09.00 Удачное утро
09.50 Музыка на ДТВ
09.55 Телемагазин
10.25 М/ф
11.30 «Самое смешное видео»
12.00 Т/с «Агентство «Алиби»
12.30 Судебные страсти
13.30 Х/ф «Зеленый фургон»
15.30 «Утомленные славой»
16.00 Х/ф «Крутой Уокер»
17.00 Судебные страсти
18.00 Т/с «Безмолвный свидетель»
18.30 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
19.30 Т/с «Диагноз: убийство»
20.30 Судебные страсти
21.30 Чудеса со всего света
22.30 «Каламбур»
23.00 «Самое смешное видео»
23.30 «Самое невероятное видео»
00.30 Т/с «Безмолвный свидетель»
01.00 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
02.00 «Голые и смешные-3»
02.30 Чудеса со всего света
03.30 «Карданный вал +»
03.55 «Голые и смешные-3»
04.25 «Камера смеха»
04.55 Ночной клуб
06.55 Т/с «Рыцарь дорог»

Пятница, 28

• ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 • ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

Первый канал

06.00 «Доброе утро»
10.00 Новости
10.05 «Малахов +»
11.20 «Модный приговор»
12.20 «Контрольная закупка»
13.00 Новости
13.20 Т/с «Убойная сила»
14.20 «Детективы»
15.00 Другие новости
15.30 «Понять. Простить»
16.00 Новости
16.20 «Западня для ледокола»
17.00 Т/с «Огонь любви»
18.00 «Федеральный судья»
19.00 Новости
19.20 «Пусть говорят»
20.10 Поле чудес
21.00 Т/с «Принцесса цирка»
22.00 «Время»
22.25 «Клуб веселых и находчивых». Высшая лига
00.40 Х/ф «Отрыв»
03.10 Х/ф «Степфордские жены»
04.40 Х/ф «Новичок»
06.00 «Выживание в стихийных бедствиях: Снежные бури»

«Россия»

06.00 «Доброе утро, Россия!»
06.35, 08.35 Вести-Бурятия (на бур. яз.)
07.35, 09.34 Вести-Бурятия
09.55 «Мусульмане»
10.05 «Мой серебряный шар. Татьяна Лаврова»
11.05 «Опера. Хроники убойного отдела»
12.00 Вести
12.25 Вести-Бурятия
12.45 «Опера. Хроники убойного отдела»
13.40 М/ф «Каникулы Бонифация»
14.00 Д/с «Древние египтяне»
15.00 Вести
15.20 Вести-Бурятия
15.40 М/ф «Ну, погоди!»
16.35 «Суд идет»
17.30 «Кулагин и партнеры»
18.00 Вести
18.30 Вести-Бурятия
18.50 Вести. Дежурная часть
19.05 Т/с «Женщина без прошлого»
20.00 Т/с «Родные люди»
21.00 Вести
21.30 Вести-Бурятия
21.50 «Спокойной ночи, малыши!»
22.00 «Юрмала». Фестиваль юмористических программ
23.50 Х/ф «Ситуация 202. Болезнь движения»
02.00 Х/ф «Империя волков»
04.25 Дорожный патруль

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроньюс»
11.00, 20.30, 00.30 Новости культуры
11.30 Х/ф «Васса Железнова»
13.35 Культурная революция
14.30 Д/ф «Четыре времени года»
15.25 Х/ф «Никудышная»
17.00 М/с «Медвежонок Паддингтон»
17.20 В музей - без поводка. Программа
17.30 Т/с «Приключения Мэддиганов»
17.55 Д/ф «Крузенштерн»
18.00 За семью печатями
18.35 Петербург: время и место. «Удивительное время». Ведущий Валерий Дегтярь
19.00 Разночтения. Хроники литературной жизни. Ведущий Николай Александров
19.30 А.Бородин. Симфония N2 «Богатырская». Исполняет Симфонический оркестр Мариинского театра. Дирижер В.Гергиев
20.00 Партитуры не горят. Авторская программа Артема Варгафтика
20.50 «Смехоностальгия»
21.20 Д/ф «От Аристотеля к Чехову за 72 часа»
22.00 Х/ф «Москва, любовь моя»
23.35 Линия жизни. Валентин Непомнящий
00.55 Х/ф «Золотой век»
02.30 П.Чайковский «Ромео и Джульетта»
02.55 «Сферы»
03.35 Д/ф «Исфахан. Зеркало рая»

Ариг Ус

07.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
07.35 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
08.00 «Проснись!»
08.30 «Такси». «Знаки зодиаки»
08.55 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
09.30 Необъяснимо, но факт. «Знаки зодиаки». Погода
10.30 Т/с «Саша плюс Маша»
11.00 Т/с «Счастливы вместе»
12.00 М/с «Губка Боб Квадратные Штаны»
12.30 М/ф «Крутые бобры»
13.00 М/с «Приключения Джимми Нейрона»
13.30 «Победоносный голос верующего»
14.00 М/с «Тоталли Спайс»
14.30 «Такси»
15.00 Т/с «Саша плюс Маша»
15.30 «Любовь и тайны Сансет Бич»
15.35 «Если завтра ремонт». «Знаки зодиаки»
16.45 Х/ф «Лохматый спецназ»
18.30 «Восточный экспресс». Погода
18.45 «Благовест»
19.05 «Комеди-клаб. Избранное»
19.30 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
20.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
20.40 «Утумата»
21.00 «Интуиция». «Знаки зодиаки»
22.00 «Дом-2. Город любви». «Знаки зодиаки»
23.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
23.40 Наша Russia
00.10 Смех без правил
01.10 Секс с А. Чеховой

№30(20573) Дүхэриг №11(569)

Тивиком

07.00 «Наш город»
07.30 «Радар-спорт»
08.10 «Секретные материалы»
09.00 Т/с «Друзья»
09.30 «Солдаты-14»
10.30 «Наш город»
11.00 Т/с «В час пик»
12.00 «Час суда»
13.00 «Наш город»
13.30 Новости «24»
14.00 «Званый ужин»
15.00 Х/ф «Секта»
17.00 Т/с «Секретные материалы»
18.00 Т/с «Эхо из прошлого»
19.00 Т/с «В час пик»
20.00 «Наш город»
20.30 «Сам себе хозяин»
21.00 Х/ф «Терминатор: «Битва за будущее»
23.50 Х/ф «Красная жара»
01.50 «Сеанс для взрослых»

СТС - «БАЙКАЛ»

06.00 Т/с «Зена - королева воинов»
06.55 М/с «Смешарики»
07.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
07.30 Х/ф «Папины дочки»
08.00 Т/с «Ранетки»
09.00 Истории в деталях
09.30 Т/с «Кто в доме хозяин?»
10.00 «Галилео»
10.30 Т/с «Моя прекрасная няня»
11.30 Т/с «Одна ночь любви»
12.30 Т/с «Люба, дети и завод»
13.00 М/с «Смешарики»
13.30 М/с «Охотники за привидениями»
14.00 М/с «Приключения Вуди и его друзей»
14.30 М/с «Приключения Джеки Чана»
15.00 М/с «Чокнутый»
15.30 М/с «Ким Пять-с-плюсом»
16.00 Т/с «Сабрина - маленькая ведьма»
16.30 «Галилео»
17.00 Т/с «Моя прекрасная няня»
17.30 Т/с «Тайны Смолвиля»
18.30 Истории в деталях
19.00 Х/ф «Папины дочки»
20.00 «Цвет нации»
21.30 Х/ф «История рыцаря»
00.00 Истории в деталях
00.50 Х/ф «Пульс»
02.30 Т/с «Талисман любви»
03.20 Т/с «Щит»
04.55 Х/ф «Такой разный Фергус Макфайл»

ДТВ

09.00 Удачное утро
09.50 Музыка на ДТВ
09.55 Телемагазин
10.25 М/ф
11.30 «Самое смешное видео»
12.00 Авантюрное шоу «Жулики»
12.30 Судебные страсти
13.30 Х/ф «Аферисты»
15.30 «Утомленные славой»
16.00 Х/ф «Крутой Уокер»
17.00 Судебные страсти
18.00 Т/с «Безмолвный свидетель»
18.30 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
19.30 Т/с «Диагноз: убийство»
20.30 Судебные страсти
21.30 Чудеса со всего света
22.30 «Каламбур»
23.00 «Самое смешное видео»
23.30 «Самое невероятное видео»
00.30 Т/с «Безмолвный свидетель»
01.00 Т/с «Морская полиция: спецотдел»
02.00 «Голые и смешные. Горячая дюжина»
03.00 Территория призраков
04.00 Х/ф «Лас-Вегас»
04.55 Ночной клуб
05.55 Х/ф «Запретные тайны»

• ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 • ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

Суббота, 29

Первый канал

07.00 Новости
07.10 Х/ф «Случай в квадрате 36-80»
08.30 Играй, гармонь любимая!
09.10 «Лило и Стич». «Дональд Дак представляет»
10.00 Слово пастыря
10.10 Здоровье
11.00 Новости
11.10 «Смак»
11.50 «Людмила Целиковская. Одиночество в любви»
13.00 Новости
13.10 «Экипаж» Александра Митты»
14.00 Х/ф «Экипаж»
16.40 Волшебный мир Дисней. «101 далматинец»
18.10 «Кто хочет стать миллионером?»
19.00 Времена
20.00 «25 красавиц шоу-бизнеса»
21.00 «В мире людей»
22.00 «Время»
22.20 «Цирк»
00.40 Х/ф «Легенды осени»
03.00 Х/ф «Изюминка»
05.00 Х/ф «Лунатики»
06.30 «Зверинец»

«Россия»

07.00 «Доброе утро, Россия!»
08.30 «Здоровье»
09.00 Вести
09.10 Вести-Бурятия
09.20 «Военная программа»
09.45 «Утренняя почта»
10.25 «Субботник»
11.05 «Вокруг света»
12.00 Вести
12.10 Вести-Бурятия
12.20 «Гражданская экспертиза»
12.35 Дорога. Водитель. Пешеход
12.45 Визит к нотариусу
12.55 «От инновационных проектов к новой модели образования» (СОСШ-1)
13.05 Спорт-центр
13.20 Планета православия. «Япония. Гонконг. Дар Святителя Николая»
14.15 «Сенат»
15.00 Вести
15.20 Вести-Бурятия
15.30 Х/ф «Испытательный срок»
17.10 «Ты - то, что ты ешь»
18.00 «50 блондинок. Интеллектуальное шоу»
19.05 «Субботний вечер»
21.00 Вести
21.20 Х/ф «Точка возврата»
23.50 Х/ф «Ветка сирени»
01.45 Х/ф «Смертельная вода»

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроньюс»
11.10 Библейский сюжет
11.40 Х/ф «Когда разводят мосты»
13.20 «Кто в доме хозяин»
13.50 Х/ф «Подарок Черного колдуна»
14.50 М/ф «Иван и Митрофан во дворце». «Иван и Митрофан в музее». «Азбука безопасности»
15.25 Путешествия натуралиста. Ведущая Марина Голуб
15.50 100 лет со дня рождения Леонида Варпаховского. «На полпути к вершине...»
16.30 Т/ф «Продавец дождя»
19.00 Д/ф «Висбю. Расцвет и упадок ганзейского города»
19.20 В Вашем доме. Эдуард Артемьев
20.00 Магия кино
20.45 Д/с «Окно в Лувр»
21.40 Х/ф «Любимая женщина механика Гаврилова»
23.00 Новости культуры
23.25 Лучано Паваротти. Концерт в Миланском зале «Палатруссарди»
00.35 Х/ф «Тайны Салли Локхарт. Тень «Полярной звезды»
02.10 Д/ф «Висбю. Расцвет и упадок ганзейского города»
02.25 М/ф «Фаэтон - сын солнца». «Перфил и Фома»
02.55 Д/с «Окно в Лувр»
03.50 Внимание! 00:50 переход на летнее время

Ариг Ус

07.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
07.40 Наши песни
08.00 «Измени свой мир». Погода. «Знаки зодиаки»
08.30 М/с «Губка Боб Квадратные Штаны»
09.30 «Жизнь, полная радости»
10.00 «Восточный экспресс». Погода. «Новостя»
10.30 «Инструкция по применению». «Знаки зодиаки»
11.00 «Школа ремонта»
12.00 Д/ф «Девочки самоубийцы»
13.00 «Битва экстрасенсов». «Знаки зодиаки»
14.00 «Клуб бывших жен»
15.00 Cosmopoliten: Видеоверсия
16.00 Х/ф «Призрак и тьма». «Знаки зодиаки»
18.10 «Т/с «Саша плюс Маша»
19.00 Танцы без правил
20.00 «Мунгэн сэргэ». Погода
20.30 «Улан-Удэ: инструкция по применению». «Знаки зодиаки»
21.00 «На ночь глядя»
22.00 «Дом-2. Город любви». Погода
23.00 Комеди-клаб. «Знаки зодиаки»
00.00 Наша Russia
00.30 Убойная сила
01.30 Секс с А.Чеховой

Тивиком

07.00 «Музканал»
07.40 М/с «Крокодилы спешат на помощь»
08.15 «Сам себе хозяин»
08.35 «Наш город»
09.05 «Дамские штучки»
10.30 «Школьное ТВ»
10.00 Х/ф «Красная жара»
12.00 «Я - путешественник»
12.30 «Очевидец»: самое смешное
13.30 «Наш город»
14.00 «Военная тайна»
15.10 «Секретные истории»: «Женский батальон смерти»
16.10 Т/с «Терминатор: «Битва за будущее»
19.00 «Дальние родственники»
19.15 «Объектив»
20.00 «Неделя» с М. Максимовской
21.00 «Ответ ребром-2». Михаил Задорнов
22.20 «С.С.С.Р.»
23.20 Х/ф «13 район»
01.00 «Сеанс для взрослых»

СТС - «БАЙКАЛ»

06.00 Х/ф «Таинственный остров»
07.55 М/с «Флиппер и Лопака»
08.20 М/с «Смешарики»
08.30 М/с «Пукка»
09.00 «Жизнь прекрасна»
11.00 Х/ф «История рыцаря»
13.30 М/с «Утиные истории»
14.00 М/с «Русалочка»
15.00 М/с «Аладдин»
16.00 «6 кадров»
16.30 Х/ф «Шаг за шагом»
17.00 «Самая умная сова»
19.00 Т/с «Герои»
21.00 Х/ф «Трудный ребенок-2»
22.45 «Очень русское ТВ»
23.45 Х/ф «Королева»
03.00 Х/ф «Мутация»
04.40 Музыка на СТС

ДТВ

09.00 Удачное утро
09.50 Музыка на ДТВ
10.00 «Звериные шуточки»
11.00 Тысяча мелочей
11.20 Медицинское обозрение
11.30 М/ф
13.30 Т/с «Агентство «Алиби»
14.30 Х/ф «Воин зимы»
16.30 «Самое захватывающее видео»
17.30 Х/ф «Человек из прошлого»
19.30 Х/ф «Шпионы и предатели»
20.30 «Жулики»
21.00 «Самое смешное видео»
22.00 Территория призраков
23.00 Чудеса со всего света
00.00 «Самое захватывающее видео»
01.00 Т/с «C.S.I. Место преступления Лас-Вегас»
02.00 Х/ф «Отряд «Антитеррор»
03.00 Территория призраков
04.00 Х/ф «Лас-Вегас»
04.55 Т/с «Вспомнить все»
05.50 Ночной клуб

Воскресенье, 30

• ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 • ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

Первый канал

08.00 Новости
08.10 Х/ф «Ты у меня одна»
09.50 «Ким 5+»
10.10 «Умницы и умники»
11.00 Новости
11.10 «Непутевые заметки»
11.30 Пока все дома
12.20 «Фазенда»
13.00 Новости
13.10 «Легенда «Маленькой Веры»
14.10 Х/ф «Маленькая Вера»
16.50 Х/ф «Случай в квадрате 36-80»
18.10 Д/ф
19.00 Т/с «Охота на Изюбря»
20.50 «Две звезды»
22.00 Воскресное «Время»
22.50 «Две звезды». Продолжение
00.10 Футбол. III тур. ЦСКА - «Сатурн»
02.10 Х/ф «Двойной форсаж»
04.10 Х/ф «Иностранец»

«Россия»

06.50 Х/ф «Гори, гори, моя звезда»
08.30 «Сельский час»
09.00 Вести
09.10 Вести-Бурятия
09.20 «Диалоги о животных»
09.55 «Вся Россия»
10.10 «Комната смеха»
11.05 «Сам себе режиссер»
12.00 Вести
12.10 Вести-Бурятия
12.50 «Городок». Дайджест
13.20 «Сто к одному»
14.15 «Парламентский час»
15.00 Вести
15.20 Вести-Бурятия
15.30 «Фитиль 171»
16.15 Вести. Дежурная часть
17.00 «Аншлаг и Компания»
18.55 «Танцы со Звездами»
21.00 Вести недели
22.05 «Специальный корреспондент»
22.30 Х/ф «Караси»
00.35 «Сто причин для смеха». Семен Альтов
01.05 Х/ф «Заложник»
03.10 Х/ф «Охотник»

КУЛЬТУРА

07.30 «Евроньюс»
11.10 «Обыкновенный концерт с Эдуардом Эфировым»
11.40 Х/ф «Последний дюйм»
13.10 Легенды мирового кино. Луи де Фюнес
13.40 «Музыкальный киоск»
14.00 М/ф «Легенда «Титаника»
15.25 Д/ф «Остров Лорд-Хау: сохранившийся рай»
16.20 «Что делать?»
17.05 «Цирк XXI века»
17.45 Балет «Собор Парижской Богоматери»
19.30 «Человек на все времена.» Михаил Ульянов
20.10 «Частная жизнь»
21.50 Вокруг смеха. Нон-стоп. Ведущий А.Арканов
22.30 «Вечер воспоминаний об Олеге Шейнцисе в театральном центре «На Страстном»
23.30 Д/ф «Магическая сила шаолиньских монахов. Лотос и меч»
00.30 Д/ф «Две Екатерины»
02.25 «Широкий формат» с Ириной Лесовой
02.55 Д/ф «Остров Лорд-Хау: сохранившийся рай»

Ариг Ус

07.00 М/ф «Крутые бобры»
08.00 «Благая весть»
08.30 М/с «Губка Боб Квадратные Штаны». «Знаки зодиаки»
09.00 «Улан-Удэ: инструкция по применению»
09.30 «Наши песни». Погода
09.55 «Если завтра ремонт»
10.00 «С утра пораньше»
11.00 «Школа ремонта». Погода
12.00 Звезды меняют профессию. «Знаки зодиаки»
13.00 «Мунгэн сэргэ»
13.25 «Утумата»
13.45 Т/с «Саша плюс Маша»
14.50 Х/ф «Призрак и тьма»
16.55 Х/ф «Видок». «Знаки зодиаки»
19.00 «Танцы без правил». Погода
20.00 «Cifra»
20.20 Инструкция по применению
20.50 «Если завтра ремонт». «Знаки зодиаки». Погода
21.00 «Битва экстрасенсов». Погода
22.00 «Дом-2. Город любви». «Знаки зодиаки»
23.00 «Комеди-клаб». «Знаки зодиаки»
00.00 «Женская лига»
00.30 Смех без правил
01.30 Секс с А.Чеховой

Тивиком

07.00 Музканал
07.30 М/с «Крокодилы спешат на помощь»
08.30 «Школьное ТВ»
09.00 «Супербокс на РенТВ»
10.00 «Дальние родственники»
10.20 «Кулинарные штучки»
10.35 Х/ф «Взрывная парочка»
12.30 «Неформат»
13.15 «Объектив»
14.00 «Неделя»
15.00 «Репортерские истории»
15.30 «Частные истории»
16.30 «С.С.С.Р.»
17.10 Х/ф «13 район»
19.00 Х/ф «Космическая угроза»
21.00 Т/с «Сверхъестественное»
23.00 «Фантастические истории»: «Игра со смертью»
00.00 «Наши рекорды»
01.00 «Мировой бокс: «Восходящие звезды России»
02.00 «Сеанс для взрослых»

СТС - «БАЙКАЛ»

06.00 Х/ф «Дети капитана гранта»
07.45 М/ф «По лунной дороге»
07.55 М/с «Флиппер и Лопака»
08.20 М/с «Смешарики»
08.30 М/с «Пукка»
09.00 М/с «Том и Джерри»
09.15 «Самый умный»
11.00 «Галилео»
12.00 «Снимите это немедленно»
13.00 М/с «Чип и Дейл спешат на помощь»
14.00 М/с «Скуби Ду»
15.00 М/с «Геркулес»
16.00 Х/ф «Шаг за шагом»
16.30 «6 кадров»
17.00 «Детские шалости»
18.00 «Задорный день»
21.00 Х/ф «Ночной базар»
23.20 «6 кадров»
23.30 «Хорошие шутки»
01.30 Х/ф «Настоящий гений»
03.30 Х/ф «2001 маньяк»
05.00 Музыка на СТС

ДТВ

09.00 Удачное утро
09.50 Музыка на ДТВ
10.00 «Звериные шуточки»
11.00 Тысяча мелочей
11.20 Медицинское обозрение
11.30 М/ф
13.30 Т/с «Агентство «Алиби»
14.30 Х/ф «Охотники за костями»
16.30 «Самое захватывающее видео»
17.30 Х/ф «Мытищинский маньяк»
19.30 Х/ф «Шпионы и предатели»
20.30 «Смешная реклама»
21.00 «Самое смешное видео»
22.00 Территория призраков
23.00 Чудеса со всего света
00.00 «Самое захватывающее видео»
01.00 Т/с «C.S.I. Место преступления Лас-Вегас»
02.00 Х/ф «Отряд «Антитеррор»
03.00 Бокс. Бой за звание чемпиона мира по версии IBF в среднем весе. Артур Абрахам - Элвин Айала
04.15 Х/ф «Лас-Вегас»
05.05 Т/с «Вспомнить все»
06.00 Ночной клуб

15
Үнэн дэлхэй
Буряад үнэн
20.03.2008
№11(569)
Дүхэриг
№30(21573)

Япон онтохонууд

1. УТЫН УТА НЭРЭ

Эртын эртэ сагта hэн гэлсэдэг. Хада уулын бооридо гэрээр дүүрэн олон үхибүүдтэй нэгэ айл ажahуугаа. Бэринь нарайлха сагайнгаа дүтэлхэдэ хэлэбэ: «Хэрбээ хүбүүн үри түрөө hаамни, тэрээндэмни утын ута, тусгаар hонин, бэшэ үхибүүдhээ ондоохон нэрэ hанаад үгыт». Гэр бүлынхид оролдолго гаргажа, иимэ нэрэ hанаба ха: Тёгитё-Тёгитё-Тёгинобэ-тто Суттонтон-Оярикябу-Одзида-Дзунбукунгури-Масагаро.

Хүбүүн таба наhа хүсэжэ, гүйдэг, дэбхэрдэг, газаагуур харайдаг болобо. Нэгэтэ ойлгомторгүй ябаhаар, худаг руу унашаба. Хамта наадажа ябаhан үхибүүд айгаад hүхирэлдэбэ: - Ай, худаг руу унашаба! Туhалыт! Абарыт! Эхэнь эдэ үгэнүүдые дуулаад асууба ха: «Юун болооб? Хэдэн худагта унааб? Минии хүбүүн бэшэ аал? Харюу үгэбэт: - ...Тэрэ унашоо! - Ах, ямар мууб, айхаар, айхаар! Иигэжэ хэлээд, эхэнь хүршындөө ошожо, гэшхүүр эрихээ hанаhан аад, айhандаа хэлэбэ: ....худаг руу...гэшхүүр үгыт! Хүршэ эхэнэр юушье ойлгожо ядаад, hураба: - Юун болооб? Юун ушарбаб? Эхэнь мэдээ орожо, үнөөхи үгэнүүдээ дабтаба ха. Нүгөөдэнь ойлгоод: - Асарбаб, асарбаб, - гээд иимэ [illegible]нжагар үгэнүүдые - нэрые гурба да[illegible]дабтаhаар асархадань, хожом бо[illegible]шоhон байгаа ха юм даа: хүбүүниинь шэнгэhэн байба.

hураха hургаал энэ ябаган үгын иимэ: үхибүүдтэ иимэ утын ута нэрэ үгэлтэгүй.

2. ТОЛГОЙЕНЬ hЭЛГЭЕ!

Үни холын сагта элдэб янзын түүхэ, домог хэлэдэг хүн байгаа гэнэ. Тиимэhээ тэрэниие ходол юумэ хөөрүүлхыень гуйдаг байгаа. Ярижал ярижа ябахадань, хашартай болоошье hаань, хүн зоной гуйлта дүүргэхэ хэрэгтэй. Нэгэтэ иимэ домог хэлэбэ:

- Дээдэ үедэ ноён, манай Нагато[1] нютагай дарга Эдо хото тэрэ сагай санкинкотай[2] гэдэг ёно заншалаар ошобо.

Эдо[3] хото хүрэтэр холын холо харгы замда хада уулаар дамжаха байгаа. Тэргэдэ hуунхай. Дахуулшад үргөөд, тэлээд ябана ха. Нэгэтэ огторгойгоор ниидэжэ ябаhан элеэ тэргэдэ hуугаад ябаhан ноёной тэргын хушалта дээрэ нэгэ хоргооно унагааба. Ахалагша самурай захирба гэнэ: - Тэргээ hэлгэе! Тиигээд түргөөр ондоо тэргэ асархадань, ноён тэрээндэ hууба ха. Саашалжал ябанад. Гэнтэ абяан дуулдаба: - Толгойгоо доошонь! Доошоо унаха! hалхин үлеэжэ, тэргын хушэгэ нээгдэшэбэ. Энэ үедэ харсага бии боложо, дахинаа нэгэ хоргооно ноёной хубсаhанда унагааба. Ахалагша самурай тушаал - приказ үгэбэ: - Ноёной хубсаhа hэлгэе! Тиигээд ноёй hайхан, үзэсхэлэнтэ хубсаhа асар[illegible]ань, тэрээниие үмдэжэ, харгыгаа үргэлжэлүүлбэ. Ябанал, ябанал! Харгы зам заха хизааргүй. Ноён залхуураад, хаана ябаhанаа хараха гээд, хушэгэеэ үргөөд хараха үедэнь элеэ дахин хоргооно унагаажа, бузарлажа, тэрэнь ноёной толгой дээрэнь сэхэ упашаба. Дахуулшад-самурайнууд хуугайлха юм: - Толгойень hэлгэе! Тиигээд хоёр самурайнууд сменнэ толгой асаржа, нэгэ самурайнь ноёной толгой абажа, нүгөөдэнь сменнэ толгой үмэдхэбэ.

Зай, иимэ нэгэ hошин ушар болоhон гэлсэдэг.

—

Үгэнүүдэй удхын комментари:

[1] **Нагато** - мүнөө сагта Наран Уласай баруун хойто зүгэй Ямагути префектурын газар.

[2] **Санкин-котай** - XVII - 1866 онуудай үедэ Токугава гэдэгэй Наран Уласай дарга байхада, Ордон резеденци гээшэ Эдо хотодо байгаа. Ноёд жэлэй нэгэ бэлэг сэлэг баридаг, найр наадан болодог hэн ха.

[3] **Эдо** - Токио хотын хуушанай нэрэ.

3. АНГУУШАН БА ТЭРЭНЭЙ hАМГАН

Эртэ урда сагта нэгэ ангуушан hамгантаяа энхэ амгалан ажahуугаа. Үбгэниинь ябаhаар хажуу тээшээ хаража, нэгэ hамганда ябадаг, аргагүй дуратай тэрээндэ болошобо. Тиигээд үдэшэ бүри ошодог болоо. Үүрэй сайха үеэр гэртээ ерэдэг hэн ха. hамганиинь үбгэнөө гэртээ хүлеэжэл байха. Угаабариин таз соо халуун уhа бэлэдхээд hууха. hүни хүйтэн. Наранайшье гэрэлдэ уhан тиимэ халуун болохогүй. Аятайханаар бүхы юумэеэ бэлэдхээд хүлеэжэл, хүлеэжэл hуугаа hэн бэзэ. Нэгэтэ үбгэниинь гайхаад, hанаха юм: «Мүнөө hүни хаанашье ошохогүйб. hамгамни яагаад гал үгы аад, уhаяа бусалгана гээшэб? Хараха, үзэхэмни», - гээд, үдэшэ үбгэниинь агнуурида хада уула гараhан тэмдэг hамгандаа үгөөд, хоргодоод байгаа. Гэртээ эрьежэ ерээд, нүхөөр харахадань, hамганиинь таз соо уhа хээд, тэрэнээ өөрынгөө сээжэдэ табяад, дуулажа эхилбэ:

— ***Сээжэ соохи зүрхэмни***
Халуун галаар дүрэнэ.
Хэншье ойлгохо, хэншье харахагүй,
Хэрбээ утаанай гараха, үгыень,
Үндэр Мацуяма-хада!
Харгын утань долоон ри[1],
Хэн нэгэн гэнтэ төөрибэшье,
Тэрэ холо хэн ошохоб?

Энэ дууень түрүүшынхиеэ дуулаад, үбгэниинь удхыень ойлгобо: «Ямар ехээр hамгамни зобоноб даа».

hамганайнгаа урда гэи хэhэнээ мэдэрбэ. hүни бүри дурлаhан эхэнэртээ Мацуяма хадын ойрохон ажahуудагта ошодог байhанаа hанана. Тэндэ ошоходо холо, аяар долоон ри. hөөргөө гэртээ бусатарнь, үдэр болошодог байгаа ха юм даа. hамгамни намайгаа хүлеэжэ, зүрхэниинь халуу бусалжа, таз соохи уhаниинь сээжын халуунда бусалдаг байгаа болоно. Ехэл муугаар ябадагаа гэмшэжэ, гэртээ орожо хэлэбэ: - Дуулыш даа, мүнөө hүни хада ошоо үгыб. Яажа, ямар аргаар уhаяа бусалгадаг байhыешни нюусаар харабаб. Зүрхэнэйнгөө халуун дураар бусалгадаг байгаа ха юмши. Хүлисыш даа. Бэшэ тэрэ эхэнэртэ ябахаяа болихоб, - гэжэ хэлээд, доро дохин хүлисэл гуйhан ха.

Тэрэ сагhаа үнэн сэхэ, үбгэниинь hайн хүн боложо, үбгэн hамган хоёр үни удаан саг соо амгалан ажahууhан юм гэлсэдэг.

—

Үгын удхын комментари:

[1] ри - Наран уласай утын хэмжүүр (3,93км).

4. ГОРШООГ САГААН ХРИЗАНТЕМ

Үни холын сагта нэгэ ноён ажahуугаа. Абаамал hамгантай аад, тэрээн тухайгаа мартажархёод, залуу hамга абаба. Үдэршье, hүнишье энэ эхэнэртэй сагаа үнгэргэдэг hэн ха. Орхигдоhон hамганиинь уйдаа, уйлаа hэн бэзэ. Цитра[1] дээрэ наадажа, бэеэ hамааруулдаг байгаа. Нэгэтэ ноёной орхигдоhон hамганда залуу hамганhаа элшэн ерээд, «Саг зуура цитра эрюулбэ», - гэбэ. Үгэшье хэлэнгүйгөөр наададаг дуратай цитра үгэбэ. Цитра үгы болоходоо, юрын лэ семисэн дээрэ наададаг болобо. Аргагүй бэрхээр наададаг hэн ха. Энээниие ноёной залуу эхэнэр мэдээд, тон ехээр атаархажа, тэрэниие асархыень элшэнээ ябуулба. Орхигдоhон hамган энэ семисэн мүн лэ үгэбэ. Тиигээд баярлаха юумэниинь гэхэдэ: горшоогтой хризантем үлэбэ. Түрүүшын саhанhаа сагаан, аргагүй hайхан үнгэтэй hэн ха. Орхигдоhон hамган энээгээрээ өөрыгөө hамааруулдаг байhан ха.

Уданшьегүй үнөөхи атаархадаг эхэнэр элшэниие дахинаа эльгээжэ, горшоогтой хризантем асархыень эльгээбэ. Орхигдоhон hамган горшоогтой хризантем ба иимэ шүлэг-бэшэгтэй ябуулба:

- Би өөрынгөө цитра үгөөб,
Би семисэн үгөөб.
Дуратай юумэнүүдээ үгөөб.
Иигээд хайрлаха,
Гамнаха аалби -
Та, сагаан хризантемүүд?!

Энэ бэшэг абаад, тэрэ залуу эхэнэр өөрыгөө ямар муухай аашатай байhанаа мэдэржэ, аргагүй эшхэбтэр болобо.

Тиигээд ноёной гэрhээ гаража, хайшаашьеб даа, орогүй ошоhон гэлсэдэг. Ноён гэдэргээ, абаамал hамгандаа бусаhан юм ха. Гэртээ - ордондоо ошожо, абаамал hамгантаяа саашадаа амгалан ажahуугаа гэлсэдэг байха.

—

Үгэнүүдэй удхын комментари:

[1] **Цитра** - хүгжэмэй инструмент

[2] **Семисэн** - трёхструнный музыкальный инструмент Японии

[3] **Хризантем** - гоё hайхан сэсэг.

5. УХААТАЙ hАМГАН

Эртын эртэ сагта сай наймаалдаг нэгэ хүн байгаа. Яба ябаhаар нэгэ гэрэй хажуугаар гарахадань, үбгэн түмэгээ томо шулуун дээрэ табяад, хахалжа байба. Энэ үбгэжөөл үни сагта, үшөө залуу наhандаа самурай ябаhан байгаа. Үни сагта буу зэбсэг hайн мэдэдэг хүн аад, мүнөө болоходо иимэ болошоhон ябаа ха юм. Наймаашан дүтэлөөд хэлэбэ: «Сусала түлеэгээ юундэ шулуун дээрэ табяад хахалнаш? hүхэшни түгдэржэ болохо, шэнэхэн hүхэ ха юм». Тэрэнь харюусаба: - «Түгдэрхэгүй, ойлгожо хахалнаб. Бидэ хоёр боосолдоё: хэрбээ hүхын түгдэрөөгүй hаань, ши намда бүхы сайгаа үгэхэш. Түгдэрөө hаань, шиниии бүхы товар хэлэhэн сэнгээршни абахаб». Наймаашан зүбшэбэ. «Хахалыш, харахамни», - гэбэ самурай. Нэгэшье түгдэрхэй гарабагүй. Тэрэ наймаашан бүхы юумэеэ үбгэжөөл-самурайда үгөөд, уйлаhаар орлиhоор гэртээ бусажа, hамгандаа хэлэхэ юм: «Үглөө ошожо, бүхы сайгаа hөөргэнь абахаб».

Үглөөдэр боложо, үбгэн самурайда хэлэбэ: «Үсэгэлдэр үбгэмни сайгаа боосолдоод алдаба. Дахинаа боосолдоё». Хэрбээ таагаа hаатнай, сайгаа, үшөө энээниие үгэхэб. Диилдээ hаа, үсэгэлдэрэй, үшөө мүнөөдэрэй бүхы товар тон hайн сэнгээр абахат». Үбгэн-самурай бодоно: - «Одоол үбэштэй, тэнэг эхэнэр хаш даа. Танай хэлэhээр болог лэ даа». Тиигээд түлеэгээ шулуун дээрэ табяад хахалжа эхилбэ. Энэ эхэнэр урдань hуугаад байха юм. Үбгэн-самурайн харахадань, сэбэр сэмсэгэр, залуу, hөөл лэ эхэнэр байба. Эхэнэр аалиханаар сээжэ талынгаа кимоно нээжэ эхилээд hууна. Саашань үргэн уужам hалхин болгожорхибо. Үбгэн-самурай энээниие хара хараhаар түлеэгээ сабшахадаа, модоёо ононгүйгөөр, шулуу сэхэ сабшаха юм. hүхэнь түгдэрөө hэн бэзэ. Боосоогоо алдажа, үнэ сэнтэйгээр бүхы товар, үшөө үсэгэлдэрэйхитэйнь абаа ха.

Иимэ үльгэр-домог мүндэлhэн гэлсэдэг.

6. ТҮРҮҮШЫН САhАН

Урда сагта Андзу[1]-да саhаншье, үбэлэй хүйтэниисшье мэдэхэгүй байhан. Түхэреэн жэл соо тэндэ дулаан байгаа. Нэгэтэ хойноhоо зайгуул хубараг ерэбэ. Нэгэ гартаа үргэн шүхэртэй ябаа. Ехээр эсээд, амарха, хоол барихаяа сай уулгын гэртэ оробо. Тэндэнь дүүрэн хүн байгаа. Үни удаан таряашад-хүдөөгэйхид сугларжа, зүбшэжэ, хөөрэлдэнэ. Ехэл бултадаа мэгдэнхэйнүүд хэбэртэй. Гайхаад хубараг асууба: - «Юун болооб? Магад туhалжа болохоб». Тэдэнэр хэлэбэ: «Саарhа абаабди. Үглөөдэр иишэ энэ нютагай эзэн хаража, шалгахаяа ерэхэнь. Энэ саарhан-приказ соо бэшэгдэнхэй: сэбэрлэхэ, арилгаха. Тоohон байхагүй: харгыдашье, дэрээбэндэшье. Муухай нобшо харагдахагүй. Энэ ноёной ондоо нютагаар ябахадань, муухайень оложо, зарим нэгыень hэлмээр үхэтэр сабшаа, нүгөөдыень түрмэдэ хаагаа, хэн нэгэн хоёр дахин ехээр яла түлэбэ», - гэлсэнэ. Тиигээд бидэ бархираан, шууяанда орожо байнабди. Яаха хээхэеэ ойлгожо ядажа, зүбшэжэ байнабди.

Зайгуул хубараг бодожо үзөөд хэлэбэ: - hанаа үнөөн бү бологты. Нэгэ арга оложо, туhалжа үзэхэб. Нэн түрүүн үглөөдэр хүйтэн болохо ёнотой. Дарга дааража, тэргэhээ бултайха үгы. Хэрбээ хараа hаань, саhатай байха. Саhан юун гээшэб? Аргагүй хүйтэн, сагаан hайхан үнгэтэй юм. Тала дайда, мододой, харгы замай саhаар хушагдахадань, муухай нобшо ноохой харагдахагүй. Зэмэлхэ ушар болохогүй. hанаагаа зобохо хэрэггүй, - гэбэ.

Хүн зон hайн үгэ дуулажа, амархаяа гэртээ ошобод. Саhан тухай гайхаа, hонирхоо ёнотой. Үглөөдэр дэрээбэн эртэ hэрибэ, бодобо. Айхабтар хүйтэн болошонхой байба. Хүйтэн гээшэ иимэ ха юм гээд ойлгобо. Хүл, гараа дааараба. Газаа гарахадань, орон дэлхэй ондоо болошоhон байба. Саhан гээшэ энэ юм гү гээд бодохо юм. Тойроод байгаа тала дайда, гэр байра, харгы зам, модо шулуун бултадаа саб сагаан болошоhон. Огторгойhоо сагаан абаахай саhан ороно. Хүн зон шууяна, гүйлдэнэ, саhа барижа үзэнэ.

«Ноён дарга мүнөөдэр ерэнэ» гэhэн мэдээн дуулдаба. Старостын гэртэ хоноhон зайгуул хубарагта баяр хүргэхэ гэхэдэ, тэрэнь унтаридаашье үгы, үгы болошоhон байна. Мүр сараа байба үгы.

Иигэжэ анха түрүүн түрүүшын саhа Андзу нютаг орондо үзэгдэбэ. Тэрэ сагhаа эхилжэ, саhанай ороходо баярладаг, тон дуратайгаар хүлеэдэг болоо hэн ха. Энэ нютаг орондо иимэ оньhон үгэ бии болоhон тухай домог ябадаг:

- Ехэ саhан - ехэ ургаса.

—

Үгын удхын комментари:

[1] **Андзу** - нютаг ороной тусхайта нэрэ

7. ХООЛ ЭДИДЭГГҮЙ hАМГАН

Нэгэ нютагта hамгагүй наhатайшаг эрэ ажahуугаа. Удаан hамгагүй ябахадань, нүхэдынь хэлэдэг hэн ха: - hамга абахаар болоолши. Гэртэй, эхэнэртэй байхаяа яанаш. Теэд эрэ харюусадаг hэн: - Яарана үгыб. Хоол эдидэггүй hамга оложо үгыт. Гэрлэхэеэ зүбшөөхэб.

Нэгэтэ нэгэ үдэшэ сэбэрхэн басаган ерээд, хонуулхыень гуйба: - Харгыда ябаhаар байтарни hүни болошобо. Саашаа ябаха харгы холо. Эсэшооб. Үглөөгүүр болотор гэртээ хонуулыш. Эрэ харюусаба: - Болохо. Хоныш. Зүгөөр хоол намда үгыл, - гэбэ. Басаган: - Энэ бараг даа. Би амандаа юушье хэдэггүй, хоол эдидэггүйб, - гэнэ. Харин хонохыемни зүбшөөгыш, - гэнэб.

Теэд үглөөгүүр басаган ошобогүй. Гэртэнь энэ тэрэ юу-хээ хэнэ хэбэртэй. Тиигээд тэрэ эрэ басага hайхашаажа, ганса бэе ябаhан хадаа hамга абаба. hамган болоhон басаган ехэл оролдодог, hайнаар хоол бэлдэдэг, юушье эдидэггүй байба. Хоол эдингүй хооhоор яажа байха юм. Багаханааршье hаа эдииш, - гэдэг эрэ hэн ха. hамган харюусадаг байгаа: - Эдеэнэй үнэр хоол боложо үгэдэг. Тиигээд сададагби.

Үбгэниинь гайхадаг, бододог байба: бүхы дэлхэй дээрэ иимэ тусгаар hамган байхагүй, - гээд хүн зондо hайрхадаг байгаа ха. Теэд хэншье энээндэ этигэдэггүй байhан. Тон дүтын нүхэр хүбүүн хэлээ hэн: - Эй, ши юушье обёорно үгы гүш? Шинии hамган хүн бэшэл. Ойлгожо байгаарай! Үбгэниинь хэлэнэ: - Үнэншэнэ үгыб. Нүхэрынь: - Гансал ши энэ дэрээбэн соо юушье мэдэнэ үгыш. Бүхы зон энээн тухай хэлсэдэг. Дэлхэй дээрэ хоол эдидэггүй хүн байха аал. Эдэ үгэнүүдые элирүүлхэ тухай бодожо, хайшааб даа ошоhон болоод, чердак дээрээ гараад, hамгаяа адаглыш, - гэбэ.

Нэгэтэ үбгэниинь хэлэбэ: - Би хото ошохомни. Мүнөө hүни бусаха үгыб. Намайе бү хүлеэгээрэй.

Тиигээд гэрhээ холошог ошоод, hүүлдэнь харанхы болоходо, аалихан гэртээ бусаад, чердагта гаража, тэндээ хоргодобо. Гэртээ гансаараа үлэhэн hамган барайгар угаагаад, ехэ гал түлеэд, барайгараа шанаба. Тиигээд гушан гурбан томо нигирэмиси[1] бэлдээд, кухни соohоо хэдэн скумбрий асаржа, шараба-шанаба. Зохидоор түхеэржэ hуугаад, хүлнүүдээ дабхасуулаад, үhэеэ унжуулба, дэлгээбэ, тарааба. Үбгэниинь харажархиба ха: гэнтэ hамганиинь маша ехэ амаяа ангайлгажа, тэрээн уруугаа нигиримэси, шараhан-шанаhан загаhаяа хаяжа эхилбэ.

Үбгэниинь айжа мэгдээд, чердагhаа буужа, нүхэртөө ошобо. Энээниие дуулаад, нүхэрынь хэлэбэ: - Хараа гүш? Гэртээ яба түргэн. Ямаршье тэмдэг хараhан тухайгаа бү мэдүүлэ.

Гэртээ ерэхэдэнь, hамганиинь, толгоймни үбдэжэ байна, - гэнэ. Үбгэниинь: - Юунhээ энэшни болооб? - гэнэ. Тэрэнь харюусана: - Юуншье бэшэл даа. Юрэл үбдэнэ. Үбгэниинь: - Аргалуулха хэрэгтэй. Эм ууха гү, али маани уншаха гү? hамган: - Мэдэнэ үгыб, - гээд ёолоно, нюурынь аймшагтай болошобо. Үбгэниинь: - Тиимэ hаань, хараалшанда ошохомни, - гэбэ. Үбгэниинь нүхэртөө ошоод, хоюулаа ерэбэ. Нүхэрынь hамганда сэхэ хэлэбэ: - «Энэшни гушан гурбан нигиримэси, шараhан-шанаhан скумбриин хараал нүгэл хүрэбэ. Тэнгэриин хэhээлдэ хүртэбэш». hамганиинь энээниие дуулаад, hүрэжэ бодоод: - Та хоёрто харуулхамни! - гээд, нүхэртэнь аhажа эдижэрхибэ. Эдихэдээ толгойhоо эдеэ, залгяа. Үбгэниинь айгаад, тэрьелхэеэ байхадань, хүсэжэ баряад, толгой дээрээ хээд, түргэн хада уула, нуга талаар гүйжэ ябахадань, үбгэниинь үдхэн бүтүү модон соо ороходонь, мүшэрhөө баряад үлэшэбэ. Шүдхэрхэн hамган энээниие ойлгонгүйгөөр гүйжэл ябана. Үбгэн модон соо буугаад, айр[2] ба чернобыльник[3] соо хоргодобо. Тэрэнь бусажа ерээд: - Хаана хоргодообши? Намhаа ошохо үгыш! - гэнэ. Барихаяа дүтэлхэдэнь, айр чернобыльник хоёрой байхадань, гэдэргээ болоод хэлэбэ: - Эдэ модод одоол миниии дайсад гээшэ. Хүрөөл hаа, үхэшэхэб. Шинии талаан болобо. Поотрохотойшни эдихэ байгааб.

Үбгэниинь айра, чернобыльник таhалжа, тэрээндэ хаяхадань, шүдхэрхэн hамган хоорондонь хоргодожо, үхэшэhэн гэлсэдэг.

—

Үгэнүүдэй удхын комментари:

[1] **Нигиримэси** - ород хэлэндэ энэ үгэ «колобок». Наран Уласай зон иигээд бүтээнэ: колобок из рисового теста, начиненный солёными сливами, пряностями или рыбой.

[2] **Айр, чёрнобыльник** - модоной нэрэ (по поверьям магическое растение).

Дулма ДАРИЖАПОВА.

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха).

Духовное

Виктория АЛАГУЕВА,
лауреат конкурса «Лучшие люди Бурятии»
в номинации «Гуа сэсэн хатан»

Солнце и Луна

Солнце — весёлый Владыка, легко дающий всем жизнь. Он сияет высоко, щедро делясь со всеми своей жизнью, любя всех и каждого. В свете его блистают своей красотой все творения Божии, деля меж собой Его свет и силу. А сам Он как бы незаметен, к Нему привыкли все так, словно так тому и надо быть. Не обращают особо внимания, разве что скроется за тучи. Тогда только озаботятся и глаза вскинут вверх ненадолго. Своими делами занятые, земными, насущными. Словно и должен Он изливать всегда и всем свою жизнь, сам ничего не требуя взамен. Радуйтесь и живите, детки мои, говорит Владыка Солнце всему живому. А моей силушки конца-краю не видать, и покуда я жив, я ваш. Жизнелюбие превыше всего, говорит Он.

Супруга Его, Владычица Луна, не такова. Над притихшим немым миром висит она, царствуя нераздельно. Куда ни глянь, везде Она, её ровный свет, мертвящим слоем лака лежащий на земле. Во всем мире — одна Она. Других просто не видать из-за Её величия. Далёкая, холодная, чужая. Людям, что наконец-то оторвались от своих мелких и незначительных делишек, говорит Она: одумайтесь! Вот Вечность перед тобою, человек, что сделал ты для неё? Духовность — девиз Владычицы. И не по себе становится человеку, и скорее хочется в уютное тепло, к горячему очагу, где мерещится одобрительная улыбка Огненного Владыки. А о Вечности думать — как-нибудь потом, потом, потом.

Песнь

Громадный синий Гуру сидит на облаке, сложив ноги под себя. Сейчас Он поёт. Пространство над городом окрашивается Его мощным белым ОООММ. Это Его Любовь. Подобно раскатам грома разносится звук над городом, как долгожданная весть, как рвущий сердце зов. Горожане торопливо прыгают через лужи, спеша по своим неотложным делам. Умы их заняты короткими кипящими мыслями и острыми заботами. Они не поднимают головы, не видят облаков, не слышат мощное ААААХХХ, льющееся с высоких светящихся небес.

ААХХ! Красное, как пламя, как кровь. Кому поёт Он, закрыв глаза, изливаясь полностью, отдавая всю свою жизнь, свою Доброту? Этот призыв буквально всколыхнул пространство Вселенной. К маленькому городу, запрятанному среди гор, полетели со всего мира духи и божества, как мотыльки к лампе. Источающее яркий свет сердце Гуру влечёт к себе неодолимо огромных дэвов, даков и дакинь, и даже маленьких молоденьких духов. Они летят на яркий всплеск, чтобы влиться в огромную волну Нежности, чтобы стать Единым Целым, как когда-то. На небе проявляются широкие белые полосы, как от исполинских самолётов.

А следом идёт гигантская волна ХУУУММ синего цвета, омывающая сердца. Даже некоторые люди что-то почувствовали и приостановились. Что-то ты забыл, что-то утерял, человек. Но Это всегда с тобой. Тебя любят в твоем извечном Доме. Тебя так любят! Проснись! Открой своё сердце Любви!

ХУУУММ!!! — долго и протяжно гудит синий Гуру над городом, и, отдав себя полностью, растворяется в золотом сиянии. Его не стало! Он исчез. Он умер?

Да нет. Просто Любви в мире стало больше. Светлее стало небо над городом, легче стало дышать людям. Ради этого и умереть не жалко. Но Они не умирают.

И в этот раз его Песнь была не напрасна. Тот, кому суждено было услышать, услышал. Это маленькая девочка. В её сердце, если присмотреться, можно увидеть маленькую синюю фигурку, пока больше похожую на гномика. Но Он уже принялся расти. И когда-нибудь Он опять споёт.

Светлоликая

Я стояла перед Светлоликой. Она говорила мне что-то, но отсюда, через толщу времени, не слышно слов. Я только видела, как она выдохнула четыре коротеньких слова. А потом подала мне что-то сверкающее на ниточке.

Я сразу сняла это сверкающее с ниточки и приложила ко лбу. Это так и осталось сиять на лбу, словно звезда. А четыре коротеньких слова я спрятала глубоко в сердце, чтобы не забыть и не потерять.

С тех пор горит на лбу моём материнское благословение. А совсем недавно я долго смотрела на Светлоликую отсюда, с Земли, с лёгкой печалью. И вспомнились вдруг, выплыли те слова, что промолвила Светлоликая Королева дочери, отпуская её к людям:

- Твори добро, моя деточка!

Танцующий Шива

Он стоял, большой и пламенеющий. Она перед ним, маленькая и неуверенная в себе. Не видя, но чувствуя сердцем Его присутствие. Он поднял одну руку. Медленно повернулся и поднял носок ноги. Другая рука взмыла вверх и описала дугу над ее головой. Она затрепетала.

Шива закружился в плавном танце. Она вслушивалась в пение своего сердца. Оно таяло от любви и радости. Оно, сердце, уже узнало Его. А она еще нет. Она еще сомневалась и прислушивалась к себе и удивлялась, почему так изменилось все вокруг. А Шива танцевал, и Вселенная отвечала Его танцу. Он тоже вспомнил давние времена: заброшенный храм и девочку, что часто приносила красные цветы к камням храма. Она была тогда кучерявой и смуглой, и роста ее небольшого еле хватало, чтобы дотянуться до ступней Его. Он запомнил ее, девочку с чистым сердцем и большой жаждой любви.

Та, что теперь стояла перед ним, внешне была совсем другой. Но душа ее была той же чистой, радостной детской душой и все так же жаждала любви. Вдруг от ее фигуры отделился прозрачный фантом, в алом сари и белой накидке. Раскинув руки, она шагнула навстречу Шиве.

Огненный бог

Маленькая девочка стояла перед Огненным богом. Он был во много раз больше её. Весь объят бушующим пламенем, таким жарким, что воспламенялся даже воздух вокруг Него. Из-за мечущихся языков огня не видно лица бога. То ли гневается Он, то ли смеётся.

Девочка подошла поближе и тихо сказала:

- Любите нас, пожалуйста. Всё-таки мы хорошие...

Увенчанный пламенем бог протянул свои руки и поднял девочку на свою грудь. И она, не испугавшись, сидела в огне, смотрела оттуда, с той высоты, через пламя, которое оказалось прохладным. И она увидела мир и людей глазами Огненного бога.

Когда Он поставил девочку обратно на землю и неспешно убрал свои руки, она весело побежала домой. Потом обернулась и сказала:

- Я и не думала, что вы ТАК нас любите! Спасибо!

Чаша

Я опять в том Храме. Передо мной лежит большая Книга в массивном серебряном переплёте. Страницы светят мягким желтым светом, перелистываясь сами собой. Вперёд, назад, поразному. Я долго сижу перед ней. Книга рассказывает мне обо мне, о моём прошлом. Я вспоминаю. Печалюсь. Радуюсь. Спрашиваю Книгу о своём будущем. Книга раскрывает передо мной текст Древнего Пророчества. Дочитываю Пророчество о себе и встаю. Надо это обдумать. Встаю и иду вглубь храма. Вижу перед собой огромную Ваджру. Она лежит на высоком постаменте, на ребре. Размеры Ваджры колоссальны. Я медленно обхожу её. Протягиваю руку и притрагиваюсь к ней. Ваджра вибрирует и тихонько гудит. Рядом колонна с ползущим вверх драконом. Мои пальцы скользят по чешуе дракона, а в голове всё звучит Пророчество. Не может быть, повторяю я. Но ведь это всё — всё это есть, и оно настоящее.

Я поднял голову и посмотрел в глаза Будде. Он глянул строго, а потом улыбнулся.

- Я всего лишь человек, - тихо говорю я ему. — Смогу ли?

- Я тебе помогу, - так же тихо говорит Будда.

- Как мне говорить, чтобы мне поверили?

- Как знать? — грустно говорит Будда.

Из-за дальней колонны вышел мальчик-бурят и подошел ко мне. В руках он держит здорового котёнка с толстыми лапами. Да ведь это не котёнок. То ли детёныш леопарда, то ли львёнок. Мальчик и львёнок смотрят на меня одинаково простодушно и ласково. Потом мальчик повернулся и пошёл вглубь храма, оглядываясь и зовя за собой. Я пошёл следом. Мальчик привёл меня к большой чаше из темно-синего камня. Чаша давно пуста и покрыта пылью и паутиной. Мальчик поставил львёнка на пол, тот подошёл ближе ко мне. Влажный нос притронулся к моей ноге. Они давно ждут меня, понял вдруг я, и мне стало стыдно за своё сомнение. Я смогу, — прошептал я тихонько.

- У меня получится, - твёрдо сказал я мальчику. - Но мне уже пора.

Я улетел, оставив их стоящими у пустой каменной чаши, печального мальчика и толстого большого котёнка.

Храм

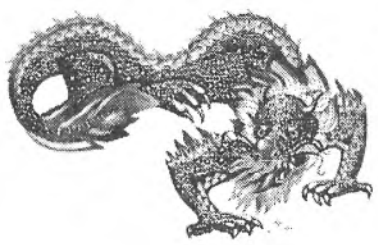

Я был в храме пустом. Один бродил по золотому залу с расписными колоннами. Золотой громадный Будда наблюдал за мной с улыбкой, поворачивая голову и дружелюбно кивая мне. Когда-то давно я читал здесь Книгу. Да. Вот она, страницы ее, шурша, сами раскрываются передо мной. Письмена повествуют о происхождении теории творения и череды воплощений. Я читал эту Книгу несколько веков подряд. Здесь мне знакомо все. Огромный чан с амритой мерцает тусклыми боками с выдавленными знаками. Пение монахов так долго раздавалось здесь, что даже сейчас слышится в давно покинутом храме. Как и звенькание колокольцев. Я осматриваюсь с печальной радостью узнавания. Провожу пальцами по морде дракона на колонне. Трогаю балдахин, свешивающийся с потолка. Он начинает тихо раскачиваться. С потолка глядят с улыбками множество божеств. Подхожу к стене. Она отодвигается, а к пальцам моим низвергается золотой дождь из мелких крупинок золота. Они колют пальцы. Я пересыпаю песок в ладонях. Золото искрится и сверкает неправдоподобно ярко. Я отряхиваю руки, иду к Нему и сажусь перед ним в позе лотоса. Он сверху смотрит на меня добродушно и чуть-чуть насмешливо. Я молча открываю Ему свою душу. Склонив ко мне голову, Он чего-то ждет. Это было и тогда. И сейчас я не могу понять Его ожидания. Будда выпрямился и ласково погладил меня по голове.

Уже в обратном полете я услышал:

- Экзамен ты не прошел. Опять.

Мантры

На снежной горе — вершине мира сидит ангел и негромко поёт, закрыв глаза. Песня его, как всегда, о Любви. Сердце ангела открыто и беззащитно, оно полно надежды. Старая гора проснулась и загудела протяжно и гулко. Подхватила древнюю песню о Любви и надежде. Молодые горы вокруг услышали песнь, запели тихонько. Горы передают, как эстафету, эту песнь всему свету. Очнувшиеся духи воздуха суетливо делают своё дело, и песнь всё ширится и крепчает. Вторят ей облака, вторят ветры, гудят неслышно камни, деревья и травы.

Не слышит эту песнь человек. Не дано это ему пока. Но вот там, в индийском лесу, девочка услышала что-то от птицы и улыбнулась, там в Нью-Йорке, мужчина помог сердитой бабуле и долго смотрел ей вслед, вспоминая свою мать. А здесь подросток опустил оружие, провожая глазами косулю. Не смог выстрелить, и всё тут.

Ничего не случилось сегодня в мире. Но что-то изменилось всё же. А ангел открыл глаза и оказался человеком. И не на снежной горе — вершине мира, а у себя на кухне. И не узнал человек, что его тихая песня сделала мир чуть-чуть лучше.

Человек

Он шёл по тёмному миру, светился и освещал всё вокруг, сам удивляясь свету. Он летал над семью мирами, борясь со страхами и ненавистью, а сам думал, что заблудился.

Он носил в груди кристалл «Великий Свет», самую большую драгоценность, но думал, что небогат. Он сотворял миры без границ, а заботился о мелочах.

Когда ты проснёшься, Человек? — спросили Солнце, Луна и Семь Дхиани. Когда придёт шестой, — отвечали Стихии. Когда откроется третий, - отвечали Четверо. Когда семеро станут единым, — отвечали Трое.

Ещё рано.

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь урдахи дугаарнуудта).

Гэгээнээ Илагша хаан үнэн сэхэ сэдьхэлтэй хадаа тэдэ басагадай хэлэһэнэй ёһоор болобо. Тэрэ гэһээр үниш болонгүй, юһэн һарын гүйсэхэдэ, нюдэгүй, шэхэгүй, хамаргүй, хэлэгүй, гар хүлгүй, гансахан лэ эрын бэлгэтэй, мухар бэетэй нэгэ хүбүүн түрэжэ, тэрээндэ Манзижили гэһэн нэрэ үгтэбэ.

- Манайда хүбүүн түрөө,- гэжэ басагадай хэлэхэдэнь, хаан иигэжэ бодобо: «Нюдэн, шэхэн, хамар, хэлэн, гар, хүл гэхэ мэтэ алта бии аад, зүгөөр эрын дэлгэгүй үхибүүн түрөө һаа, эсэгынгээ эд зөөриие эдлэхэ эрхэгүй байха байгаа. Хэрбээ эрын түгэс бэлгэтэй хүбүүн түрөө һаа, эсэгынгээ эд таваар эдлэхэ эрхэтэй. Харин энэ хүбүүн эрын бэлгэтэй түрөө хадаа, эсэгынгээ һан зөөри эдлэг, - гэжэ сэдьхээд, тэдэ басагадта иигэжэ зарлиг болобо:

- Эсэгынгээ зөөриие таанад дүүтэеэ хамта бултадаа эдлэгты! - гэхэдэнь, тэдэнэр эд таваараа эзэлбэ.

Тэрэ сагта ехэ басагаяа адли изагуурта хадамнаба ха. Тэрэ басаган хадамда ошоод байхадаа, нүхэртөө дэбисхэр дэбдихэ, орониинь заһаха, мүргэхэ, һайн эдеэ хоол бэлдээд хүндэлхэ, үдэшэхэ ба уттаха гэхэ мэтээр богоол зарасанарай ноён хатанаа хүндэлдэг шэнгеэр үргэн хүндэлхэдэнь:

- Бэшэ айлай эхэнэрнүүд иигэжэ үбгэнөө ехээр хүндэлдэггүй байхадань, юун дээрэһээ шил гансаараа намайе эды ехээр хүндэлнэбши? гэжэ үбгэнэйнгөө асуухада:

- Миниии эсэгэ тоо томшогүй ехэ эд зөөритэй байгаа. Тэрэнэй наһа барахада, хүбүүгүй, табан басагатай байһан хадань, эсэгымнай тэрэ зөөриие хаан болгоо ёһотой байгаа. Теэд [illegible]һэн эжымнай сагайнгаа ерэхэдэ, нюдэ, шэхэ, хамар, хэлэ, гар, хүл гэхэ мэтэ табан эрхэтэнгүй, зүгөөр эрын бэлгэтэй нэгэ хүбүү түрэжэ, эсэгынгээ эд бараае тэрэмнай эзэлээ.

Бэеынь бүхы эрхэтэнэй бүтэн аад, эрын бэлгэгүй байгаа һаа, тэрэ хүбүүн эд зөөриин эзэн боложо шадахагүй һэн. Эгээл тиимэһээ би шамайе үргэн хүндэлнэ гээшэб, - гэжэ һамганайнгаа хэлэхэдэ, тэрэ гэрэй эзэн һамганайнгаа үгэ соносоод, ехэтэ гайхажа, эхэнэртэеэ хамта Илажа Түгэс Нүгшэһэн бурханай байһан газарта ошоод:

- Бурхан аа! Тэрэ нэгэ гэрэй эзэнэйдэ нюдэгүй, шэхэгүй, хамаргүй, хэлэгүй, гар хүлгүй тиимэ нэгэ хүбүүн түрөөд, эсэгынгээ барашагүй ехэ эд зөөриин эзэн болохо шалгагааниинь юун гээшэб?- гэжэ асуухадань, бурхан зарлиг болобо:

- Ай, гэрэй эзэн, иигэжэ асууһаншни зүб, ухаандаа хадуужа аба, би ушар шалтагаанииень номноһуу,- гэхэдэнь, тэрэ гэрэй эзэн:

- Бурхан аа! Зарлигытнай сонсооууб, номножо соёрхыт! - гэхэдэнь, бурхан зарлиг болобо:

- Гэрэй эзэн аа! Эртэ урда нүгшэһэн сагта нэгэ гэрэй эзэн хоёр хүбүүтэй байгаа һэн ха. Нэгэндэнь Үргэл (Үгэльгэ), нүгөөдэдэнь Арюун Ябадалта гэжэ нэрэ үгтэбэ. Тэдэ хоёр хүбүүдэй бага балшар наһанһаа бээ һайнаар абажа ябадаг, эшэхэ гайхахые мэдэдэг, үнэн сэхэеэ хэлэдэг, үргэл үгэльгэдэ ходо баясадаг, гуйраншадта туһалдаг, һүзэг бэшэрэл ехэтэй байһан дээрэһээнь иргэн зон тэдэ хоёрые магтадаг байгаа. Уласайнь хаан ехэ хүбүүень түшэмэлэй зэргэдэ хүртөөжэ, заргаша ноён болгобо. Тэрэ сагта хаанай заршамай ёһоор, хүнүүд бэе бэедээ юумэ үгэлсэхэ, абалсахадаа, тэрэ заргаша түшэмэлдэ үзүүлдэг бэлэй. Тэрэ үедэ нэгэ наймаашан худалдаанай хэрэгээр далайда ошохо дээрээ Арюун Ябадалта гэжэ хүбүүндэ хандажа:

- Ши намда ехэ хэмжээнэй эд таваар үгэ, би хожомынь түлэнэ бэзэб, - гэжэ хэлэбэ. Тэрэ үедэ Арюун Ябадалтан нэгэ хүбүүтэй байгаа. Эд таваараа абаад, хүбүүнтээ хамта ахадаа ошожо:

- Ай, ахамни, энэ наймаашан намһаа ехэ хэмжээнэй эд таваар абаад, хожом хойно түлэхэб гэжэ үгэеэ үгэбэ. Энэ наймаашанай далайгаар ябаад бусатарнь, миниии наһа барашоо һаа, эд бараанайм түлөөһые энэ үшүүхэн хүбүүндэм үгөөрэйгты. Ахамни, энээниие мэдэжэ аба,- гэхэдэнь, ахань:

- Хэлэһэнэйш ёһоор болоно бэзэ,- гээ һэн.

Удааниш болонгүй Арюун Ябадалта гэжэ хүбүүн түрэлөө һэлгээ һэн ха. Мүнөөхи наймаашанай далайда ябахадань, ехэ һалхи шуурган боложо, онгосонь бута һүрөөд, тэрэ хүн хабтагайда аһалдажа, гансаараа эрьедэ гараба гэхэ. Тэрэ наймаашанай гансаараа гэртээ бусажа ерэхэдэ, үнөөхи хүбүүн: «Миниии эсэгын эд таваар энэ наймаашан үгы хэзэ, хара бээ абажа ерэбэ. Энээнһээ юу абажа эдихэбши даа», - гэжэ наһаад, үриеэ нэхэбэгүй.

Харин мүнөөхи наймаашан ондоо нэгэ хүнһээ эд таваар абаад, дахин далайда гаража, энэ удаа эрдэни зэндэмэни элбэг ехээр асараад, иигэжэ сэдьхэбэ: «Гэрэй эзэнэй хүбүүн урда тээнь намһаа үриеэ нэхээгүй бэлэй. Эсэгэһээнь ехэ эд бараа абаһыем жаахан ябаһан энэ хүбүүн мэдэхэгүйдөөшье болохо, тиимэһээ мүнөө энээниие мэдэжэ абаха байна»,- гэжэ шэбшээд, тэрэ наймаашан гоё һайхан эрдэни шэмэгтэй торгон дэгэл үмдөөд, һайн моридо мордожо, наймаашадай ехэ суглаанда ошобо ха. Гэрэй эзэнэй хүбүүн мүнөөхи наймаашанай һайн дэгэл үмдөөд, гоё мори унаад ябахыень харахадаа: «Энэ наймаашан эд бараагаар баян болоо байна. Энээнһээ үриеэ нэхэхэ юм байна»,- гэжэ бодоод, нэгэ хуниие наймаашанда эльгээжэ үриеэ нэхэбэ ха.

- Түлэхэ даа, түлэхэ,- гэжэ хэлээд, наймаашан иигэжэ сэдьхэбэ: «Би урдань гэрэй эзэнһээ тоо томшогүй ехэ эд бараа абаһанайнгаа түлөө мүнөө бүхы зөөриеэ үгөөшье һаа, үриеэ бүтүүлжэ шадахагүй байнаб. Нэгэ арга һанаха хэрэгтэй болоо», - гэжэ бодоод, наймаашан нэгэ эрдэни зэндэмэни абажа, заргаша ноёной һамганда ошоод:

- Ай, хатан, намда туһалжа хайрлыт. Би урдань Арюун Ябадалта гэжэ гэрэй эзэнһээ багахан хэмжээнэй эд бараа абажа наймаа хэһэн хүм. Одоо гэрэй эзэнэй хүбүүн намһаа үриеэ нэхэжэ, заргаша ноёндо намайе заажа ошоо һаань, бидэ юушье мэдэнэгүйбди гэжэ хэлэжэ соёрхыт. Иимэ аша туһа хүргэһэнэйтнай түлөө би түмэн лан сэнтэй энэ эрдэни зэндэмэни бэлэглэнэб, - гээд эрдэни зэндэмэниеэ хатанда барюулхадань, тэрэ эхэнэр үгүүлбэ:

- Эрэ нүхэрни айхабтар үнэншэ хүн юм, худал үгэ огто хэлэдэггүй. Тиибэшье хэлээшышни дамжуулһуу,- гээд тэрэ эрдэниие абаба һэн ха.

Тэрэ һүни гэрэй эзэнэй ерэхэдэ, һамганиинь наймаашанай хэлэһэн үгые дэлгэрэнгыгөөр хөөрэхэдэнь:

- Минин нэрээ һанадаг, түрэ ёһые сахидаг, худал үгэ хэлэдэггүй хадам хаан намайе заргаша ноён болгоо һэн. Хэрбээ худал юумэ хэлээ һаа, үнэн сэхэ үльгэр жэшээгээ гээхэ болоноб, - гэжэ үбгэниинь харюусаба.

Хойто үдэрынь мүнөөхи наймаашанай ерэхэдэ, гэрэй эзэнэй хатан заргаша ноёнойнгоо хэлэһэн үгые сүм дамжуулаад, эрдэни зэндэмэниие бусааха гэхэдэнь, тэрэ наймаашан хори мянган лан сэнтэй зэндэмэни үгөөд, иигэжэ хэлэбэ:

- Ай, хатан, үшүүхэн хэрэгэй түлөө ори гансахан үгэ хэлээ һаа, гурбан түмэн лан сэнтэй зэндэмэнидэ хүртэхэ байнат. Хэрбээ абаһан эд зөөриин түлөө үриеэ түлөө һаам, танда нэгэш зоос хүртэхэгүй ха юм,- гэхэдэнь, тэрэ эхэнэр эрдэни зэндэмэнидэнь хорхойтожо, наймаашанай үгэ зүбшөөгөөд:

- Шинии хүсэлые хангажа туршаһуу,- гэжэ ама гараба.

Заргаша ноёной һүни гэртээ ерэхэдэ, һамганиинь урда тээнь хэлээшэеэ дахин лэ дабтахадань, эрэнь иигэжэ хэлэбэ:

- Иимэ буруу юумэ хэдэггүй, үнэн сэхэ хадамни намайе заргаша ноён болгоо ха юм. Хэрбээ мүнөө худалаар хэлээ һаам, энэ наһандам бүхы зон намда этигэхээ болихо. Хойто түрэлдөөшье тоо томшогүй олон галабта хүрэтэр барагдашагүй ехэ зоболон үзэхэ болоноб.

Тэрэ заргаша ноён мүлхижэ ябаһан хүбүүтэй байгаа. Һамганиинь гэрэй эзэндэ иигэжэ үгүүлбэ:

- Айл болоһоор эгээ түрүүшынхиеэ миниии эды ехээр шамайе гуйжа байхадам, үгым дуулажа үгэнэгүйш. Одоо миниии үгые дуулаагүй һааш, би хүбүүгээ алаад, өөрөө үхэхэб,- гэхэдэнь, гэрэй эзэн: «Жэшээлхэдэ, хахаһан хүнэй саашань залгяа һаа хоол болохо, наашань гаргаа һаа, хоол болохогүй»,- гэһэнтэй адли намда энэ хүбүүнһээ ондоо хүбүүн үгы. Хэрбээ энэ хүбүүнэй үхөө һаа, эд зөөриием эдлэхэ хүн үгы болошохо байна. Энэ һамганайнгаа үгөөр болоо һаам, энэ юртэмсэдэ намда хэншье этигэхээ болихо. Хойто заяандаа тоо томшогүй ехэ зоболон үзэхэ байнаб»,- гэжэ бодоһонойнгоо эсэстэ һамганайнгаа үгөөр болоходонь, тэрэнь захагүй ехээр баярлажа, наймаашанда иигэжэ хэлэбэ:

- Ай, наймаашан, шинии гуйлтые бүтээбэб. Одоо хэзээ заргалдахаяа өөрөө мэдээрэй,- гэбэ.

Тиихэдэнь тэрэ наймаашан ехээр баярлажа, гэртээ харижа, нэгэ зааниие элдэб шэмэгээр гоёогоод, өөрөө эрдэни шэмэглэлтэй дэгэлээ үмдэжэ, заандаа мордоод, наймаанай газарта ошобо. Гэрэй эзэнэй хүбүүн тэрэниие харахадаа, ехэтэ баярлажа: «Одоо энэ наймаашан ехэ эд зөөритэй болоо байна. Тиимэһээ абымни үриие намда түлэхэ байха», - гэжэ бодоод, хажуудань ошожо:

- Ай, гэрэй эзэн, ши мэдэнэ ёһотойш, миниии эсэгэһээ урьһаар абаһан эд бараае одоо намда үгэ, - гэжэ хэлэхэдэнь, наймаашан сошоһон мэтэ боложо:

- Шинии эсэгын намда үгэһэн эд бараан тухай юуш мэдэнэгүйб. Яажа байһан хүмши? - гэжэ хэлэхэдэнь, хүбүүн иигэжэ хэлэбэ:

- Тэрэ жэлэй тэрэ һарада миниии эсэгэһээ элбэг ехэ эд бараа зээлеэр абаһыешни заргаша ноён мэдэхэ ха юм, ши юундэ мэлзэнэбши? - гэхэдэнь:

- Би шинии эсэгын эд бараа зээлеэр абаагүйб, хэрбээ гэршэ бии юм һаань, асуухаяа ошоё,- гэжэ наймаашанай хэлэхэдэ, тэдэнэр заргаша ноёндо ошобо ха. Ошоод тэрэ хүбүүн абгадаа иигэжэ хэлэбэ:

- Энэ хүнэй миниии эсэгэһээ эд бараа зээлеэр абаһыень мэдэнэ хаямши, энэ наймаашан абаагүйб гэжэ мэлзэжэ байна,- гэхэдэнь:

- Би юуш мэдэнэгүйб,- гэжэ абгынгаа хэлэхэдэ, аша хүбүүниинь ехээр сошожо:

- Тэрэ сагта миниии эсэгын энэ хүндэ эд бараагаа гараараа тооложо үгэһыень мэдэнэгүйб гэжэ юу хэлэнэ гээшэбши,- гэжэ хэлэхэдэнь, абгань:

- Би тиимэ юумэ огто мэдэхэгүйб, - гэжэ абгынгаа хэлэхэдэ, тэрэ хүбүүн ехэтэ уурлажа:

- Шамайе үнэн сэхэ хүн гэжэ мэдэхэ тула хаан заргаша ноён болгоо. Хамаг улас иргэнэй шамайе үнэн сэхэ хүн гэжэ магтажа байн гэһээ, ши өөрынгөө аша хүбүүндэ иимэ худал үгэ хэлэжэ байгаа хадаа хамаг улас иргэн зоной харгые хуурмагаар ябуулхашни юуншье бэшэ, энээнэйш худал үнэниинь хожом хойно хэзээш мэдэгдэхэ,- гэжэ хэлэбэ.

Бурхан тэрэ гэрэй эзэндэ зарлиг болобо:

- Гэрэй эзэн аа! Тэрэ сагтахи тэрэ заргаша ноён хэн гээшэб гэхэ болоо һаа, ондоо оршолонһоо бууһан хүн гэжэ һаналтагүй. Тэрэ хадаа шинии һамганай дүү Манзижили гэжэ эрхэтэнгүй хүбүүн болоно. Тэрэ сагта худалаар хэлэһэн заргашан ноён, тамада түрөөд, элдэб зоболон үзэбэ. Тамаһаа тонилжо, табан зуун түрэлдэ эрхэтэнгүй, мухар бээтэй хүбүүн боложо түрэһэн байгаа. Тэрэ сагта тэрэ ушарта үгэльгэ үгэхэ дуратай байһан дээрэһээ түрэл бүхэндөө эрхэтэнгүйшье һаа, баян эд бараанай эзэн боложо түрэбэ. Буян нүгэлэй аша үрэ үни удаан болоошье һаа, барагдахагүй. Тиимэһээ бүгэдээрээ хэшээжэ, бээ, хэлэ, сэдьхэлээ бэхилээд, нүгэл бү үйлэдэгты.

Тэрэ сагта олон нүхэд Илажа Түгэс Нүгшэһэн бурханай номнолые соносон һүзэглөөд, бэшэрһэндээ зариманиинь түрүүшын үрэһөө дүрбэдэхи үрэ хүрэтэр олобо. Зариманиинь эрхим дээдэ боди хутагта сэдьхэл үүсхээд, бэшэрэн элитэ ехээр баясаба.

19. ГУЙРАНША ЭХЭНЭРЭЙ БУД ҮРГЭҺЭН ТУХАЙ ЗҮЙЛ

Тэрэ сагта Илажа Түгэс Нүгшэһэн бурхан Ширавасун балгасай Илагша хан хүбүүнэй Этигэлгүй эдеэн үгэльгэтын баясхалангай хүреэндэ гэлэн сахилтанай ехэ хубарагуудта ном үзүүлэн һуужа байба. Тэрэ сагта тэрэ уласай нэгэ гэрэй эзэнэй эхэнэр басагатай болобо һэн ха. Тэрэ басаганиинь айхабтар гоё һайхан, бусадһаа үлэмжэ арюухан аад, эхын умайһаа зөөлэн сагаан бүдөөр орёогдонхой гараба гэхэ. Тиимэ басагатай болоһондоо эхэ эсэгэ хоёрынь ехэтэ гайхажа, үзэлшэндэ үзүүлхэдэнь, тэрэнь иигэжэ хэлэбэ:

- Энэ басагантнай ехэл буянтай хүн түрэбэ гээшэ,- гээд, басаганда Сагаагшан гэһэн нэрэ үгэбэ.

Тэрэ Сагаагшан басаганай боргожон ехэ болохо тумань тэрэ бүдынь ехэ бололсожо байгаа һэн ха. Басаганайнгаа томо болоходо, эхэ эсэгэнь басагаяа хадамда үгэхэ гэжэ сэдьхээд, уран дарханиие бэдэржэ, алта мүнгөөр шэмэг зүүдхэл хүүлэхэ гэбэ.

- Ай, эхэ эсэгэ хоёрни, алта мүнгөөр юу хүүлэхэ гээбта? - гэжэ басаганиинь һураба.

- Шамайгаа хадамда үгэхэдэмнай, шэмэг зүүдхэл хэрэгтэй ха юм, - гэжэ хэлэхэдэнь:

- Хадамда гараха дурагүйб. Би тойн болохо хүсэлтэйб,- гэжэ басаганайнгаа хэлэхэдэ, эхэ эсэгэ хоёрынь зүбшөөжэ, бүд гаргажа, номто дэгэл оёхо гэхэдэнь:

- Энэ бүдөөр юу оёхо гээбта? - гэжэ басаганай асуухада:

- Шиниингээ тойн болоходоо үмдэхэ дэгэл оёхомнай,- гэжэ эсэгэ, эхэнь харюусаба.

- Намда үмдэхэ дэгэл бии ха юм, ондоо дэгэлээр юу хэхэбиб? Ай, аба эжы хоёрни, таанад Илажа Түгэс Нүгшэһэн бурханай заларжа байһан орондо намайе абаашажа соёрхыт, - гэжэ басаганайнгаа хэлэхэдэ, эхэ эсэгэ хоёрынь зүбшөөжэ, Илажа Түгэс Нүгшэһэн бурханай заларжа байһан тэрэ орондо абаашаад, гараа наманшалжа, толгойгоороо мүргөөд:

- Ай, бурхан аа, энэ басагыемнай тойн болгожо соёрхыт! - гэжэ гуйхадань, бурхан тэрэниие зүбшөөжэ:

- Ерэһэншни маша һайн,- гэжэ зарлиг болоходонь, басаганай үһэниинь өөрөө унажа, бээынь орёоһон сагаан бүдынь табан улбар номто дэгэл болошобо. Тиин бурхан тэрэ басагые юһэн түрэлэй эзэн[1] шабгансын шаби болгоо һэн ха. Тэрэ басаган шабганса ехээр хэшээһэнэйнгээ ашаар үни удаан болонгүй, дайе дарагшын хутаг олобо.

Бурхандаа хандажа Ананда иигэжэ хэлэбэ:

- Бурхан аа! Энэ Сагаагшан шабганса эртэ урда сагта ямар ехэ буян хэһэндээ гэрэй эзэнэй басаган болон сагаан бүдөөр орёогдонхой түрөөд, балай удаан болонгүй дайе дарагшын хутаг олоһон шалтагааниинь юун бэ? - гэжэ асуухадань, бурхан зарлиг болобо:

- Ананда аа! Эртэ урда нүгшэһэн сагта Буян Эбигээлтэ гэжэ нэрэтэй бурхан нүхэдтэеэ хамта амитанай туһын тулада юртэмсын уласта дээдэ хэргэмтэн боложо залархадань, хамаг улас иргэн агууехэ тахилаар тахиба. Тэрэ сагта нэгэ ламбагай олон амитанай тулада хамаг уласта ошоод, бурханай ном соносохоо, буян үргэхөө ерэгты гэжэ зар тунхаг тарааба гэхэ.

Тэрэ сагта тэрэ уласта Данига гэжэ нэрэтэй үбгэ һамган хоёр гуйраншад байгаа һэн ха. Тэдэ хоёр оройдоол нэгэ үргэлжэ бүдтэй байба. Тэрэ бүдөөр бээ орёогоод, гуйраншалхаа ошоходонь, эмэнь бээ үбһөөр хушаад хэбтэдэг һэн ха. Энэ үедэ һамганайнь үргэлжэ бүдөөрөө бээ орёогоод, гуйраншалхаа ошоходонь, үбгэниинь үбһөөр бээ хушаад хэбтэбэ.

[1]Юһэн түрэлэй эзэн - хүн наһа барахадаа хойто түрэлдөө Хүсэлтэ тэнгэриин орон, Дүрсэтын орон, Дүрсэгүйн орон гэхэ мэтэдэ түрэлөө олоно.

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха).

ҮЛЬГЭРЭЙ ДАЛАЙ

Бурхан Багшын түүхэ-пиитар

СҮТРА О МУДРОСТИ И ГЛУПОСТИ

Легенды, рассказанные самим Буддой

ИЗДАТЕЛЬСТВО ОАО "РЕСПУБЛИКАНСКАЯ ТИПОГРАФИЯ"
УЛАН-УДЭ • 2006

Баатарнууд тухай домогуудhаа үндэhэлэн

ХҮХЫДЭЙ ДАЯН-АБАРГА

Галуута нуурай хойто эрьедэ Загастай-Бараты гэhэн түмэр замай станцинуудай хоорондо Ахар гэhэн нютагта хоридохи зуун жэлэй 30-аад онууд болотор Хүхэдүүд гэжэ үсөөхэн отог зон ажаhуугаа.

Үсөөхэн тоотойшье энэ отог зон уг гарбалаа, үльгэр түүхэ hайнаар мэдэдэг, сахижа байдаг. Мүнөө энэ угайхидай дундаhаа гараhан Даян-абарга тухай домог бүхы Монгол туургата арадуудай дунда хэлсэдэг.

Бүгэдэ монголшуудай наадан дээрэ Үндэр гэгээн Хүхыдэй угай залуу хүбүүнэй барилдаанда бусадые булижа гарахадань, Даян абарга гэжэ нэрэ зэргэ үгэhэн түүхэтэй.

«Хүхыдэй отогойхид хүхэ мүнхэ тэнгэриhээ угтайбди» гэжэ өөhэдыгөө тоолодог. Энэ угайхид Сайн хаан Галдан Бошогто хаан хоёрой хоорондо болоhон дайн сэрэгэй үедэ халха Монголhоо Сэлэнгэ нүүжэ ерэhэн түүхэтэй. Энэ угые отогойнь ноён Муухай хүтэлбэрилжэ, Хүл нуурай (мүнөөнэй Галуута нуурай) эрьедэ бууса түхеэржэ түбхинэhэн. Түүхээр баян хүрьhэ hайтай, адууhа мал үсхэбэрилхэдэ, ан гүрөөлдэшье ябахада зохид Ахар гэжэ газарта хүхэдүүд ан-бун ажаhууба. Энэ буусада Муухай удамаршада хүбүүн түрэбэ. Бүри бага наhанhаа энэ хүбүүн ехэ бар хүсэтэй байhанаа бултаниие гайхуулдаг байба. Ябууд дундаа моришье, үхэр малшье үргэлөөд, газарта табидаг, ургажа байhан үндэр модо шүүhэнэйэнь гаратарнь бажуудаг хүсэтэй байhан. Ой модондо гарахадаа, моринойнгоо эсээ hаань, буулгаад, ашаатай тэргэээ гү, али шаргаяа өөрөө зүдхэжэ, үгсүүр газар, заримдаа хада өөдэшье гарадаг ябаhан.

Муухайн хүбүүн арбан найма наhа хүсэхэдөө, Монгол орон ошохо гэжэ шиидэбэ. Элинсэг хулинсагайнгаа орон нютаг хүрэжэ, Үндэр гэгээнэй дасанда орожо, мүргэл хэбэ. Удаань хэдэн олон хүнэй эрьюулдэг шулуугаар бүтээгдэhэн хүрдэ гансаараа хүнгэхэнөөр эрьюулжэ, олон ламанарай болон мүргэлшэдэй гайхал татаба.

Тэрэ үе сагта Монголой үргэн ехэ талаар алдаршаhан Зоогой Шара гэжэ абарга үндэр гэгээнэй жэл бүриин наадамда түрүү hуури эзэлдэг байба. Нэгэтэ Зоогой Шара Үндэр гэгээндэ иигэжэ мэдүүлбэ:

- Би бүхы наhан соогоо дүүрэн хүсэн соогоо нэгэшье hаань, барилдаха хүсэлтэйб. Үнэхөөр ёhотой абарга бэдэржэ олыт.

Тиихэдэнь Үндэр гэгээн Хүл нуурай хүсэтэй баатар тухай hанажа, Монгол ерэжэ, Зоогой Шаратай барилдаха гэhэн урилга эльгээбэ.

Жэл бүри Үндэр гэгээнэй үнгэргэдэг нааданда ноёд hайдууд, хариин айлшад, улад зон олоороо сугларба. Мүн Муухайн баатар хүбүүн тон хүндэтэйгөөр залагдаба. Хэдэн удэрэй туршада бай харбалгаар, мори урилдаагаар, дүрэ буляалдалгаар мүрысөөнүүд болобо. Монгол орондоо хэдэн жэлэй туршада булигдашагүй баатар гэжэ алдаршаhан Зоогой Шара гоё тэргэ дээрэ ерэбэ. Тэргэнэйнь оёорто балсангуудаа hоридог аргамжанууд хэбтэбэ.

Монгол ороной үндэр хүхэ тэнгэри доро олон удаан жэлнүүдтэ үзэгдөө харагдаагүй хоёр ехэ абарга барилдаха золтой байба. Барилдаанайнгаа эхиндэ Зоогой Шара Ара Халхаhаа ерэhэн баатарта булигдаха байhанаа ойлгожо, ямар нэгэ арга мэхэ, баша хэрэглэхэ гэжэ бодобо. Үнишье барилдангүйгөөр толгойгоороо мүрынь хуха мүргэбэ. Муухайн хүбүүн мүрэйнгөө үбшэ диилэжэ, Зоогой Шарые hуга дороо хабшаад, газарта шэдэбэ. Булигдашагүй баатарайнгаа толгойгоороо газар тулахыень харахадаа, Үндэр гэгээн юундэшьеб даа энеэгээ гэлсэдэг. Монгол ороной аялга дуунууд зэдэлжэ, баатарай соло холуур суурьяатан, халуун наранай элшэ туяатай ниилэжэ, газарай хүнүүдэй хүсэ шадалые ондоошье юртэмсэнүүдтэ хүргэжэ болоо.

Үндэр гэгээн монгол барилдаашадай эгээл хүндэтэ нэрэ зэргэ Муухайн хүбүүндэ олгобо. «Даян абарга» гэhэн хүндэтэ нэрэ зэргэтэй Муухайн хүбүүн энэ болоhон найр наадамда түрэлхиин ехэ бэлигые гэршэлээ. Үндэр гэгээн Даян абарга торгон зангяа зүүжэ үгэхэдөө, «арьяатанда алагдахагүй, дайсанда дарагдахагүй» зэрлиг аншье, дайн сэрэгшье даалгахагүй гэжэ үреэhэн гэхэ. Гадна түмэр хуяг, табан хушуун мал, магнал торго бэлэг барихан юм гэжэ Хүхыдэй угайхид омогорходог. Даян абарга гэhэн нэрэ зэргые «булигдашагүй баатар» гээд оршуулжа болохо.

Үндэр гэгээн Занабазарай (1635-1723 он) арбан долоодохи зуун жэлэй hүүл - арбан наймадахи зуун жэлэй эхиндэ болоhон иимэ үйлэ ушар гансашье монгол, буряад арадуудай түүхэдэ хабаатай бэшэ. Хирэ-хирэ болоод дэлхэйн арадуудай дунда үльгэр домогто баатарнууд түрэдэг гээшэ ааб даа. Энэ бүгэдэ түрэлтын түүхэдэ хүсэд шэнжэлэгдээгүй таабари зандаа үлэhөөр.

Сэлэнгын аймагай Ахар нютагта Даян абаргын түлеэ бэлдэдэг байhан набтаршаг хада тухай домог тэрэнэй ажабайдалые hануулдаг. Даян абаргада Үндэр гэгээн Занабазарай зүүжэ үгэhэн торгон зангяа уг гарбалайхидынь бурханайнгаа гунгарбаа соо наринаар хадагалдаг. Энэ зангяагай сасагhаа заахан утаhа өөртөө абаад ябабал, ямаршье муу үйлэ хүрэхэгүй гэжэ он жэлнүүд харуулаа.

Даян абарга буддын ёhо заншалаар газарта үгтэнгүйгөөр хүдөөлүүлэгдэhэн, хэды сагай үнгэрхэдэ, тэрэ бэеын яhан нэгэ жэгдэ хабhан гэжэ үгы сээжэнь үргэн ехэ гэжэ мэдэгдэhэн байна. Хүнды сээжэ соонь шоно түрэжэ, гүлгэдөө тэжээhэн юм гэжэ домог бии. Муухайн баатар хүбүүн Занабазар Үндэр гэгээнhээ барилдааша хүнэй ехэ нэрэ зэргэдэ хүртөөшье hаа, үхэр малаа үсхэбэрилжэ, үри хүүгэдээ, үндэр наhатай үбгэд, хүгшэдөө үргэлсэжэ, юрын буряад хүндэ адляар ажаhуугаа. Өөрөө Зоригто, Дансаран, Умбага гэжэ гурбан хүбүүтэй байhан. Мүнөө эдэ хүбүүдэйнь аша, гуша, дүшэ, дэнзэнэр Хүхэдэй уг гарбалаа үргэлжэлүүлжэ, үндэр нэрэ зэргыень сахижа ажаhууна.

Манай Буряад орондо «Даян абарга» гэhэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэhэн бүхэ барилдаашан үгы. Тиимэhээ энэ гайхамшаг хүнэй дурасхаалые сахижа, мүн лэ республика дотороо бүхэ барилдаа бүри үргэнөөр дэлгэрүүлэн хүгжөөхэ зорилготойгоор үнгэрэгшэ жэлэй үбэл Гусиноозерск хотодо «Хүхыдэй Даян абарга» гэhэн турнир үнгэргэгдэhэн байна.

Энэ турнирта Буряад, Монгол оронуудай эгээл элитэ барилдаашад хабаадаба. Дүрэ буляалдалгаар Афинада үнгэргэгдэhэн Олимпиин нааданнуудта, мүн бүхэдэлхэйн чемпионадуудта хабаадагша, оло удаа Монголой нааданнуудта ил гарша, далай абарга Осохбаяр түрүүтэй Монголой элитэ бүхэ барилдаашад ерэжэ, тон hонирхолтой, аша туhатай уулзалга болоо. Энэ турнир бэлэдхэлгэдэ нэн түрүүн Даян абаргын угые дамжуулагшад, ахарайхид соёл болон спорт хүгжөөлгөөр Республикын агентство, Гусиноозерск хотын захиргаан эмхидхэлэй ехэ хүдэлмэри ябуулhан байна.

Гадна «Хүхыдэй Даян абарга» гэhэн турнир үнгэргэлгэдэ түүхын эрдэмэй доктор Булад Раднаевич Зоригтуевай оруулhан хубитань тон ехэ.

Юуб гэхэдэ, энэ турнир юрын хэмжээ ябуулга бэшэ, хэдэн үеын саада тээ болоhон монгол-буряадуудай түүхэдэ алтан үзэгүүдээр бэшэгдэhэн хуудаhануудые зүбөөр тайлбарилан, арад зондоо дамжуулан, агууехэ хүнүүдэй дурасхаал үндэр дээрэ сахиха гээшэ харюусалга ехэтэ хэрэг.

hүүлэй 20 жэлэй хугасаа соо түүхымнай хуудаhанууд шэнээр ирагдажа, олон арадуудай анхан харилсаа холбоогоо тогтоохо арга боломжонууд бии болоо гэжэ харанабди.

Энэ турнирhаа эхилэн, буряад-монгол арадуудайнгаа үльгэр домогто орожо, олон зуугаад жэлнүүдтэ арад зоной hур hүлдые үргэлсэhэн баатарнуудай хүндэлэлдэ иимэ уулзалгануудые эмхидхэн үнгэргэжэ байбал, эрхэтэн мэдэрэлтэйгээр хүмүүжэхэ, уг гарбалаараа омогорхожо, түрэлхи хэлэеэ, соёлоо hайнаар мэдэжэ хэрэгтэтнай ехэ туhа болохо hэн гэжэ hанагдана. Холо ошонгүйгөөр тоолохо болоо hаамнай, Хори буряадуудта Бабжа баатар, Шэлдэй Занги, Эрхүү можын баатар Шобоол бүхэ болон бусад олон ёhотойл хүнүүдэй алдар габьяае тооложо, дурасхаалынь нангинаар сахижа ябамаар гэжэ hанагдана.

Дулгар ДОРЖИЕВА,
журналист.

АЛТАН СЭЭЖЭТЭЙ АШАТА ХҮБҮҮН

Урда эртэ сагта гурбан хатантай нэгэ хаан байба. Тэрэ хаан алас холо газар ябаха боложо, гурбан хатанhаа иигэжэ асууба: «Минии алас холо газар ябаад ерэхэдэ, та гурбан юу хэжэ бүтээгээд, намда табихабта?» Ехэ хатань: «Оёдол, зүйдэлгүй хара булгайгаар гутал хээд табихаб». Дунда хатань: «Бөөрын хальhаар бүhэ, самса хээд табихаб». Бага хатань: «Алтан сээжэтэй, мүнгэн бүгсэтэй хүбүү гаргаад байхаб», - гэжэ хэлэбэ.

Хааншье ябаад, хэдэн hара боложо, хатан бүгэдэ тус тустаа хэлэhэн үгые гүйсэдхөөд байна. Бага хатанhаа алтан сээжэтэй, мүнгэн бүгсэтэй юрэ бэшын hайхан хүбүүн түрэбэ. Нүгөөдэ хоёр хатадта атаархаха сэдьхэл гаража, «Энэ хүбүү үгы хэе» гэжэ ярилдаба.

Нэгэ удэр ехэ хатан бага хатаниие «сай уу» гэжэ урриба. Бага хатанай сай ууха хоорондо (зуура), дунда хатан хүбүүе hэмжэдэ орёогоод, Асар басар нохойдоо үгэбэ hэн ха. Нохойнь үнэрдэжэ үзөөд, эдибэ үгы гэхэ. Тиихэдэнь үлэн үбhэндэ орёогоод, эдимхэй хүрэгшэн үнеэндэ үгэбэ ха. Хүрэгшэн үнеэниинь абаад, эдижэ орхибо юумэлтэй.

Уданшьегүй хаан ерэжэ, ехэ хатан гуталаа үгэбэ. Дунда хатан бүhэ, самса үгэбэ. Бага хатань уйлаhаар, юушьегүй хооhон орожо ерэбэ. Хаан ехээр уурлажа, бага хатанай нэгэ нюдыень hохорложо, нэгэ гарыень отолжо, нэгэ хүлыень хухалаад, хүрэгшэн үнеэнэй hүүлдэ уяад, хаяба hэн гэнэ.

Иигээд бага хатан эдимхэй хүрэгшэн үнеэнэй hүүлhээ шэрэгдэжэ, удэр, hүнигүй зобожо ябаха болобо. Нэгэ удэр хээрэ ябажа ябатарнь, нэгэ hохор тохорюун газар малтажа байгаад, нэгэ үндэhэ оложо эдеэд, нюдэтэй болобо гэнэ. Бага хатан энээниие хараад, үзөөд, тэрэ газартань ошожо үзэхэдэнь, нэгэ үндэhэ гаргаад, хаяжархиhан байба. Абаад эдихэдэнь, нюдэнь hайн болобо. Баhа нэгэ удэр урда хүлгүй үнэгэн газар малтажа, нэгэ юумэ эдеэд, хүлынь бүтэн болоод, саашаа ябашаба. Тэндэ ошоод, гаргаhан үндэhэ эдибэ. Гарынь бүтэн болобо. Ондоо нэгэ удэр хазагар туулай газарhаа үндэhэ малтажа эдеэд, хүлтэй болобо. Тэндэ ошожо эдеэд, хүлынь hайн болобо.

Бага хатан бүрэн бүтэн болоhондоо ехэ баяртай ябажа байхадань, хүрэгшэ үнеэн тугаллаха гэжэ байна. Хүрэгшэн үнеэгээ тогтоожо, тэндээ hуужа байна. Алтан сээжэтэй, мүнгэн бүгсэтэй өөрынь хүбүүн гараад, үнэн бэеэрээ ерэбэ гэнэ. Бага хатан сээжэ дүүрэн баяртай боложо, дуутай шуутай болоод ябана ха. Тиигэжэ байхадань, үнөөхи хоёр хатад энээниие мэдээд, «Одоо ямар нэгэ аргаар энэ хүбүү усадхаха ёhотой. Томо болоод, бидэниие шадана шуу» гэжэ ярилдаба.

Нэгэ удэр ехэ хатан хүндэ үбшэндэ дайрагдаhан хүн боложо, орон дээрээ гараад хэбтэнэ. Хаан ехэ яаруугаар «Яагаабши? Ямар үбшэн хүрэбэб? Яабал hайн болохоб?» гэжэ асууба. Хатан: «Намда сэхэлдихэгүй хүндэ үбшэн тохёолдобо. Алтан сээжэтэй, мүнгэн бүгсэтэй хүбүүнэй зүрхэ эдибэл, сэхэлдихэ ушартай юм. Тиимэ юумэн одоо хаанаhаа олдохо юм бэ? Үхэхэ саг болобо», - гэжэ уйлаад, хэбтэнэ ха.

Хаан зүг зүгтэ элшэ ябуулжа, «тиимэ хүбүүе ерүүлнэ!» гэнэ. Хаанай элшэ үнөөхи бага хатанай хүбүүе барижа абаха гэхэдэнь, үнгэ бүриин hолонго татуулаад, тэнгэридэ ниидээд ябашаба гэхэ. Элшэнэр энэ ушар хаанда хэлэбэл, дахин заал hаа «оложо ерэгты» гэхэ ёhотой гээд, нэгэ нохой алаад, зүрхыень абаашажа үгэбэ. Хатан «энэ зүрхэ эдимсээрээ hайн болобоб» - гээд, бодожо ерэбэ.

Энэ үедэ бага хатан нэгэ айлда зарса боложо ябаа. Нэгэ удэр аягада хомhо хээд, дары табяад, альгаяа болгоомжолно. Гайхаад гараад харахадань, хүбүүнь ерээд, хомhо эдижэ байна ха. Иигээд хүбүүнтээ хоюулан байжа байхадаа, хүбүүниинь нэгэ удэр «Хаанайда ошое» гэжэ гуйгаад болидоггүй болобо. Гуйгаад, болихогүй болоходонь, сээжыень дааба бүд бүhөөр орёогоод ябуулба. Хүбүүн хаанайда ошоод: «Танда би нэгэ үльгэр ярижа үгэжэ болохо гү?» - гэжэ хүбүүнэй асуухада, хааншье зүбшөөбэ.

«Урда нэгэ сагта нэгэ хаан байhан. Тэрэ хаан гурбан хатантай юм гэнэ», - гэжэ эхилээд, яг ла хаанай гурбан хатанай байдал үльгэр болгон ярижа үгэбэ.

Хаан энээниие ойлгоод, хорото хоёр хатадаа хаяжа ябуулаад, бага хатанаа абажа, амар hайн жаргаа гэдэг.

Дулма ДАРИЖАПОВА.

19
Чулзуур
Буряад үнэн
Дүхэриг
20.03.2008
№21(21564)
№8(566)

«ТЮЛЬПАН» ансамблиин концерт гоёшоохомни...

Аба эжы хоёрни Баахан Харганааша гэжэ хүндыдэ хонидые харууһалжа байгаа. Зунай амаралтада ерэхэдэмни, тэдэ хоёрни хонидоо намда орхёод, Балчиндоржотоёо Горячинск курортдо амархаяа ошобо. Үглөөгүүр эртэ хонидые адуулгада гаргаха, таряанай полидо оруулхагүй гэхэ мэтэ тон харюусалгатай ажалда гансааран үлэбэб.

Нэгэтэ үдэшэлэн Мунко дүү хүбүүмни мотоциклаар Зугаалайһаа ерэбэ.

- Абжаа, Ушарбайда «Тюльпан» гэжэ хальмаг дуу, хатарай ансамбль мүнөө үдэшэ концерт харуулхань. Энэ дороо энэ мотоциклаар ошожо харагты, би хонидые харууһалжа хонохоб, - гэбэл даа. Зүрхэмни хөөрэшэбэ. Дуу шуунда дуратайемни дүүмни һайн мэдэнэ.

Мунко ара таладаа һуулгаад, мотоцикл яагаад ябуулхаб гэжэ яһала ойлгуулхые оролдобо. Арадань һуугаад, мотоцикл ябуулхыень харахадам, балай ядахаар бэшэ, бэлэн шэнгеэр һанагдаба.

Нэгэшье мотоцикл ябуулжа үзөөгүй би, зүрхэтэйш гээшэм аргагүй, гэнтэ мэдэхэдээ, Харганааша өөдэ, центр ошоһон харгыгаар мотоциклаар гүйлгэжэ ябабаб. Яагаад намай Мунко һуулгаад, руль барюулаад табяа һэн бэ, тэрэл зангаар мотоциклые ябуулжал байнаб. Хонтоной дабааниие уруудахадаа, айһанш гээшэм аргагүй, бүхы мэдэхэ маапияа уншанаб. Мотоциклаа пүршэгэнүүлһээр, одоол центр оробоб даа. Бадма нагасатанай гэртэ дүтэлөөд, мотоциклаа байлгаха гэхэдээ, мэдэхэ юумэн үгы, яагаад байлгадагые заагаагүй байшоо ха юм. Нагасатанай урдуур: «Яагаад байлгадаг юм бээ», - гэжэ хашхарһаар, центрэй баруун хажуу гараад, годироод, һөөргөө нагасатанай урдуур хашхарһаар, центрэй зүүн тээ гараад, һөөргөө гүйлгэжэ ерэхэдэм, Бадма нагаса, Галя, үшөө хэд һэн бэ, олон зон гаранхай, «Бажуу, бажуу!» гэжэ хашхаралдаба.

Рулеэ тэндэ нэгэ түмэр барин гэһээмни, мотоциклшье тогтошобо. Тэрэ үдэшэндөө «Тюльпан» ансамблиин концерт гоёшоон хараа һэн аабзаб даа.

Үглөөдэрнь Баахан Харганааша машинаар хүргүүлжэ ерэхэдэм, хонид бэлшээридээ гаргагдаагүй, хорёо соо, гэртэ хэншье үгы, гайхалтайнь гэхэдэ, үнеэд һаагданхай байба. Үдэ багаар хүршэ һуудаг Нэржэд абгай ерээд хэлэбэ:

- Үглөөгүүр хэн бэ даа үнеэ һаажа байгаа, буруу хараад, нэгэшье үгэ дуугараагүй. Эндэншье, тэндэншье гарааб, нюурынь хаража шадаагүйб.

Хэн байгаа гээшэб гэжэ Нэржэд абгайтай гайхалдабабди. Удангүй Мунко дүү хүбүүмни Зугаалайһаа Ханда гэжэ зохидхон, сэбэрхэн басага һамга абаба. Аба эжы хоёрнай Амидхаашын Хонхор Хуһанда хотоймо гоё түрэ найр наяруулба. Хэдэн жэл үнгэрһэн хойно дүү бэри Хандатаяа хөөрэлдэн гэһээмни, үнеэдые һаанан хүн элиршэбэ даа. Тэрэ үдэшэ гүбээгэй саана Ханда хүлеэжэ байһан байгаа, харин дүүмни намаяа «Тюльпан» концертдэ яаралтай эльгээхэ гэһэн өөрын хубиин шалтагаантай байһан байгаа бшуу. Тэрэ ушарые мүнөө бидэ энеэлдэн, дурсан һанадагбди.

Тэрэ гэһээр дүшэ гаран жэл сахилгаан шэнги түргөөр үнгэршэһэниинь жэгтэйл байна даа.

Намжилма БАЛЬЖИНИМАЕВА.

ГОМДОЛ

Эн дэ һаяхан гудамжаар
Элдэб бараа, эдеэ хоол,
Энэ тэрэ юумэнэй
Ондбэг дэлбэгынь гайхабаб.
Өөнэй наран шангаржа,
Үүлэд хойшоо һубариба.
Үдын хоолой үе боложо,
Үймөө хуймаан таһарба.
Аралжаа наймаа дэлгээгшэд
Аягатай лапша зооглоно.
Амтатай буузын хангал
Абьяастай намайе дахуулжа,
«Уряал» гэһэн кафен
Үүдэ татажа оробоб.
Захилаа захяад һуутарни,
Залуухан урин басагахан
Халуухан буузыем асараад,
«Хоолложо хайрлагты», - гээдхинэ.
Уурал бааягша буузаяа
Уранаар зоогложо забдатарни,
Хоёр һамгад хажуудам
Хүршэлэн һуугаад, хөөрэлдэбэ.
Дунда наһанай хэбэртэй
Дадал танил хоёр лэ ха.
Ярилдаха дээрэһээнь адаглахада,
Яһала эрдэмтэйш улад ха.
- Ажал бэдэрнэ гүш? Олдоно гү?
- Аяар жэл тухай болобоб, үгыл даа.
- Шинии хэрэг хэр байнаб? Шамтайл хараатай.
Үглөө, мүнөө гэһээр,
Үдэр хоног үнгэрһөөр,
Үниш болошоо хэбэртэй.
Һанаа алдан хоюулаа
Һанаата болоод һуулдана.
- Дасан хүреэн, лама шарада ябана гүш?
- Ябангүй яахабиб.
Хаарташье хаюулааб,
Бөөдэшье ошооб.
- Теэд?
- Ламань хэлэнэ: Һаяар бэшэ,
Гэбэшье, ажалай үүдэн байнал даа.
Хаарта хаягша хэлээ:
Харгытнай хаалтатай, заһуулагты.
Бөөдэ ошоходом,
Хомхой жэмхэй сэдьхэлтэй,
Хара хорон һанаатай,
Хонхигор хара эхэнэр
Саагуур ажал хэжэ,
Саарһа гуурһа бэшэжэ,
Сохом таниие үгы хээ.
Өөдэнь хаяһан шулууниинь
Өөр дээрэнь унахал ха.
Өөгшөөнгүй ябабал,
Өөдөө заабол гарахат, - гээд,
Хэлэ ама харюулжа,
Харгы арюудхан нээжэ,
Сагаан эдеэнэй дээжые
Сагаалан үргэжэ үргөө һэн.
- Дуулаа һэм гүш, Дарья Далаевна операци хүүлээ гэлсэнэл.
- Дуулаа һэм даа.
Үхибүүдынь өөһэдөө үлэнхэй ха юм.
Үшөөл багануд байна даа.
Үбһэ түлеэгээр ямар ааб?
Үдэшэлэн ошожо эрьеэбди,
туһатайш байжа болохобди.
- Баһа Галина Гажитовна үбшэлэнхэй,
Барагар шарайтай байна һэн.
Борис Балданович яатараа турашоо гээшэб?
- Ажал бэдэржэ сүхэрөөл бээ.
- Ай даа, сохом сэдьхэлэйл үбшэн хаш.
- Эбтэй эетэй, бүхэли бүтэн байтарнай,
Эгээл тэрэ хомхой
Эзэмдэн ажалымнай буляаба.
Олон зоной гомдол
Оложо тэрээндэ хүрэбэ...
Эгээл энээхэн үедэ
Эрьелдээд үнэтэй машинаһаа
Дээрэлхүү янзатай эхэнэр
Дээгүүр хараашалан бууба.
«Хонда»-һоо һүрэжэ буумсаараа,
Хёлойн маниие харажархёод,
Хондолзон саашаа ябашаба.
Үнөөхи хоёр хүршэнэрни
Үгэлжэ шадахаа болишоод,
Амилжа ядан байбад.
Алад саана боломсоорнь:
- Хараа гүт, яагаа һүрхэй юм,
Хондогор хара гэргэгшэн!
Садаха дэбтэхээ болиһон
Самсаалжан хушуутай үргэгшэн!
Тьфу! Тьфу! Тьфу! (нёлбонод).
- Ай, хөөрхэй даа!
Ажабайдалай долгин соо
Айхабтар ушарнууд болодог лэ ха юм.
Зөөриин шунахайда диилдэжэ,
Зониие зобоохо, туляаха,
Садаха гээшые мэдэхэгүй,
Сохом мүнөөл ноёмби,
Баян бардамби гээшэд
Байдагшье байжа болоол ха...
Бүгэдын гомдол хүсэтэй ха юм,
Бурхан тэнсүүлдэг гэдэг ха юм.
Эрьежэл ерэдэг нарамнай
Энээхэн наһанай сахюусан юм.
Алтанхан дэлхэй дээр ябаашамнай
Абахан эжымнай буянхан юм.
Аймагхан зонхон хоёрнай
Амидыхан наһанаймнай бурхан юм.

АРХИ

Архи - хатан болонхой.
Архи - хурдан наймаа.
Архи - хошон зугаа.
Архи - ажалай шүдэр.

Архигүйгөөр хэрэг бүтэхэгүй,
Архигүйгөөр түрэ болохогүй,
Архигүйгөөр золгожо болохогүй,
Архигүйгөөр барисаан бүтэхэгүй,

Архи - һайхан хатан.
Тон гоёор хубсаланхай,
Томоотой аяг аашатай.
Тоомоошье таһархада, хамаагүй,
Тооһошье гүбихэдэ, алдуугүй.

Архи - эзэн ноён.
Тэрээнтэй нүхэсэһэн улад -
Тэнсүүриеэ алдаһан нүхэд.
Тэрээндэ диилдэһэн хүнүүд -
Тэншүүхэн аашатай зонууд,
Талаангаа буруудаһан амитад.

НЮДЭН

Энэ дэлхэйн һайханиие,
Эжын дулаан альгые,
Абын үнэн заабариие,
Арадай сэсэн һургаалые,
Алтан дэлхэйн баялигые,
Анда нүхэдэй сэнтэйе,
Эгэшэ дүүнэрэй харилсаае,
Эрдэм бэлигэй гүнзэгые,
Түрүүшын дуранай дүлые,
Тэрээхэн хабарай ургые,
Тангил гансын дурые
Таажа абаха оньһые,
Энээхэн нюдэнэй элшээр
Элирүүлхэ талаан манда биил.
Эрдэни хоёр нюдэнэй
Элшэ гэрэл манда биил.
Уугаан дэлхэйдэ түрэһэмнай
Ухаалдин ябаха табиламнай.
Угаар дамжаһан утаһан гү?
Урда наһанай буян гү?

АТААРХАЛ

Һайн, өөдөө ябахада - атаархаха,
Һайн зоноор нүхэсэбэл - атаархаха.
Һайн хэрэг бүтээбэл - атаархаха.
Һайнаар хүндэ хандабал - буруу.
Һайхан гоёор хубсалбал - хэлсэхэ.
Үнэниинь сэхэ хэлэгшэд - гэмтэд.
Һанаһанаа хэлэжэ болохогүй,
Үнэниинь хэлэбэл - гэмтэй.
Үгын алдуу - аймшагтай.
Атаа, жүтөөн, хорлол, хараал -
Ажабайдалаймнай шарай болоол.
Хэзээ нэгэтэ эрьежэ заһарха
Хуби манда бии юм гү?

НЭРЭНҮҮД

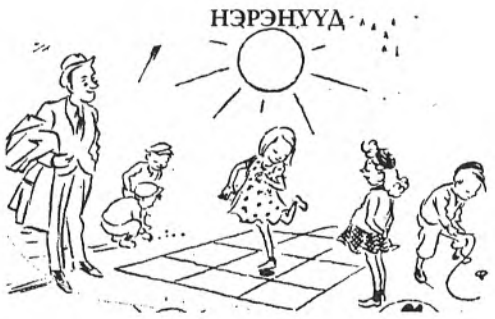

Улаахан хасартай Янжимахан
Ухаансар Няндаһаа һураба ха:
Няндаг, минии амарагхан,
Намдаа ойлгуулан хэлэл даа,
Няасагархан хамарһааш гээшэ гү,
Нялуухан абариһааш гээшэ гү,
Али, юрэдөө, нилсаахай,
Няалдаха дуратайһааш дулдыдаад,
Няалдаа юм гү нэрэшни?

Ярдагхан минии Янжимахан,
Яахадаашье ойлгосо мууутайбши?
Няндаһаа найдамтай нүхэрые
Нютаг соогоошье олохогүйш.
Няалдахадаад намтаяа һуугаал һаа,
Наһааараал жаргалтай байхалши.
Наһандаал нэрлүүлхэ нэрэнүүднай
Нюусахан удхатай байгаал гү?
Наһанай таабаришье магадгүйл.

Асуйхан, Хусыхан, Махансай, Тэхэнсэй,
Ямаадай, Хурьгаадай, Эшэгээдэй, Эрэнсэй -
Амитанай нэрээр абаруулдаг нэрэнүүд
Анхан гарбалай абдарай гуримууд.

Икс, Мэлс, Ким, Октябрь,
Искра, Спартак, Сталина, Ленина -
Хүлгөөтэ хубисхалай үеын нэрэнүүд
Хубилгаан сагай онсо шэнжэнүүд.

Бата, Буда, Баатар, Балдан,
Балма, Ханда, Долгор, Гүнсэн -
Буряад ёһоороо зүбхэн үгтэһэн
Буурал угай бодото нэрэнүүд.

Сэсэг - Сэсэгмаа, Баяр - Баярмаа,
Сэпэл - Сэпэлмаа, Жаргал - Жаргалмаа -
Маа, бари, һарбайн аба,
Маша баярла, сэсэгһээ сэсэглэ!

Саяна, Аюна, Сэрэна, Сэржэна,
Сарана, Бальжина, Туяна, Заяна
- на — гэжэ ородшолон нэмэһэн
«Нютагжан» үнинэй дэлгэрһэн нэрэнүүд.

Буян, Буянта, Заята, Номто,
Адиса, Алтана, Буяна, Номина -
Бурханша, һүзэгшэ, гоёмсууш хэбэртэй
Богонихон ульгамхан мүнөөнэй нэрэнүүд.

Чингис, Чимита, Аянай, Саянай,
Чойяна, Иньяна, Башбур, Бурлат -
Холимол яһатанай суг байдалай
Хүгжэнги сагай таабари нэрэнүүд.

Хаан бууза, хатан бууза -
Хэн мэдэхэб, хэниинь амтатайб?
Ноён архи, нохой шарбин,
Номин салат - наашаа һуугыш?

Хатар нааданай ансамбль - «Сансара»,
Хоол баридаг кафе - «Нирвана»,
өөрөө - Саяан, Нохойнь - Байгал,
Одоошье гайхалтай нэрэнүүд байхал!

Хожом ерэхэ һаяыш сагта
Няндаг - баян, нохойнь - Нянгар,
Янжима - тарган, ямаадынь олоп,
Ёһоор зохид тааруу нэрэтэй
Ёһо гуримаа сахин ябаял.

Цындыма БАБУЕВА.

Дамба Шагжиевич ХОБРАКОВ – багша, поэт, хизаар ороноо шэнжэлэгшэ

ДУУН СООМНИ

Үлгын дуута Аргата нютагни,
Үндэрхэн хизаар Хурамхаан
дайдамни,
Алагхан зүрхыем хододоо
хүлгүүлжэ,
Аялгаар зэдэлнэш дуун соомни.

Дуун соомни хабарай ургыхан
Дулаахан харасаараа миһэлзэн
һалбарна.
Дуун соомни жэргэмэл
шубуухай
Дуулимхан нютагыем магтан
жэргэнэ.

Дуун соомни ягаахан тэрэнги
Дайдыем шэмэглэн уняартан
зэрэлгээтэнэ.
Дуун соомни мойһон сэсэглэнэ,
Дангина хүхы донгодон
хангюурдана.
Дуун соомни түрүүшымни
дуран
Дахин үзэгдэжэ, сэдьхэлыем
һэргээнэ.
Дуун соомни мүнхэ хабар,
Дундаршагүй баяр, жаргал
мүндэлнэ.

Дуун соомни аялгаар зэдэлнэш,
Дулаахан зүрхыем хододоо
хүлгүүлжэ,
Үндэрхэн хизаар Хурамхаан
дайдамни,
Үлгын дуута Аргата нютагни.

Край, благословенный покровительством могущественного Бархан-уула, богат певцами и поэтами, прославившимися далеко за его пределами. Одним из таких талантливых людей, одаренных божьим даром, является Дамба Шагжиевич Хобраков.

Д.Ш. Хобраков родился в местности Сасандай (Аргада) в 1961 г. Учился в Аргадинской средней школе. Затем в 1979 году поступил в БГПИ им. Д. Банзарова на отделение русско-бурятской филологии ИФФ. Окончив успешно институт, Дамба Шагжиевич начинает работать учителем русского языка и литературы в Закаменском районе. С 1986 г. работает учителем бурятского языка и литературы в Аргадинской школе. Увлеченность стихами, начавшаяся в школьные годы, со временем переросла в серьезное творчество. Работая учителем, Дамба Шагжиевич приобщает учащихся к художественному творчеству, прививает любовь и интерес к слову. Он является руководителем литературно-творческого кружка «Алтай гургалдай».

Д.Хобраков не только художник слова, но и один из организаторов и активных самодеятельных артистов Аргадинского народного театра, на сцене которого не раз ставились его пьесы «Алдуу», «Харгын талаан», «Хүрьгэн хүбүүн». Он является членом литературного объединения «Боолон-Түмэр» при редакции районной газеты «Огни Курумкана», членом литературно-рецензионной комиссии при районной администрации.

В мае 1998 года в селе Аргада состоялся творческий вечер Д.Хобракова, который стал настоящим праздником бурятской музыки и поэзии. Сегодня Дамба Шагжиевич поэт, у которого за плечами несколько коллективных поэтических сборников, его стихи печатаются на страницах районных и республиканских газет и журналов, транслировались на Бурятском телевидении и радио. В ноябре 2007 г. в издательстве БГСХА вышел сборник стихотворений под названием «Сасандай», в который вошли сонеты, басни, стихи детям, песни, лирические стихотворения, юмористические зарисовки.

Дамба Хобраков является автором более 10 песен. На стихи поэта сочинили музыку известные бурятские композиторы Владлен Пантаев («Гоёл даа», «Аргатамни», «Инагтаа»), Владимир Бухаев («Эжы», «Байгал далай», «Аргатын дунда һургуули»), Пурбо Дамиранов («Харгын дуун»). Песни не раз звучали в исполнении таких знаменитых артистов, как Софья Данзанэ, Михаил Елбонов, Чингис Радпаев, Дамба Занданов.

Дамба ХОБРАКОВ

ДОБДОН ҮБГЭНЭЙ БУЯНТАЙ ҮҮСХЭЛ

(Рассказ)

Добдон үбгэн наяад наһа хүрэбэшье, гэртээ орон дээрээ өөдөө хараад, гэдэһэндээ нёлбожо нэгэтэшье хэбтэжэ үзөөгүй юм.

Тэрэ мүнөөшье үглөөгүүр эртэхэн бодожо, нюур гараа угаһанай һүүлээр, хүнэгөө барижа, хоёр үнеэгээ һаахаяа гараба.

Гэрэйнгээ богоһо алхажа, газаашаа гарахадань, үглөөнэй улаан наран зүүн хадын оройгоор мандажа байба. Урдаһаань баяртай Барда нохойнь гүйжэ ерээд, һүүлээ шарбан, тэрэниие тойрон гүйжэ хүлдэнь хүрмэлдэнэ.

- Сааш боло, хүйхэр, мэнэ шамайе уяандаш һуулгахаб! - гэжэ бадашаад, малайнгаа хорёо уруу орошоно.

Энэ нохойнь хүн шэнги сэсэн юм. Магад, зарим зонһоо сэсэншье байхадаа болохо. Арбаад жэлэй саана Добдон үбгэнэй үһэниинь шье үшөө сайгаагүй, багжагар томо бэетэй наһажаал хүн Улаан-Удэ хото ехэ хүбүүндээ айлшаар хүрэнэн юм.

Юу айлшаар гэхэб даа, сэхынь хэлэбэл, декабрь һарын эхиндэ нэгэ томо сараа үүсэлжэ, «Жигули» машинадаа мяхыень шэрэжэ, ехэ хүрьгэн хүбүүн ехэ хүбүүн хоёртоо абаашажа ошоо бэлэй. Хүрьгэндээ, хүбүүндээ нэжээд хоног үнжэжэ, аша зээпэрээ хаража, сэдьхэлээ ханаһан хойноо гэртээ бусаха гэжэ нэгэ үглөөгүүр харгыдаа гараад ябатарнь, нэгэ борсогорхон борохон жаахан амитан урдань хүндэлдэн хэбтэбэ.

Энэмни юун гээшэб гэжэ машинаяа зогсоожо харан гэхэдэнь, нохойн нарай гүлгэн асфальт дээрэ зууража үхэхэ туйлдаа хүрөөд хэбтэжэ байба.

- Ум маани бадмай хум! Ямар хайратай амитан гээшэбши? - гэжэ өөрөөшье ойлгонгүй шэбэнэжэрхиһэн юм.

Гүлгэхэниие газарһаа түргэн абажа, машинынгаа пеэшэндэ дүтэ табяад, харгыгаа саашань үргэлжэлүүлбэ.

Дээрэ Онгостойе шууяа гүйлгэжэ үнгэргөөд, Дээдэ дабаанай оройдо гарамсаараа, мүргэлэй газарта машинаяа тогтоожорхибо.

Сэржэмээ дабаанай эзэндэ үргэхээ гарахадань, нохойнь гүйлгэн дулаасажа амидаршаһан эдихэ юумэ эриһэндэл хайратайгаар гангинаба.

- Амидырба ха юм ши даа, нохойн хүбүүн Бардахан, мэнэл шамайгаа эдеэлүүлжэрхихэб. Гансал түрүүн сэржэмээ үргэжэрхиел даа! - гэжэ Добдон Дашиевич хэлээд, хара сүүмхэеэ баруун һугадаа хабшуулан, малгайгаа абажа, дүрбэн зүг найман хизаарта толгойгоо дохин мэндэшэлбэ. Тэрэнэй үшөө бууралтаагүй үндэр малаан магнайһаань уурал баяжа байгаа һэн.

Орон дэлхэйдээ, дабаанай эзэндэ эдихэ юумэнэй дээжэһээнь, мүн баһа хатуу харяяа задалжа, һүзэглэн шэбэнэжэ хүргэбэ.

Декабрь һарын эхиншье һаа, тиимэ хүйтэн бэшэ байба. Машинын мотоор абяагүйхэнөөр, нэгэ жэгдээр бага оборот дээрэ хүдэлнэ.

«Энэ дабаае энэ наһандаа хэды оло дахин лабаа гээшэбиб? Хүшэрхэн лэ, хүндэхэн лэ дабаан һэн даа. Хэды олон харгы замуудаар үндэр эгсэ хада уулануудые, элһэн губишье газарнуудые эдэб түхэлэй машинануудаар ябажа гарагдаа гээшэб!» - гэжэ бодолгото хатан байтарнь, мүнөөхи Бардаханиинь гангинажа, дурсалгануудыень таһалжархиба.

Сүүмхэеэ баһал һугабшалжархёод, шэлтэй архияа амашье хүрэнгүй гартаа баряад, арай гэжэ ябууд дундаа малгайгаа толгой дээрээ тогтоожо үрдибэ.

Харгын хажуудахи үндэр томо нарһанай хажууһаа арбаад алхам машина тээшээ халтиран алдажа байжа гүйжэ ерэхэдэнь, мүнөөхи гүлгэниинь жолоошоной һуурида һуушанхай хүлеэжэ байба.

- Ямар солбон шолмобши, һуудал дээрэмни норгоогүй аабзаш? - гэжэ машинынгаа үүдэ нээжэрхихэдэнь, мүнөөхи гүлгэхэниинь урдаһаань һүрэн буушаба.

Мэнэ һаяхан хүлдэжэ үхэхэеэ харгы дээрэм хэбтэһэн аад, ямар түргэн тамир орошобош гэжэ һанан сасуу жолоошоной хажуудахи һуудал тээшэ харахадань, задалаад орхиһон печениень гүлгэхэн хуу зоогложорхёо бшуу. Садатараа печени эдиһэн гүлгэхэн харгын хажуудахи саһа тэмтэрэн үмхэжэ байба.

- Зай, бидэ хоёршье бэе бэеэ таниха болобобди. Гэр тээшээ харгыгаа хорооё даа! - гэжэ гүлгэхэнөө хойто һуудал дээрэ табижархёод, дабаанай оройһоо хүнгэхэнөөр уруудаа һэн.

Хоёр үнеэгээ һаажа, хашарагуудтайнь, хорёод хонидоо туужа, бэлшээридэнь гаргахаяа ошобо. Харгыдаа хүн зоноор хөөрэлдэжэ, мэндэ амараа хэлсэнээр, дуганай саана хүрэтэр малаа туулсаба. Һөөргөө эрьежэ, дуганай дэргэдэхи субарга тойрожо, гурба дахин гороолбо. Аймаг соогоо эгээн түрүүн дуган субарга хоёрые бариха үүсхэл гаргажа, бүхы эмхидхэлэйнь ажалые болон барилгын хүдэлмэринүүдые эдэбхитэйгээр хэлсэһэн юм.

Эзэн янзаар дуганай оршон тойрон байдалые адаглан ябажа хараһанай һүүлээр бүхы юумэнүүдэй хуу байрадаа, ариг сэбэр байһандань урмашан:

- Хүрдэнүүдээ хэхэ ажалаа түргэдхэхэ байна даа! - гэжэ гүбэд гээд, гэр тээшээ хүнгэхэнөөр гэшхэлбэ.

Гэртээ ерэхэдэнь, хүгшэниинь сайгаа шанаад, хүлеэжэ һууба.

- Булад үшөө бодоогүй гү? - гэжэ зээ хүбүүн тухайгаа асуухадань, Бүтид хүгшэниинь гэмэрэн харюусана

- Яаха гээбши, хара эртүүр бодхоогоод, амараг лэ, унтаг лэ!

- Үгыл даа, ажал бии һэн лэ даа, - гэжэ аргаахан харюусана:

Ан-бүн хүгшэнтэйгөө сайгаа уужа һуухадаа, мүнөөдэртөө хэхэ ажалаа толгой соогоо бүридхэн түсэблэнэ.

Хүгшэниинь урдаһаань миһэрэн:

- Баһа шимни юун тухай бодолгото болоношь? - гэхэдэнь, холоһоо эхилбэ. - Нютагаархиднай уһагүйдэнэбди гэлсэнэ. Илангаяа ханаабһаа холуур байдаг зон. Зөөхэ гэхэдэнь, худагуудшье зундаа һайнаар хүдэлнэгүй, заһабарилаад худагһаа зөөхэдэнь, уһаншье мүнгэнэй болоо ха юм даа.

- Теэд шимни яаха болоношь? Тэдэ айлнуудтаа ханааба татаха гэбэ гүш? - гэжэ гайхан, Бүтид хүгшэниинь ёгтолон миһэрнэ.

- Үгыл даа, зээ хүбүүнэйнгээ байһанда, дунда ханаабһаа голой хуушан эрье тээшэ ута түмэр сорго татахамни. Тиихэдэмни трактор машинааршье, мори тэргээршье замнай миинтээр, бэлэхэнээр уһа абадаг болохол.

- Теэд тэрэ ехэ ажал хоюулан хайшан гээд бэлэхэнээр хэхэ юмши? - гэжэ Бүтид хүгшэн гэмэрэн алдана. Хүгшэнэйнгөө иигэжэ мэгдэхэдэ, Добдон үбгэн энеэжэ: - Бишни 4 класс һургуулитайшье һаа, совхозой ахамад инженерээр бүхы наһандаа хүдэлһэн хүн гээшэб. Хайшан гээд энэ ажалаа хэхээеэ ойлгоо хүн аабзаб, - гэжэ хэлээд, түргэн нууриһаа бодошоно.

Энэ үедэ зээ хүбүүниинь һэрижэ, нүгөө таһалга сооһоо нагаса эжыгээ эрхэлэн дуудана:

- Эжы аа! Хэхэ ажал үгы һаань, би нэгэ зааха унтад гэхэмни.

Бүтид хүгшэн һуурихаа һэрд гэжэ бодоһоор, нүгөө таһалга уруугаа гүйн ороно. Хойноһоонь Даша нагаса баабайнь оролсоно.

Диван дээрэ саб сагаан унтари соо хэбтэһэн зээ хүбүүниинь тэдэ хоёрто тон хөөрхэнөөр харагдаа һэн.

Нагаса эжынь зээ хүбүүндээ дүтэлэн, толгойень эльбэжэ, духыень үнэсэн таалана:

- Хүүгэмни унта даа, амара! Ямар ажал байха юм. Бидэ хоёрто...- гэхэдэнь, нагаса баабайнь зээ хүбүүгээ хөөршөөн хараад:

- Ажал бии. Нэгэ зааха унтаад, минии хойноһоо гараарай, - гэжэ газаашаа гаран ябашана.

Булад хүбүүн мүнөө зундаа Улаан-Удэдөө технологическа университет дүүргэжэ, инженер болоод, нагаса баабайтандаа амархаяа, айлшалхаяа ерэбэ ха юм. Улаан-Удын «Мегаполисто» ажалда орохо болоод ерэнхэй. Ажалынь сентябриин 1-һээ эхилхэ. «Тэрэ болотор хүгшэн баабайтаяа үбһыень абалсахам. Городһоо хүдөө ерээд байхада, хэды гоё гээшэб даа. Нагаса эжыдээ эрхэлжэ жаргахаш. Уймар тэнэг хонгор бага наһан! Һайнши даа, нагаса баабаймни! Хэды оло дахин намайгаа муу ябадалнуудһаа аршалан хамгаалаабши даа», - гэжэ бододог юм. Нүгэл буян хоёрой ехэ илгаае тэрэ ушарай һүүлээр ойлгожо эхилһэн байгаа.

Нагаса баабайнь хараасгайнуудаа бурханай шубууд гэдэг. Тэдэнэрээ хабартаа хүлеэжэ ядан уггадаг, намартаа сэдьхэлээ хүдэлгэн үдэшэдэг. Халуун орондоо нииндэхын урда зайн галай утаһанууд дээрэ олоороо жэрылдэн һуугаад, хараасгайнууд газаань суглаагаа хэдэг. Үглөөгүүр тэдэнэр холынгоо аянда нииндэшэһэн байна.

Иигэжэ Булад хүбүүн орон соогоо һанаа амархан бэеэ эрхэлүүлжэ, бага наһаяа дурсан һанажа хэбтэсэрээ, нагаса баабайнгаа хэлэһые һанан, һуга харайн бодошобо.

Буладай нагаса эжытэеэ налгайханаар хөөрэлдэн һуужа сайлаад, нагаса баабайнгаа ханааба дээрэ хэжэ байһан ажалда туһалалсахаяа ошобо. Зунай наран дээрэ гараад, үглөөнэй һэрюухэн нэбшээн голой эрьеһээ аятайханаар һэрьенэ. Бүхы бэень хүнгэн арюун болоһондол гүйшэхэ, ниидэшэхэ мэдэрэлдэ абташана.

Нагаса баабайнь цементээр хобоологдоһон ханаабын зүүн талаһаа сэхэ урагшань, хуурай Аргата тээшэ нэгэ түмэр хүрзын багтахаар ута һужар татажархёод, гүнзэгырүүлэн малтажа байба.

Дүтэлэмсээрээ, инженер мэргэжэлтэй хүн хадаа нагаса баабайтай хэжэ байһан ажалай удхые гансата таажархиба.

- Нагаса баабай, ханаабһаа уһа хажуу тээшэнь абажа худалдахатнай гү? - гэжэ шоглон асууба.

- Тиимэл даа. Мүнөөнэй залуушуул худалдаа наймаа хэхэмнай гэлсэдэг болонхой. Шимни тэрээн уруу тэгүүлнэ бэшэ аабзаш? Хүнэй гараараа хэһэн зөөри худалдахада бэлэн ааб даа. Хуу наймаашад болоо һаянай, хэмнай энэ газар дээрээ ажалаа хэхэ болоноб? - гэжэ баабайнь урдаһаань асуудалаар харюусажархиба.

Иимэрхүү хөөрэлдөөнэй болохо байһые урид таһан Булад:

- Иимэ ута түмэр сорго хаанаһаа олохо гээшэбибди. Арбаад метр болохо хаш, - гэжэ урдаһаань асууба.

- Шимни эндэ ажаллажа бай. Бишни машинаяа гаргахамни. Доошонь нэгэ метр үлэмжэхэн малтахаш. Харана гүш, энэ! - гэжэ хэмжүүр болохо шугам шэнгеэр, һайханаар харуурдуулһан метрһээ үлэмжэхэн модо зааба.

Буладай тэрэ нүхэеэ малтасарнь, нагаса баабайнь хуушаршаһан «ГАЗ-53» түхэлэй машинаяа хушална. Нёдондо жэл зунайнгаа амаралтада энэ машинынь борт хуу шэнээр хэлсэһэн, хүхэ үнгөөр шэрдэлсэһэн юм.

Энэ машинаараа ойрохон зуура ажал хэхэшье һаа, нагаса баабайнь холын аянда мордохоео байһандал хуу юумыень шэншэлжэ үзэдэг, шалгадаг зантай.

Ная наһандаа дүтэлбэшье, нагаса баабайнь багжагар сула бэетэй, хүхюун дорюун, солбон түргэн зандаа. Совхозой ахамад инженер ябаһан хүн хадаа эндэ тэндэһээ запчасть суглуулжа, заримыень худалдан абажа, хаягдаһан кузов кабина хоёртонь хабсаржа, ехэ бэрхээр хүл дээрэнь табижа шадаһан юм. Өөрынгөө үмсын ажалда, ураг зондоо үбһэ түлеэень шэрэжэ, мүнөөшье болотор нагаса баабайнь сүлөөгүй ябадаг. Түрэл гаралайнь эдир залуу хүбүүд хажууһаань һаладаггүй. Мүнөөшье машинынь мөөр хэншьеб даа, нэгэ хүбүүхэн насосоор үлеэлсэнэ.

Буладай һужаа нүхэеэ малтажа дүүргээд, хүрэжэ ерэхэдэнь, машина бэлэн болоод байба. Мүнөөхи хүбүүн кабина соо оронхой, магнитофон табижа, буряад аялга дуунуудые шагнажа һууба.

- Сайн! Шимни хэн бэлэйш даа? - гэжэ аха янзаар Буладай асуухада, тэрэнь урдаһаань сэхэ хаража, хара үдхэн нидхэнүүдээ гайхаһандаа нииилүүлэн:

- Булад аха, намайгаа танинагүй аалши? Би Цыбик гээшэлби. Цырен абгынтнай хүбүүн. 11-дэхи класста орохоб, - гээд, гараа мэндэшэлхээеэ һарбайхадань: - Университедээ дүүргэһэнээршни амаршалнаб! - гэжэ нэмэһэнэй һүүлээр альгыень ташан мэндэшэлбэ. Мүнөө Добдон Дашиевичтай ута бахана сорго хоёрые ханааба дээрэ шэрэжэ абаашахабди. Хүбүүдые хэлээ һэм, туһалалсаа. Хабарай амаралтын үедэ бэлдэлсээ һэм, - гэжэ гаражай урда хаяада хэбтэһэн бахана сорго хоёр тээшэ зааба. Арбаад литрэй түмэр соргонь хара шэрээр шэрдээтэй. 6-7 метрэй бахана гамаар харуурдуулаатай, соргын газар доро орохо хубинь гүдрөөнөөр будаатай. Баханын нарин үзүүртэ соргын орохо нүхэн соолоотой. Нагаса баабаймни үнинэй һанаһан хэрэг бүтэхэнь хаш даа гэжэ Булад ойлгобо.

Үдэшын наран баруун хадын оройгоор шаража байба. Бэлшээриһээ ерэһэн үнеэдэй мөөрэлдэхэ, хоши хурьгадай мааралдаха, эхэнэрнүүдэй эндэ тэндэ «һааш», «һээш» гэхэнь соностоно.

Добдон үбгэн хуурай Аргатынгаа хойто эрье дээрэ дайгаа дараһан, даагаяа һүүлдэһэн үльгэрэй баатартал дабшалан һуужа, ханаабһаа голой хуушан һаба уруу сэб сэхээр татагдаһан соргоор ажамидаралта арюун тунгалаг уһанай торшогоносо урдахые хаража, сэдьхэл һанаа дүүрэн һайханаар миһэржэ һуугаа һэн. Энэ үедэ Булад хүбүүниинь Барда нохойтоео намналсажа наадан, буусынгаа, тоонтынгоо хүрьһэн дээгүүр хүльбэрэн, ганса алгабша үмдөөр, хүл нюсэгөөр сураа нюсэгэн, бага наһандаал мэтэ гүйжэ ябаа бэлэй.

21 Чулзуур Буряад үнэн 20.03.2008
№11(569) Дүхэриг №30(21573)

Атлас истории и этнографии

МОНГОЛЬСКИЕ НАРОДЫ

В 2005 г. в г. Элиста выпущен Атлас истории и этнографии Виктора Папуева «Монгольские народы». С согласия автора мы решили опубликовать отдельные разделы из этой исторически ценной книги. В начале Атласа даны предисловия мэра г. Элисты Радия Бурулова, доктора исторических наук Н.Л.Жуковской и обращение к читателям самого автора.

ОТ АВТОРА

В настоящее время монгольские народы, разбросанные со времен Великих завоеваний XIII—XIV веков и междоусобиц «Смутного периода» XV—XVII веков, проживают, в основном, в трех сопредельных странах — Монголии, России, Китае.

В 1640 году в Тарбагатайских горах Джунгарии состоялся общемонгольский съезд (чуулган) ханов и нойонов Халхи, Джунгарии, Кукунора и Поволжья. Через 353 года в Улан-Баторе, на исторической родине монголов, собрался общемонгольский хурал — I Всемирный форум монголов (1993 г.) За этот промежуток времени произошли огромные изменения в жизни монгольских народов. С подъемом национального самосознания монгольские народы обращают пристальное внимание к своей богатейшей истории, уникальной и Великой кочевой культуре. Учеными Монголии, России, Китая и других стран постоянно публикуются материалы по истории и культуре монголов. Но материалы эти (монографии, статьи, рефераты) рассчитаны, в основном, на подготовленную публику: научные круги, интеллигенцию, студенчество. Основная же масса народа этими материалами не пользуется. Это обстоятельство привело автора к мысли о создании литературно-картографического, историко-этнографического атласа «Монгольские народы», который был бы доступен для восприятия широкому кругу читателей.

Уважаемые читатели. Братья по духу и крови. Где бы мы ни проживали, мы все, монголы, являемся одной плоти, кровью от крови. У народов, близких по крови, всегда сильна потребность общения. Автор своим настоящим трудом стремится вложить свою частицу в единение монгольских народов, находящихся в двенадцати странах мира.

Дорогие читатели!

Атлас «Монгольские народы» можно без преувеличения назвать уникальным событием в культурной, научной и общественной жизни Калмыкии и России.

Сегодня, когда мировое сообщество вступает в эпоху активного культурного взаимодействия, обращение ученых к теме истории этносов поможет развитию представлений о многообразии и единстве человеческих цивилизаций, и, как следствие, будет способствовать налаживанию диалога между представителями разных народов.

Такие исследования могут стать образцом для представителей других малых народов в деле восстановления национальной культуры, самобытных традиций и обычаев.

Убежден, что Атлас «Монгольские народы», прекрасно иллюстрированный, написанный в живой и яркой манере, станет настольной книгой для специалистов, а также для самого широкого круга читателей.

Мэр г. Элисты
Радий БУРУЛОВ.

ПРЕДИСЛОВИЕ

...Социальная и духовная жизнь — семья, род, деление кочевого общества на сословия, на правое и левое крыло, народное творчество, героический эпос, праздники, музыка, танцы, религия — культы неба, земли, огня, воды — «хозяев» природы, шаманизм и, наконец, буддизм — высочайшее из духовных достижений человечества — обо всем этом идет речь в атласе «Монгольские народы». Но основное внимание в атласе уделяется исторической периодизации кочевых обществ Центральной Азии, начиная с державы хунну и до конца средневековья. Читатель видит, как сменяют друг друга государства сяньби и жужаней, тюрков и уйгуров, как создается Киданьская империя и как, наконец, на исторической арене появляется одно из крупнейших государств азиатского средневековья — Монгольская империя.

Листая страницы Атласа, мы видим ее возникновение, расцвет, упадок, распад Великой Монголии на улусы и небольшие феодальные владения — ханства, последующая утрата ими независимости и превращение в территорию, на два с половиной века оказавшуюся в вассальной зависимости от китайского императорского дома. Параллельно мы получаем сведение о том, как складывалась в те же века судьба калмыков и бурят.

Атлас — это специфический жанр, сочетающий в себе черты научного исследования и учебного пособия, и поэтому он содержит не только тексты, но прекрасно иллюстрирован картами, слайдами, рисунками, схемами, фотографиями. Атлас погружает читателя в мир истории и разнообразной в своих проявлениях великой кочевой культуры и, благодаря иллюстрациям, дает возможность представить ее в виде живых образов — а это полезно и детям, и взрослым.

Н.Л.ЖУКОВСКАЯ,
доктор исторических наук.

Виктор ПАПУЕВ

КОЧЕВНИКИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

МОНГОЛОИДНЫЕ РАСЫ

Все современное население Земли подразделяется на четыре большие расы: европеидная (евразийская), монголоидная (азиатско-американская), негроидная (африканская) и австралоидная (океанийская). Большая монголоидная раса включает в себя: континентальную, тихоокеанскую (восточно-азиатскую), арктическую и американскую. Континентальная раса: эвены, эвенки, юкагиры, негидальцы, орочи, некоторые группы бурят и якутов. Центральноазиатская раса: монголы, буряты, калмыки, якуты, тувинцы и южные алтайцы. Тихоокеанская раса: северные тибетцы, северные китайцы, корейцы. Арктическая раса: алеуты, эскимосы.

Монгольские народы относятся к центральноазиатскому типу большой монголоидной расы. Рост преимущественно средний или чуть ниже среднего, нормального телосложения, без ярко выраженной мускулатуры. Характеризуется желтоватым цветом кожи, черными жесткими волосами, карими глазами, уплощенным лицом. Третичный волосяной покров слабо выражен, нос узкий или средней ширины, имеется эпикантус (складка верхнего века, прикрывающего слезный бугорок), а также выражены скуластость. В процессе эволюции эпикантус развился как приспособление организма к континентальному климату Центральной Азии с постоянными пылевыми бурями сухих степей и пустынь. У детей в младенческом возрасте характерно наличие темно-синего пятна в области крестца, которое с возрастом исчезает.

ЭТНОГЕОГРАФИЯ МОНГОЛЬСКИХ НАРОДОВ

В настоящее время в мире насчитывается около 7 миллионов монголов. Основная часть проживает на своих исконных землях, которые входят сейчас в три сопредельные государства. В Монголии более 2 миллионов человек. 95% от общего числа составляют монгольские народы, из них халха — монголов (восточных) — 77,5%. К ойрат — монголам (западным) относятся дербеты, баиты, торгуты, захчины, олеты, мингаты. На севере страны проживают буряты. Практически ассимилировались в среде халхасцев южно-монгольские группы племен чахаров, тумэтов, узумчинов, хорчинов. Более 3,5 миллионов человек населяют Внутреннюю Монголию, Синьцзян, а также провинции Гирин, Ляонин, Хейлуньцзян, Хэннань, Хубэй Китая. К южным монголам (Внутренняя Монголия) относятся тумэты, чахары, баарины, джаруты, оннюты, узумчины, хучиты, хорчины и другие. В состав ойратов Синьцзяна входят хошуты, торгуты, олеты и дербеты. В Северно-Восточном Китае расселены барга-буряты и дауры. Народности баоань, дунсян, монгоры, проживающие на Китайской равнине, и юньнаньские монголы на юге Китая — это потомки монгольских воинов, стоявших гарнизонами в XIII-XIV веках и не вернувшихся назад. Численность дунсян более 330 тысяч человек, а монгоров около 200 тысяч человек.

Буряты (бурят-монголы общей численностью 450 тысяч человек) — коренное население Республики Бурятия, Агинского Бурятского округа в Забайкалье и Усть-Ордынского Бурятского округа в Предбайкалье (Россия). Крупные племенные группы — эхириты, булагаты, хори-буряты и хондогоры. Калмыки (ойрат-монголы общей численностью 180 тысяч человек) расселились на территории Республики Калмыкия и части земель Астраханской области. Этнические подразделения — торгуты, дербеты и бузавы. В Киргизии в районе г. Каракол (Пржевальск) проживают (около 30 тысяч человек) сарт-калмыки (ойраты). В Афганистане более 40 тысяч человек относятся к монгольским народам. Это чараймаки и хазарейцы — потомки воинов, оставшихся в Иране и Афганистане после завоевания их в XIII веке Хулагу-ханом. В Западной Европе (Франция) и Америка (США) проживает более 3 тысяч человек, потомков донских калмыков, эмигрировавших во время гражданской войны из России.

ПРИРОДА

Исторически северная половина Центральной Азии и Южная Сибирь являются территориями монголоязычных народов. Природные условия в этом обширном регионе очень контрастны и разнообразны. В связи с удаленностью от морей и океанов воздух сухой, осадков выпадает мало. Зимы малоснежные, но длительные, а лето теплое. Самое лучшее время года — осень. Из-за малого количества осадков преобладают сухие степи с горными цепями, пустыни и полупустыни. Леса на территориях монголов находятся в основном в Бурятии, на севере Монголии, в горах Большого Хингана Внутренней Монголии. Районы Калмыкии, Джунгарии и запада Внутренней Монголии лесов не имеют. Растительность в этих районах не образует сплошного покрова, почвы бурые карбонатные, в некоторых местах сильно засоленные. Животный мир типичен для условий степей, пустынь и полупустынь.

ТИПЫ ЖИЛИЩ СКОТОВОДОВ-НОМАДОВ

В первобытном обществе жилищами людей служили пещеры, ямы и шалаши. В процессе эволюции конические шалаши совершенствовались, наклонные стеновые покрытия становились вертикально, сверху настилалась крыша. В степной зоне ямы, накрытые шкурами, стали превращаться в землянку, у них стали появляться стены. У монголов и тюркоязычных народов имелись кочевые жилища, поставленные на телеги. Четырехколесные телеги тащили волы и верблюды, в более легкие повозки запрягали лошадей. Войлочная разборная юрта — Гер стала постоянным жилищем кочевников на всем огромном пространстве Великой Степи. Из временных кочевых жилищ применялись матерчатые палатки и шатры, которые укрывали от ветра, дождя и палящего солнца.

ЮРТА — ОСНОВА КОЧЕВОЙ АРХИТЕКТУРЫ

У монгольских народов юрта - Гер всегда ставится входом на юг. В центре юрты расположен очаг.

Стеновые решетки, жерди для основы крыши, стойка и верхнее кольцо изготавливались из дерева. Покрытием для стен и крыш служили войлочные плиты-кошмы. Закреплялись они волосяными веревками и кожаными ремнями. Юрта послужила моделью для кочевой архитектуры. Появилась необходимость в более вместительных сооружениях для массовых собраний. Жилища вождей становятся более просторными, они отличаются богатством убранства, оригинальностью формы. Это были уже настоящие дворцы (орд), которые вмещали десятки людей. Для празднеств и собраний предназначались огромные шатры, где помещались сотни людей. Со времени проникновения буддизма на монгольские территории (XVI в.) юрты стали приспособлять под культовые сооружения. Вначале это были простые юрты — Геры, затем их стали делать более вместительными и украшали красочным убранством. Комплекс из нескольких юрт соединялся между собой деревянными переходами — пристройками.

СТАЦИОНАРНАЯ АРХИТЕКТУРА

С постепенным переходом кочевого хозяйства к оседло - кочевому и оседлому, стал меняться и облик кочевого жилища. Войлок заменялся камышом, деревом, глиной, камнем, кирпичом. В лесных зонах были распространены срубы, а в степных — мазанки. Менялась и форма — круглая юрта превращалась в многоугольное, а затем в четырехугольное жилище. В XIII веке стационарная архитектура (постройка городов) получила широкое развитие. Огромные дворцы (орды) строили монгольские ханы. Форма кочевых палаток определила вогнутую (парящую) кровлю дворцовых сооружений. С XVII века начала развиваться культовая монументальная архитектура — храмы, монастыри, хурулы, дацаны, субурганы, кумирни. Культовые сооружения в основе композиции имели пирамидальную форму. Субурганы (ступы) возводились как памятники в честь выдающихся событий, а также служили хранилищами останков святых.

КОЧЕВОЕ СКОТОВОДСТВО

С древнейших времен (4,5 — 5 тысяч лет назад) население Центральной Азии занимается скотоводством. Территории проживания монголов включают в себя горные системы, степи и пустыни. Континентальный климат, длительный холодный период в году, отсутствие осадков и бедность почв — все это стало определяющим в занятии населения животноводством. Монголы разводили пять видов скота — крупный рогатый скот, лошадей, овец, коз и верблюдов. В количественном отношении на первом месте стояли овцы, далее — крупный рогатый скот и на третьем — лошади. Кочевали весной, летом и осенью, постоянно меняя пастбища.

Подготовила Т.ДАШЕЕВА.

(Продолжение следует).

Мода

СТИЛЬНЫЕ куртки и жакеты сезона

В новом весенне-летнем сезоне при выборе курток и жакетов отчетливо проявляется несколько наиболее модных тенденций - стиль сафари, спортивный стиль,заметно укороченные модели и жакеты в стиле кимоно.

САФАРИ

Ретро-стиль сафари - одно из главных направлений сезона, которое заметно преобразило обычные повседневные куртки. Главной деталью отделки курток и жакетов в этом стиле становятся четыре кармана, которые особенно хорошо смотрятся при наличии пояса и с укороченными рукавами. Жакет в стиле сафари прекрасно подойдет к шортам или расклешенным брюкам в духе 70-х.

Основные цвета: нейтральные, коричневый табачный оттенок.

Основные материалы: гладкая хлопчатобумажная ткань, твид, смешанные льняные ткани, кожа или замша.

СПОРТИВНЫЙ СТИЛЬ

Спортивный стиль продолжает оставаться одной из основополагающих тенденций весенне-летнего сезона.Это проявляется в прямых силуэтах с минимальным количеством отделки или вообще без нее, четких формах, отсутствии отделки воротника, а также в удобных потайных застежках и аккуратных линейных пропорциях. Наиболее часто используемые формы - анорак с капюшоном и свободный блузон.

Основные цвета: белый, нейтральные оттенки, индиго, модные яркие цвета, особенно оранжевый.

Основные материалы:материалы со специальным покрытием, легкая замша, атлас, нейлон, переливчатая тафта.

УКОРОЧЕННЫЙ ЖАКЕТ

При создании легкой одежды дизайнеры явно хотели поэкспериментировать пропорциями, укорачивая жакеты до неимоверно маленьких размеров. Такую миниатюрную форму принимают все виды жакетов, будь то обычная повседневная курточка, жакет-накидка или даже байкерская куртка.

Эти укороченные жакеты, весьма вероятно, будут продаваться вместе с популярными этим летом романтичными платьями - такое оригинальное сочетание несовместимых силуэтов, выглядит довольно эффектно.

Основные цвета: белые тона, нейтральные, черный.

Основные материалы: летний твид, льняные ткани с «металлическим» покрытием, кожа или похожие на кожу материалы.

ЖАКЕТЫ В СТИЛЕ КИМОНО

Кроме всего прочего, нельзя забывать и тенденцию к легкому объему, которая прослеживается в округлых, бесформенных жакетах, напоминающих кимоно. Такие модели чаще всего не имеют воротника и обвязываются поясом или кушаком. Все внимание здесь направлено на рукава и свободные, непринужденные силуэты.

Основные цвета - белый, индиго, серые и черные тона.

Основные материалы: переливчатая тафта и фай, клоке, парча или жаккардовая ткань, мягкий атлас.

ДЕТАЛИ, дополняющие ваш наряд

Если для полноты вашего образа чего-то не хватает, обратите внимание на стильную бижутерию.

СЕРЬГИ

Сегодняшний хит- крупные серьги в стиле 80-х с оттенком ретро. Для стильных женщин подойдут «цыганские» обручи золотых и серебряных оттенков. В деловом стиле смотрятся плоские металлические диски.

БРОШИ

Брошь можно носить на воротниках пальто,-шарфиках, платьях, блузках. На сегодня актуальны броши в виде бантиков, цветов, листиков.

ЗАКОЛКИ ДЛЯ ВОЛОС

Украшенные разноцветными камнями, бисером и стразами в форме цветов, стрекоз и бабочек, заколки привнесут утонченность и изящество. Незабываемы «японские палочки» и «крабики», с помощью которых волосы преображаются в оригинальную прическу.

ЦЕПОЧКИ

Дизайн цепочек в этом сезоне необычен и поражает своим разнообразием. Это могут быть цепи под «старую» медь в сочетании с кольцами. Или же множество мелких цепей, оформленных в ожерелье. Необычно смотрится сочетание звеньев - крупные,мелкие и разного плетения.

БРАСЛЕТЫ

Актуальны как крупные браслеты, так и тонкие. Они могут быть украшены крупными камнями, вставками из цепочек. Изящно смотрятся браслеты, плетенные из бисера, стильно - из дерева с необычным рисунком и подвесками. Актуален восточный стиль - множество тонких браслетов, надетых на одну руку.

ОЖЕРЕЛЬЯ

На пике моды - крупные ожерелья, созданные из разных материалов - искусственных камней, стекляруса. Необычна и форма- вязанные крючком, негибко-угловатые, с металлическими пластинами или с прозрачными бусинками.

БУСЫ

Бусы не только придают женщине элегантность, они могут превратить платье из простого в нарядное. Модны бусы на длинных нитях с крупными бусинами и многослойные, сделанные под жемчуг, деревянные, продолговатые, круглые.

КОЛЬЦА

В сочетании с серьгами приветствуются массивные кольца. Они украшены большими камнями.

КОЛЬЕ

Нежность и чувственность придаст вам колье в виде «ошейника», украшенное цветами и листиками,с кулоном-бабочкой или в виде сердечка. Оригинальность - колье с «перышками» или плетеное.

КУЛОНЫ

Массивность присутствует и в дизайне кулонов. Отделка перьями, бусами, бисером, камнями. С разными узорами и имитацией нефрита. Красиво смотрятся на шелковых и кожаных нитях-полосках.

АЗБУКА МОДЫ

ДЖАЛЛАБА или джеллалаба - просторное удлиненное платье с одним или двумя разрезами на боку. Покрой идеально прост, прямолинеен,деталей почти нет. Иногда шьется с капюшоном. Фасон заимствован из Африки.

НИКЕРБОКЕРЫ (англ.)- брюки-гольф, широкие брюки, собранные под коленом, надеваются с длинными носками, используются для загородных прогулок. Также называются женских трикотажных панталон с резинкой у колен.

Гороскоп на март

Рубрику ведет астролог Валерия Глоба

РЫБЫ

Скорее всего на протяжении месяца вам захочется испытать все радости жизни сразу. Но праздник души будет хорош только для тех, кто свободен от каких-либо обязательств, или для тех, кто предастся веселью вместе со своим постоянным партнером. Замужние и женатые представители данного знака, желающие погулять на стороне, могут попасть в довольно щекотливую ситуацию.

ОВЕН

Скорее всего никаких препятствий в вашей жизни, касающихся любви, возникнуть не должно. Постарайтесь уделять больше внимания любимому человеку, и он не останется в долгу. Если в данный период вас что-либо будет угнетать или смущать в отношениях, то постарайтесь обговорить в доверительной беседе со своим партнером все волнующие вас вопросы. Тогда, возможно, все встанет на свои места.

ТЕЛЕЦ

Для вас данный период очень благоприятен во многих отношениях. И, конечно же, не последнюю роль в таком подъеме жизненных сил сыграет любимый человек. Одинокие Тельцы во второй половине марта могут встретить свою половинку. Для этого нужно побольше бывать в компаниях или в местах большого скопления народа.

БЛИЗНЕЦЫ

В ближайшее время вам лучше всего не предпринимать никаких шагов для «улучшения» своего положения в личном плане, потому что дело может принять совершенно неожиданный поворот. Вы можете запутаться в сложившейся ситуации, и если такое действительно с вами произойдет, то не стесняйтесь обратиться за помощью и советом к человеку, которому вы полностью доверяете. Ведь сбиться с пути может каждый, а взгляд со стороны поможет вам найти правильную дорогу.

РАК

Если ваше сердце свободно для прекрасных чувств, то, скорее всего, вам удастся встретить близкого по

духу человека. А если два сердца уже бьются в унисон, то никакие испытания вас не коснутся. Хотя при любых условиях головы терять все-таки не стоит. А в целом первый месяц весны обещает подарить вам много радости и приятных эмоций в любовном плане.

ЛЕВ

Вторая половина марта - прекрасное время для любви. Нельзя сказать, что вы будете скучать или испытывать дефицит внимания со стороны противоположного пола. В ближайшее время вам не помешало бы несколько разнообразить свои увлечения. Это не значит, что нужно менять партнера, но, например, приготовить приятные сюрпризы, зажечь свечи - не помешает. Ваш любимый человек останется очень довольным такими знаками внимания.

ДЕВА

Сейчас идет время испытаний ваших чувств и отношений на прочность. Постарайтесь в данный период не принимать глобальных решений, которые могут изменить вашу личную жизнь. Возможно, сейчас вы будете несколько необъективными и пойдете на поводу у своих негативных эмоций. Постарайтесь наполнить свою жизнь приятными впечатлениями, тогда и повода для плохого настроения не возникнет.

ВЕСЫ

В ближайшее время вы не слишком будете расположены к бурным проявлениям своих чувств. Связано это может быть со здоровьем или с эмоциональным настроем. Хотя многое зависит от того человека, который находится с вами. А тем, кто настроен на новые увлечения, стоит проявить больше активности. Очень многое будет зависеть от вас самих.

СКОРПИОН

В данный период ваша личная жизнь будет полностью зависеть от вас. Если вы еще одиноки, то у вас есть все шансы, чтобы сделать свою жизнь наполненной любовью и страстью. Для этого нужно почаще появляться в местах, где царит веселье и дружелюбная обстановка. А там уже останется дело за малым - выбирать достойного из достойнейших. И с этой задачей вы великолепно справитесь.

СТРЕЛЕЦ

Любовное влечение в ближайшее время будет бить из вас ключом, только в пылу страстей не наобещайте своему партнеру чего-нибудь лишнего. Возможно, в минуты близости вы готовы будете на любые жертвы, но вслед за пьянящим наслаждением настанет «похмельная реальность». И ведь вам придется отвечать за сказанные слова. Так что пусть лучше вам обещают златые горы, чем вы пообещаете достать Луну.

КОЗЕРОГ

Первый месяц весны вы должны наполнить любовными впечатлениями. У вас будут все шансы завоевать человека, к которому вы неравнодушны. В этот период вам не стоит ждать от партнера, когда он решит проявить свой интерес, а нужно брать инициативу в свои руки и действовать по своему сценарию. Волноваться, что вас неправильно поймут, не нужно.

ВОДОЛЕЙ

В любовном отношении сейчас для вас идет достаточно яркий период, особенно это касается тех представителей данного знака, кто недавно обрел спутника или обзаведется им в ближайшее время. В данный период вы можете услышать какое-то выгодное предложение от своего партнера. Не исключено, что обещание будет касаться ваших профессиональных интересов или финансовой заинтересованности

САЛАТ ИЗ ЦУККИНИ

Была в гостях у одной приятельницы и там отведала очень необычный салат из цуккини. Для его приготовления надо взять 2 сладких перца (паприки), 4 помидора, 1 головку репчатого лука, 1 небольшой свежий кабачок цуккини, 5 ст. л. растительного масла, сок лимона. Из перца удалить зерна и нарезать его тонкими полосками. Помидоры нарезать ломтиками. Лук нашинковать. Цуккини порезать кружочками и обжарить с двух сторон на растительном масле, дать им остыть. Затем все смешать и залить 2 ст. л. растительного масла, соком лимона. Добавить по вкусу соль и перец. Здесь секрет в том, что обжаренный цуккини имеет своеобразный вкус и становится нежным и мягким, только не жарьте долго.

Ксения Белоконь, г. Архангельск

МОРСКОЙ ПИРОГ С КАЛЬМАРАМИ

Подруга научила меня готовить очень оригинальный пирог с кальмарами, он не только необычный, но и является, как считают японцы, афродизиаком. Тесто используется любое, которое вы умеете готовить, дрожжевое, слоеное. Тесто (примерно 1 кг) разделить пополам, оба куска раскатать скалкой, один уложить на противень, сверху посыпать вареным рисом (4 ст. л.), мелко нарезанными вареными яйцами (2 шт.), кальмарами (4 тушки) и маслинами без косточек (1 ст.л., мелко порубленые) и тертой морковкой (3 шт., средние). Сверху полить оливковым маслом (3 ст. л.) и острым кетчупом (2 ст. л.), накрыть вторым листом теста. Полученный пирог намазать сырым яйцом и поставить в духовку. Готовность проверять спичкой или деревянной зубочисткой.

Вера Тульчинская, г. Нижний Новгород

ЗРАЗЫ ИЗ КАРТОФЕЛЬНОГО ПЮРЕ

Думаю, у всех что-нибудь остается от вчерашнего ужина, а на завтра надо готовить что-то новое. Хочу поделиться с вами своим секретом, как можно сделать из вчерашнего пюре очень вкусные зразы.

Примерно на 2 стакана картофельного пюре надо взять 2 средних сырых яйца, 4 ст. л. муки (тесто должно быть как мягкий пластилин),когда приготовите тесто, приступайте к приготовлению начинки. Начинкой может служить жареный репчатый лук с морковью, лук с яйцом,грибы, пареная капуста, мясной фарш.

Приготовление: смочите руки водой, возьмите кусочек теста и разложите его на ладошке, вовнутрь положите начинку и закройте в виде котлетки, обваляйте в муке и жарьте на сковороде на растительном масле до румяной корочки. Попробуйте убедитесь, что это вкусно и недорого.

Валентина Костылева, г. Светлый, Калининградская область

Подготовила С.БАЙМИНОВА.

23 №11(569)
Зурхай
Буряад үнэн 20.03.2008
Дүхэриг №30(21573)

БАРХАН БААБАЙГАА ТАХИБА

Барханай үндэр хада уула тухай монгол угсаата олон арадуудай түүхэ, туужанууд соошье дурдагдадаг байнаг гээшэ. Баргажан голой хүн зон Бархан баабайгаа тахилгые жэл бүри зунай үе сагта Барханай аршаанда ерэжэ, мүргэл хэдэг болонхой. Гэбэшье Баргажанай дасанай шэрээтэ лама Намжилов түрүүтэй бүлэг ламанар заларжа, Дээдэ Онгостойн нэгэ дасан соо Бархан тахилга наяхан үнгэргэбэ.

Баргажанай болон Хурамхаанай аймагуудай Улаан-Удэдэ ажанууд, ажалладаг зон урид заагдаhан сагhаа холо урид ерэжэ, нуринуудаа эзэлээ hэн. Хүн зон олоороо hубарижал байба. Тиимэhээ тэрэ дасан соо хүнүүдэй хүлөө табихын аргагүй гэхээр болоо hэн.

- Баргажанай дасанай ламанар 1994 онhоо хойшо Барханаа тахижа эхилhэн, жэл бүри эмхи гуримтайгаар үнгэргэдэг болообди. Юундэб гэхэдэ, эртэ урдын сагhаа хойшоо элинсэг хулинсагууднай Бархан уулын эзэд - бурхадта, сабдагуудта хайдажа, тахилга тайлга хэдэг байгаа гэжэ мэдэнэбди.

Нарата Буряад ороноймнай ниислэл хото Улаан-Удэдэ ажанууд, ажалладаг нютагайнгаа хүн зоной гуйлтаар эндэ ерэжэ, иимэ тахилга үнгэргэбэ гээшэбди. Ерэхэ шара хулгана жэлдэ мүн лэ ерэжэ, Барханда тахилга үнгэргэхэбди, - гэжэ шэрээтэ ламхай хэлээ hэн.

- Манай дасанай ламанарай иимэ hайн, hайшаалтай хэрэг эрхилhэнэйнь түлөө баяр баясхалан хүргэе. Ум маани бадмай хүм», - гэжэ Баргажанай аймагай Баян-Гол тоонто шотагтай, урдань Ивалгын аймагай Оронгын совхозой ахамад зоотехнигээр олон жэлнүүдтэ ажаллаhан намтартай Петр Нимаевич Нимаев hанамжаяа элирхэйлжэ байгаа бэлэй. Тэрэнэй хэлэhэн үгэнүүд эндэ олоороо ерэhэн зоной hанал бодолые тодорхойлбол даа.

Степан ОЧИРОВ.

Шажан мүргэл

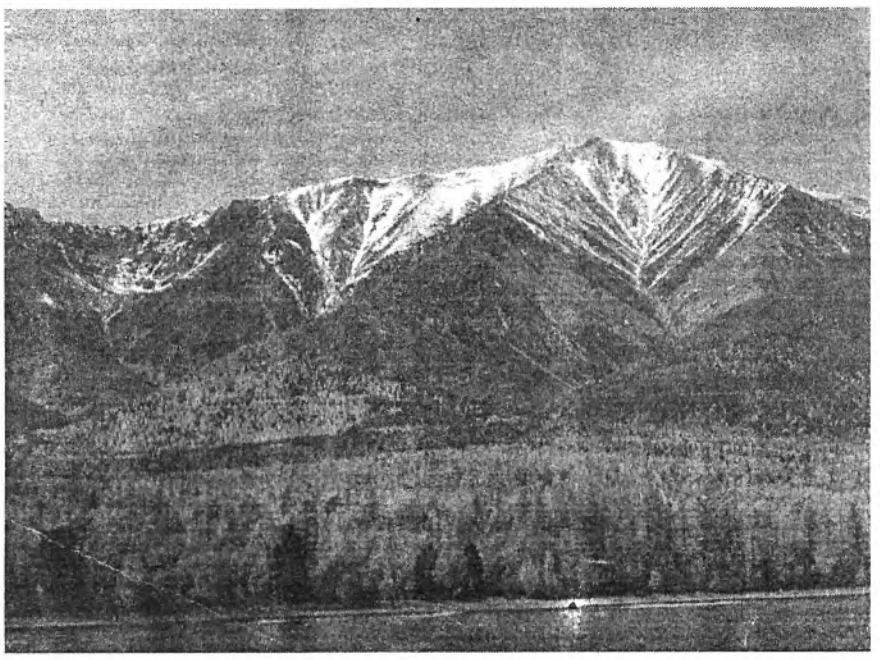

«Ламсан» дуган (Улаан-Удэ, Ленинэй үйлсын, 16).

Среда, воскресениин үдэрнүүдтэ үдэшын 18 сагhаа бүхы бузарhаа, үбшэ зоболонhоо, мууhаа холодуулха, арилгаха, сэбэрлэхэ, арюудхаха үүргэтэй Лүйжэнэй ном хурана.

Энэ Лүйжэндэ ерэhэн зон архитай, конфетэ, печенитэй, тоhо, дабhа хэрэглэнгүй, өөрын шүүhэн дээрэ шараhан үхэрэй мяханай багахан хуби асарха зэргэтэй.

Ум маани бадмэ хүм!

Үгүүлэлнүүдэй абдарhаа

ГУРБАЛЖАН СЭСЭН ОЙЛГОСОНУУД

Монгол туургата арадууд өөрынгөө ажабайдалда тааруулан, гүн ухаанhаа бодомжолон гаргаhан үгүүлэлнүүд соогоо 1, 2, 3, 4, 5 г. м. тоонуудые хэрэглэн хөөрэлдэдэгбди.

Буряадуудшье баhал багадуулангүйгөөр, ярилдаанайшье, аман зохёолдошье, уран зохёолшодшье, эрдэм ухаантаншье мүхэдүүлэнгүйгөөр шэнжэлhэн ажалдаа оруулалсадаг. Буряадуудта гурбалжан тоо ажамидаралай нангин тоо, сүлдын тэг шэнгеэр харагдажа болоо. Хамаг юумые гурба тоотой холбохо ушар олон. Жэшээлхэдэ, нэгэ үдэрые гурба хубааха: углөөгүүр, үдэр, үдэшэ. Жэлэй гурбан жаргал юу гээшэб: хабартаа дулаан болохо; мал түрэхэ, hүн, эдеэн дэлгэрхэ; амитан зоной сэдьхэл дулааржа, зосоohоо ульhа нэмэхэ. Арад зоной заншал, абари зан, хөөрэлдөөнэй хэлэн гол голой нютаг зондо булта адли бэшэ, тиимэhээ, гол голой нохойн дуун ондоо гээд хэлэхэдээ: гол голой нютаг айлнууд нохойгоороо илгардаггүй, харин өөhэдөөл хэлээрээ илгарха. Саашаа нохойн дуун ойртоо гэбэл - нэгэдэхеэр, хотон айлдаа хүрэбэбди гэhэн байжа болоо, ондоо ара удхаараа - хэжэ ябаhан хэрэгнай, ажалнай дууhаха тээшээ болобо хэбэртэй; үтэлхэ наhамнай ойртоо гэжэ хэлэмээр; нохойн дуун хон-жэн байдаг болонхой гэбэл: бууса хорёодомнай хээрыншье, хоёр хүлтэйшье юумэд шууяа татахаа болёо.

Хон-жэн гэжэ хошоо (хоёр хөө бүридэhэн) үгэдэ баhал гурбалжан удха оруулжа болоно: хон-жэн болонхой - абяа шэмээгүй, шууяагүй hуунад; hаяын хон-жэн байнабди - шоно, хулгай дээрмэшэд үзэгдэнгүй, хүл татуу. Хон-жэн - Ононой райондо Хүрэлжэ гэжэ ород - карым hууринда гудамжын нэрэ бии юм.

Буряад гурбалжан үгэнүүд тухай бэшэгдэдэгшье hаань, жэшээ: юртэмсын гурбан арюун - ургажа байhан арса арюун, ууяжа байhан хүжэ арюун, урдажа байhан булагай уhан арюун.

Харбахада, hомо хурдан; харахада, нюдэн хурдан; hанахада, сэдьхэл хурдан; эрдэнитэй алтан - шара, эд жаншада торгон - шара, эдеэндэ уураг - шара. Хүн болохо багаhаа, хүлэг болохо унаганhаа, хүйхэр болохо үгhаа. Унаагай дээжэ - морин эрдэни, ухаагай дээжэ - эрдэм бэлиг, шулуунай дээжэ - эрдэнитэ сахюур. Гурбан аха дүүнэр: ехэ ахай - засаг бариха, зонхилогшо; дунда ахай - ном суртаалда hураха, лама болохо; бага дүү - эхэ эсэгын гал гуламта эдлэхэ, тэдэнээ үргэхэ, бурханай орон шиидхэхэ. Холо газарые гаталха - морин эрдэни, хуурай газар.үтэгжүүлхэ - хонин эрдэни, хари газарые холбохо - үхин эрдэни. Эрдэмтэй хүн эрхим баян, үритэй хүн үнэр баян, адуу малтай хүн адаг баян. Хүн зоной ажабайдалда гурбан зөөлэн аргагүй: үгын зөөлэн (хараал үреэл бололтогүй), эдеэнэй зөөлэн (hайн шанартай хоол), унтариин зөөлэн (гэрэй хаяагаар бэшэ, hайн дэбдихэртэй, хүнжэлтэй, гүлгэн оронтой).

Гурбалжан сэсэн үгэнүүдые мянга дахин дабтангүй, буряад хэлэеэ баяжуулхын хойноhоо хараhан үзэhэнөө суглуулан ухамайдажа, ухаан бодолдоо оруулжа, тааруулан найруулжа, өөрынгөө ойлгосо үргэдхэн бодомжолходо, hайн үгүүлэл гарахал даа.

Гансал ажабайдалаа хараад ябаха бэшэ, баhа алтан дэлхэйгээ обёоролсожо, ухаандаа оруулхадашни hонин байха юм. Онон голой хүн хадаа байгаалияа адаглахадашни, Хэнтэй уула (Бага, Ехэ), Сохондо уула, Алхана уула - гурбан үндэрнүүд, үргэлтэй мүргэлтэй орон. Онон голой эхинhээ наашаа Монгол сайхан орондо Дадал суманда гурбан жэжэхэнүүд нуурнууд бии. Тэндэ монголшууд Чингис хаанай түрэhэн газарынь болгоод, хүшөө баряад, амаралтын газар эмхидхээд байнхай. Гайха ехэ: «Монголой нюуса тобшо» номдо Чингис хаан Онон голой хоёр hалаагай дунда Эхэ аралда Дэлюун болдогой хажууда түрэhэн гэжэ алтан үзэгүүдээр 800 жэлэй саада тээ бэшэгдэhэн юм. Эхэ аралай хойто эрьедэ Хүнхэр hууринай хажууда Тогоон шулуун гэжэ байгаалида оршодог юм, мүнөөшье табяатай янзаараа. Ононоо уруудан, Сүүгэл дасанай хажууда Хан уулаhаа холо бэшэ баhал Тогоон шулуун табяатай байдаг. hүдэнтэ гэжэ буряад hууринhаа холо бэшэ баhа гурбадахи «Тогоон шулуун»

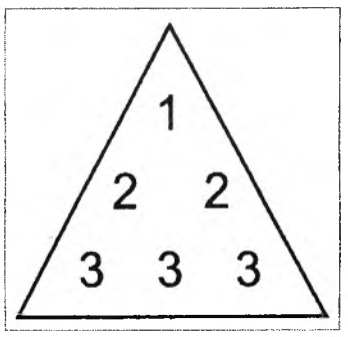

тобойжо харагдаха юм. Будалан hууринhаа холо бэшэ гурбан нуурхануд байха, тэдэнэй нэгэнь Горбуунха гэжэ (Горбунов гэжэ дабhа абадаг ород хүнэй нэрээр нэрлэгдэhэн) нуурай уhанhаа дабhатай шабараар хүнүүд хүл гараа аргалдагшье, амардагшье газар бии болгонхой. Баhал Хан уулаhаа холо бэшэ газарта гурбан нуурхануд Холбоолжон гэжэ нэрэтэй болонхой. Тэндэ тэдэ нуурнуудhаа эм домтой шабар абаад, хүн зон хүл гараа шабажа аргалдагшье, амардагшье болонхой.

Онон голой эхинhээ наашаа Хэрын райондо гурбан шобогор хадахануд талын дундуур тобойлдодог. Эдэшни Дээдэ, Дунда, Доодо Улхан (хадануд) гэжэ нэрэтэй. Ородуудай энэ руу Ононоор hуухадань, Дээдэ Элхун («Верхний Ульхун» - деревня), Дунда Улхан (Ульхун-Партия - деревня), Доодо Улхун (Нижний Ульхун - деревня, перекочевала в Нарасун) гэжэ hуурин газарнууд бии юм.

Ононоо уруудаад, Дулдаргын райондо Тугчин (Тугшан) гэжэ hуурин газарта Гурбан Милагар гэжэ нэршэhэн гурбан адлихануд хабсагайнууд оршодог. Хүнхэр гэжэ буряад hуурин га-зарта; Хуушан харуул «Старый Дурунгуй» и Халтуй» (Ононского района) гэжэ ород hуурин газарнуудта дээрээ бургааha, ногоо ургашанхай элhэн обогор добонууд олон юм.

Шэтын областиин Огшоогой райондо Нахаланда, Дулдаргын райондо Улаан Ганга (дер. Краснояр), Приаргунск райондо Улаан (дер. «Улан») гэжэ нэрэтэй нуурхануудhаа хүрин улаан шабар абажа халаагаад, урдань торходо орожо, хүл, бэеэ аргалдаг байhан. Мүнөө болоходо, тиимэ дабhатай шабартай олон нуурхануудта ошожо бэеэ аргалдаг болонхой.

Хори буряадуудай аман зохёолдо Бабжа Барас баатар гэжэ зохёол үни холын дэлгэрэнхэй. Агын Будалан нютагай буряадууд манайл эндэ түрэhэншье, хүдөөлүүлhэншье байха ёhотой гэжэ өөhэдөө баталаад, Ехэ Баатар гэжэ суута хадын ороидо хүшөө табинхай юм. Тэрэл хададань Чингис хаанай гарахаhаа урда эхилээд, бөөнүүдэй онгоо оруулдаг, Чингис хаандаа хэрэг үйлэдэнь hайе хүсэжэ, харгы замдаа hайн ябажа, дайсанаа даража ерэхые үреэжэ бөөлэдэг байhан хаш. Чингис хаанай (яажа мэдэхэбши) гурбан хүдөөлүүлhэн газарынь нэгэнь Бага Баатарай дээрэнь, доронь байжа болохо.

Ж.Балданжабоной бэшэhээр, Бабжа Барас Баатарай хүдөөлүүлhэн газарынь нэгэнь - Турын голой хойто хабсагайн шулуунай хүмэгтэ сулгай яhатай үбсүүгэй хүрхэгэр араг яhанда шоно түрэдэг байhан гэжэ бэшэгдэhэн юм.

Хёлгоhоо гарбалтай Ц. Ж. Жимбиев Бабжа Барас баатар 410 жэлэй саада тээ Хёлгын Бадаhаа холо бэшэ гурбан Байтаhан гэжэ хадануудай хормойдо хүдөөлүүлhэн юм гэжэ бэшээ hэн.

Хориин районой Баян Гол гэжэ нютагай наhатай хүн Бабжа Барас баатар манай эндэхи Баян Гол гэжэ хадаhаа урдажа гарадаг горхоной хойто хабсагайда хүдөөлүүлhэн, тэндэ араг яhанай хүрхэгэр соо шоно түрэдэг байhан гэжэ Буряадай радиогоор соносхоо hэн.

Хори буряадуд Байгалай баруугаар hуудаг байхадань, Орос үрэнэй сэрэгүүдэй газар эзэлхэдэнь тэрьедэжэ гараhаар гурбан зуу гаран жэл үнгэрөө ха юм даа. Тиигээшье hаань Бабжа Барас баатараа hаяын сагта ябаhан шэнгеэр, эндэ тэндэ хүдөөлүүлhэн шэнгеэр зохёон зугаалдаг.

Үргэлжэлүүлжэ хэлэбэл, гурбалжан тоотой нютагай нэрэнүүд дайралдаhаар. Жэшээ: Яруна - Гурба ехэ Яруна, гушан гурбан гулбаатай. Ойлгоходо, Яруунамнай гурбан ехэ нуурнуудынь, хажуугаараа баhа гушан гурбан жэжэнүүд нуурнуудаар баян.

Хёлгын эхиндэ hуудаг буряадууд - баhал гурбан Иван нуур, Арахлей нуур, Шагша (Беклемишево) нуурнуудай эрье хүбөөгөөр hууна ха юм. Шэтын областиин урда захаар Красночикойско райондо Гурба нуур гэжэ (Трехозерье) газарта хори буряадууд hуурижанхай.

Бөө мүргэлтэй буряадай нютагуудаар «Буха ноён баабай» гэжэ алдаршаhан томошье хада, жэжэнүүд үхэр шулуунууд (бухада адлирхуу) үргэл мүргэлөө үнгэргэдэг, мал, адууhа гаргажа дурдалгаа хэдэг газар олон. Жэшээлхэдэ, Түнхэндэ хэдэн олон газарта «Буха ноён баабайгаа» тахидаг. Агада - Согто Хангилда (Бухата хадада), Табтаанайда (Бухын) Хара тархи хадада, Урда Агада (Удаганта хүндыдэ) г. м.

Россин үрэнэй хойгуур оршодог Онег (Конёво hуурин), Ладога (Коневец hуурин) нуурнуудай эрьедэ, Харашоройто газарай (Черноземье) Ефремов хотоhоо холо бэшэ, 50 модо газарта Козы гэжэ hуурин газарнуудта гурбан томонууд морин шулуунууд «Конь камень» (750 тоннohоо - 21 тонно хүндэ) үргэл мүргэлэй газарнуудта үнгэргэнэ.

Тэндэ hуудаг эктыш, карелофинны, хэрээhэтэ бурхантай ородуудшье урданай янзаар хуушан шажанай (язычество, шаманство) ёhо гуримаар үргэл мүргэлөө, мал, адууhа шарууhалжа мүргэлэй заншал сахиhаар.

Эдэ мүргэлтэн морин эрдэнидээ мүргэhөөр, мартаагүй, хуушан заншалаараа hуунад, тэдэ шулуунуудынь зүүн, баруун тээшээ шэглүүлжэ табигдаhан ха. Зүүн талань наран тээшэ хараhан хадаа ажамидарал, hайе асарна, баруун - үхэл асарна. Шулуун дээгүүр хонхосог соогуур тогтоhон уhан зүүн талынхинь эм дом болоно г. м. (Иван Синявский. Чудеса земли русской «Лошадиные камни». Семья, №51, 2007). Гансал муу юумэниинь: тэдэ шулуунуудаа тэhэлжэ, моридто адли бэшэ болгонхойшье hаань, хоёр зурагыень статьядаа оруулнабди.

Дэлхэй дээрэ болоhон ушарhаа гурбалжан тоото үгүүлэл: Амазонка (Южная Америка), Конго (Африка), Лена (Азия) - эдэ гурбан ехэ мүрэнүүдтэ уhанай хаалтын барилганууд орой хэгдээгүй. Тэдээн дээгүүр хиидэ үндэрөөр баригдаhан хүүргэнүүд байжа болохо, тэрээн тушаа хэлэгдэнэгүй.

Энээгээр энэ статьягаа дүүргээд, хүндэ ойлгосотой юумэн болоо гү, али үгы гү, дуулгыт!

Д.ДАМДИНОВ,
ажалай ба дайнай ветеран.

ДОНОРОЙ ҮДЭРНҮҮД

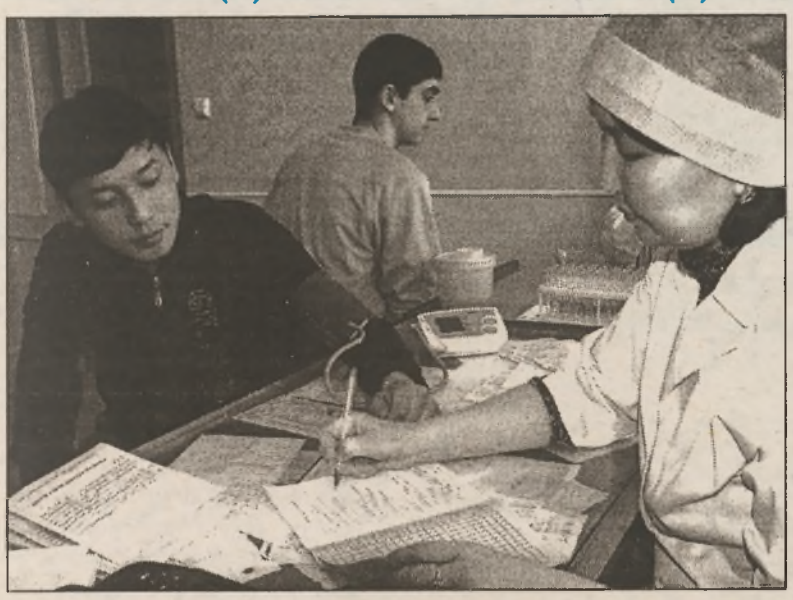

176 жэлэй саана Петербургын акушер Андрей Мартынович Вольф һая түрэһэн эхэнэртэ нүхэрэйнь шуһа юулэжэ, түрүүшынхеэ иимэ арга хэрэглэжэ, хүнэй наһа абарһан байна. Тэрэ гэһээр энэ аргаар олон зоной ами наһан абарагдаа гээшэ.

Бэйгша оной апрелиин 20-до Россин донорой үндэһэтэнэй үдэр болохонь. Энэ үдэрые угтуулан, республиканска шуһа юулэлгын станци хотын тусхай мэргэжэлтэ дунда, дээдэ һургуулинуудта донорой үдэр эмхидхэбэ. Урдандаа донорнууд хэдэн хүнгэлэлтэнүүдтэ хүртэдэг байгаа, тэдэнэй тоодо түлбэригүй харгы, шүдэ хэжэ табиха хүнгэлэлтэнүүд болоно. Мүнөө энэ хүнгэлэлтэнүүд болиулагданхай. Тиибэшье 40 дахин шуһаа, 60 дахин плазма тушаанан хүндэ «Россин хүндэтэ донор» гэһэн нэрэ зэргэ үгтэнэ. Гэбэшье тэдэнэр һарын 578 түхэриг мүнгэндэ хүртэдэг, тэдэнэй наһанай амаралтада гарахада, «Ажалай ветеран» гэһэн нэрэ олгуулдаг юм. Буряад орондо дүн хамта 1461 донор СССР-эй болон Россин хүндэтэ донорой нэрэдэ хүртэнхэй.

- Донорнууд Буряад орондо олон. Авиазаводой ажалшан Юрий Иванович Фомицкий 308 дахин плазма тушаанан юм. Буряадай габьята врач Прокопий Еремеевич Лукин операциин үедэ шуһанай дуталдахада, хэды дахин шуһаа тушаанан байна. Тус станциин ахамад врач Энгельсина Матвеевна Бурлаева саг үргэлжэ шуһаа тушаадаг, мүн хүбүүн басаган хоёрынь баһал нэгэтэ бэшэ ами абаралгын үйлэ хэрэгтэ хабаадаһан гээшэ, - гэжэ шуһа эюулгын станциин врач Екатерина Жамсаевна Щеголева хөөрэнэ. - Хотын мэр Геннадий Айдаев, республиканска типографиин директор Клара Ербанова болон бусад мэдээжэ хүнүүд шуһаа тушаанан гээшэ.

Март һарааа эхилжэ, хотын оюутад, багшанар шуһаа тушаажа эхилбэ. Железнодорожно институдта түрүүшын үдэртэ тус һургуулиин ректор Александр Николаевич Савельев тон түрүүн шуһаа тушаажа, бусадта жэшээ харуулаа, эхи табяа болоно. Оксана Галимова Абида Балданов хоёр түрүүшынхеэ шуһаа тушаагаа, тиин «бидэ хэн нэгэндэ туһа хүргэжэ, абарна болонобди» гэжэ тэдэ хэлэнэ. Энэ дээдэ һургуулиин үйлэдбэрилгын мастер Сергей Васильевич Савин 1978 онһоо 200 гара дахин шуһаа тушаанан байна. Энэ һургуулиин оюутад, багшанар эдэбхитэй энэ хэмжээ ябуулгада хабаадаа гэжэ тэмдэглэлтэй.

Гүрэнэй эмхи зургаануудай хүдэлмэрилэгшэд энэ хэрэгэй аша буянгыень сэгнэжэ, шуһаа тушаадаг юм. Зүгөөр олзын хэрэг эрхилэгшэ фирмэнүүдэй түлөөлэгшэд энэ үйлэ хэмжээндэ эдэбхи үүсхэл гаргадаггүй. Тиибэшье «Эльдорадо» фирмынхид хэдэн дахин шуһаа тушаанан, саашадаашье хани харилсаатайгаар энэ хэрэгээ үргэлжэлүүлхэ түсэбтэй.

Ешигма ЦЫБЕНОВА.
Д.БАТОРОБАГАЙ фото.

Амаршалгануд

Хүндэтэ Нима Гуруевич!

Бидэ, танай наһанай нүхэр Светлана Савельевна Садовскаягай ударидажа ябаһан классай һурагшад, 1975 ондо түрэл Наринтынгаа дунда һургуули дүүргэһэн танай шабинар, 80 наһанайтнай үндэр ойгоор халуун зүрхэнһөө амаршалнабди!

Талаараа, хүбшөөрөө нэмжыһэн уужам дэлгэр Яруна һайхан нютагтаа бүхы наһаараа хүнгэн бэшэ багшыг ажал хэжэ, эрдэм ухаанай, гэгээрэл болбосоролой нангин хэрэгтэ эсэхэ сусахые мэдэнгүй, шадал хүсэеэ, оюун бэлигээ, түгэлдэр зоригоо дуулаан үгөөт. Олон шабинарые бэлдэжэ, һүрэг багшанарые ударидажа, буянтай, дэмбэрэлтэй ажалаараа нютаг нуга соогоо алдаршаат, нэрэ солоёо дуудуулаат, эрдэм бэлигэй эрхим нэгэн боложо шалгараат.

Сэхэ зантай, сагаан һанаатай, арадай багша, хүндэтэ Нима Гуруевич, тандаа[illegible]гэжэ хүсэнэбди:

Он жэлэй үнгэрхэ бүри
Омог дорюун, энхэ элүүр зандаа,
Ухаан һонор, түгэлдэр,
Аша зээнэрээ үргэлсэжэ,
Олон нарата жэлнүүдтэ
Урматай, баяртай хододоо
Амгалан тэнюун ябыг даа!

Глубокоуважаемая наша Елена Николаевна!

Пусть к вашему 50-летию распустятся подснежники, а затем, чередой - багульники, предвестники Весны.

То, что цветет весною
Мы все это дарим Вам.
А Вы, наша любимая, строгая,
Даете знания жизни нам.

С поздравлением ученики 7 «б» класса РБНЛИ-1.

ПОБЕДИЛИ КАБАНЦЫ

Фаворит шашечного турнира зимних игр был известен заранее. По словам старшего судьи, президента федерации шашек Бурятии Владимира Талханова, если бы команда Кабанского района прислала на турнир второй или даже третий состав, то они все равно бы вышли в лидеры.

В семитуровом противостоянии кабанцы отдали соперникам всего два (!) очка и, набрав 19 очков из 21 возможных, уверенно стали чемпионами. Де-юре они оформили за тур до окончания турнира, кабанцы могли даже не выходить на последний тур.

Упорная борьба шла за остальные места. Перед последним туром на второе место претендовали сразу 7 команд. Любая осечка выбрасывала команду из 6-и лучших. В последнем туре команда Кижинги быстро и уверенно со счетом 3:0 обыграла Иволгу и почти до истечения последних секунд последнего тура ждала итога противостояния Еравны и Тунки. Эти команды были представлены только кандидатами в мастера спорта. В конце концов, этот поединок завершился со счетом 1,5:1,5 в пользу Кижинги. Дело в том, что у Кижинги и Еравны стало по 13,5 очка. После подсчета дополнительных показателей второе место у кижингинцев, за которую играли Зориг Батомункуев, Чимит Бальжинимаев и Туяна Цырендоржиева. Еравна в составе А.Хайдапова, Ш.Найданова и Л.Гомбоевой на третьем месте. Команда Закаменского района, которую возглавлял глава сельского поселения «Санагинское» Баир Жамьянов, неожиданно заняла 4-е место, набрав 11,5 очка.

Семен УШНИЦКИЙ.

УРДАНАЙ ДУУНАЙ ДЭЭЖЭһЭЭ

Хүхэ мүнхэ тэнгэри,
Зэргэлээтэ уудам тала,
Уртын дуунай аялга
Монгол хүмүүндэ заяасан юм...

Энэ дуунай үгэнүүд ёнотойл Цыден-Еши Бимбаевта хабаатай. Тэрэ хүгжэмэй колледжын арадай аман зохеолой таһагай 4-дэхи курсын оюутан болоно. Эндэ һая залуу дуушанай уран һайханай түрүүшын алхамай үдэшэ Буряадай гүрэнэй филармониин танхим соо үнгэрбэ. Хүгжэмэй колледжын багша Ешин-Хорло Гомбоинай хэлэһээр, «Оронгынхидай ёнотойл үндэһөөрөө бодожо дэмжэһэн үргэмжэтэйгөөр» энэ үдэшэ эмхидхэгдээ гээшэ.

Нютагай зон, хани нүхэд, багшанар олоороо сугларжа, Цыден-Еши Бимбаевые халуунаар уттан абаа. Багаһаа дуунда дуратай Цыден-Еши дүрбэн жэлэй һуралсалай үедэ «Алтаргана» конкурсын лауреадай нэрэ зэргэдэ хүртэһэн, «Алтан гургалдай» конкурсдо шалгараа. Монгол туургата арадуудай урданай дуунай конкурсдо Хитадай Хүх-хотодо аргагүй ехэ амжалта туйлажа, тусхай шанда хүртөө бэлэй. Гүн сэдьхэлэй оёорһоо гараһан, арадай ажабайдалһаа мүндэлһэн арадай дуунууд удаанаар татан гүйсэдхэжэ дуулаха гээшэ бурханай үршөөлтэй абьяас мүн.

Ц-Е.Бимбаев

Тиимэһээ энэ үдэшэ ханхинама дуунууд хангюурдагдаа, арадай хүгжэмэй аялгануд зэдэлээ. «Ятагын хүбшэргэй» ансамбль, морин хуур дээрэ аялга хүгжэм зэдэлүүлдэг Галсан Ошоров, Бат Тулгаа, Нямдорж Нацагдоржын, «Алтаргана» конкурсын лауреадууд Сэсэгма Дондокова, Надя Томитова, Эржена Жамьянова болон бусад энэ үдэшэдэ хабаадаа. Арадай дуунай үдэшэдэ «Баянхан Оронго...» гэжэ альбомой презентаци болоо, гол түлэб тэрэ альбом соо ороһон дуунуудые Цыден-Еши Бимбаев харагшадтаа бэлэглээ юм. «Урда уула», «Алтаргана», «Сагаан нуур», «Уусын дуун» гэхэ мэтэ арадай дуунуудые үсөөхэн лэ дуушад шадамар бэрхээр гүйсэдхэжэ шададаг гээшэ. Хүгжэмэй колледжын аман зохеолой таһагай арадай дуушадые Буряад Республикын арадай артист Ешин-Хорло Гомбоин бэлдэн һургадаг юм. Залуу дуушад энэ үдэшэдэ хабаадажа, мүн лэ шэхэнэй шэмэг болохо дуунуудые бэлэглээ.

ВАРК-ын президент Г.Н.Манжуев залуу дуушаниие амаршалаад, Бүгэдэ Буряадай арадай медаль барюулаа. Агын тойрогой арад зоной эблэлэй президент Ж.Ж.Лхамажапов, Ага-Хангилай нютагһаа уг гарбалтай ажаһуугшадай эблэлэй президент Д-Н.Д.Дашицыренов багша, арадай дуушан Ешин-Хорло Будуевна Гомбоинда бэлэг барюулагдаа.

Арадай дуунай ёнотой һайндэртэ залуу дуушан Цыден-Еши Бимбаевта амаршалгын һайхан үгэнүүдые хэлэгдэжэ, саашанхи зохёохы харгыдань амжалта хүсэгдөө юм.

Ешигма ЦЫБЕНОВА.

Благодарность

Выражаю огромную благодарность заведующему хирургическим отделением республиканской больницы имени Семашко **Галану Дамбиевичу ГУНЗЫНОВУ**, лечащему врачу **Валерию Чингисовичу Содномову** за отзывчивое и доброе отношение к своему пациенту, моему родственнику П.М.Гуруеву.

А.БУДАЕВА, ветеран труда.

Требуются страховщики. Зарплата московская. Требования высокие.
Тел.: 21-46-25.

Наһанайнь үнэн хани нүхэр, хайрата эжы, хүгшэн эжы, багшын ажалай ветеран

Лыгжидма Цыреновна
ЭРДЫНЕЕВАГАЙ

наһа бараһан ушараар Ушхайтын эхин һургуулиин хэдэн үеын һурагшад, ажалай ветерануд олондо хүндэтэй багша, РСФСР-эй габьята багша Цыдып Дашиевич Дашиевта, хүбүүд, басагадтань, аша, зээнэртэнь гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Хайрата эсэгэ, аба, хүгшэн аба, хурайха

Дамбажап Доржиевич
ЭРДЫНЕЕВЭЙ

наһа бараһан ушараар түрэлхидтэнь, дүтынь хүнүүдтэ гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Мухар-Шэбэрэй аймагһаа гараһан нютагаархидай эблэл дайнай ба ажалай ветеран

Дамбажап Доржиевич
ЭРДЫНЕЕВЭЙ

наһа бараһан ушараар түрэлхидтэнь, дүтынь хүнүүдтэ гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда хабаадагша, ажалай ветеран, Буряадай АССР-эй габьята барилгашан

ЖИГМИТОВ
Содном Ешеевич

наһаннһаа нүгшэбэ гэжэ түрэлхид болон дүтынхидынь гүнзэгы шанаг[illegible] гашуудалтайгаар мэдээсэнэ.

Хэжэнгэ тосхондо мартын 22-то үдэрэй 15 сагһаа хүдөө табигдаха.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Генеральна директор - ахамад редактор
А.Л.АНГАРХАЕВ
Редактор Г.Х.ДАШЕЕВА

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: И.М.ЕГОРОВ, Н.М.АНТОНОВ, М.В.КАЛАШНИКОВ (Буряад Республикын Правительство), Ф.П.БОТОЕВА, Ц.Э.ДОРЖИЕВ (Буряад Республикын Арадай Хурал), Т.В.САМБЯЛОВА (генеральна директорэй 1-дэхи орлогшо), Д.Б.ГУРОДАРМАЕВА (редакторай орлогшо), В.Г.ГОМБОЕВА, Н.Д.БАДМАРИНЧИНОВ, Б.В.БАЛДАНОВ, А.А.ФАДЕЕВА, В.Д.ДАМДИНОВА.

Манай адрес: 670000, Улаан-Үдэ хото, Каландаришвилиин үйлсэ, 23, Хэблэлэй байшан "Буряад үнэн". E - mail: unen @ mail.ru

Газетэ хэблэлэй 6 хуудаһан хэмжээтэй. Индекс 73877. Хамтын хэһэг - 30100. Хэблэлдэ тушаагдаһан саг - 17.00.

"Республиканска типографи" гэһэн ОАО-до бэлэн диапозитивүүдһээ газетэ 7000 хэһэгээр хэблэгдээ. Директорэйнь телефон: 21-40-45.

Б-0165-дахи номертойгоор бүридхэлдэ абтанхай.

Хэблэлэй байшанай телефонууд: генеральна директорэй-ахамад редакторай - 21-50-96, приёмныи - 21-54-54 (факс), ген. директорэй 1-дэхи орлогшо - ахамад редакторай орлогшынор - 21-68-08, ахамад редакторай орлогшонорой - 21-64-36, 21-33-61, секретариадай - 21-60-21; таһагууд: экономикын болон политикын - 21-63-86; соёлой болон түүхын - 21-54-93; «Морин хуур», «Вершины» журналнуудай редакци - 21-55-97; залуушуулай, оюутадай ажабайдалай болон олониитын хүдэлмэриин, «Одон» журналай редакци - 21-54-93; мэдээсэлэй - 21-67-81, спортын - 21-54-93, рекламын - 21-62-62, коммерческэ ажалай - 21-55-97, компьютерна түбэй - 21-66-76, бухгалтериин - 21-23-67.

Редакцида ороһон материалнууд шүүмжэлэгдэдэггүй, мүн авторнуудтань бусаагдадаггүй.

Тоонуудай, бодото баримтануудай, хүнэй, нютагай нэрэнүүдэй бэшэлгые хазагайруулһан ушарта авторнуудынь харюусалгатай. Редакциин һанамжа авторайхитай адли бэшэ байжа магад.